Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

KABARTAY'IN OSMANLI DEVLETİ VE RUSYA İLE BAĞLILIK İLİŞKİLERİ (1475-1774)

Yusuf Altan ALTUNOK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

KABARTAY'IN OSMANLI DEVLETİ VE RUSYA İLE BAĞLILIK İLİŞKİLERİ (1475-1774)

Yusuf Altan ALTUNOK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2021

ÖZET

Altunok, Yusuf Altan, *Kabartay'ın Osmanlı Devleti ve Rusya ile Bağlılık İlişkileri (1475-1774)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2021.

Bu tez Kabartayların, Osmanlı Devleti ve Rusya ile arasındaki siyasi ilişkileri konu edinmektedir. Kuzey Kafkasya'nın merkezinde yerleşik bulunan Kabartaylar Çerkeslerin iki ana kolundan birini oluşturur. Kabartay bölgesi, 18. yüzyılın sonuna kadar bölgenin stratejik, ekonomik ve siyasi açıdan en önemli parçası olma özelliğini korudu ve iki yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır teşkil etti. Bu özelliklerinden dolayı Kabartay'ın Osmanlı Devleti ve Rusya ile arasındaki, çoğunlukla bağlılık zemininde ele alınan ilişkiler, bölgede etkinlik gösteren egemen devletlerin genel olarak Kafkasya ile ilgili yaklaşım ve politikalarına ışık tutabilecek mahiyettedir. Çalışmanın temel amacı karşılıklı ilişkilerin niteliğini ve seyrini ortaya koyarak Osmanlı Devleti ve Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik politikalarını anlamlandırabilmektir. Bunun için de Kabartay'ın imparatorluklarla ilişkileri diplomatik çerçeveden daha geniş bir kapsamda ele alınmıştır. İç mücadeleler, bölgesel ittifaklar, Kabartay'daki güç odaklarının Osmanlı-Kırım ya da Rusya yanlısı olarak rolleri, çatışmalar, köle ticareti, göç hareketleri, kısacası bölgede dengeleri belirleyen ve değiştiren bütün siyasi, ekonomik, askeri ilişkiler ve olaylar konumuzu ilgilendirmektedir. Diğer Çerkes kabileleri, Kumuklar, Nogaylar, Kazaklar ve bölgedeki diğer halklar da bütün bu ilişkilerin ve olayların aktörleri arasındadır. Çalışmanın ana kaynakları Kabartay'ın dış ilişkilerini yansıtan Osmanlı ve Rus arşiv belgeleri ile bunların yorumlarını içeren araştırmalardır.

Anahtar Sözcükler
Kabartay, Çerkes, Kafkasya, Osmanlı, Rusya, Kırım

ABSTRACT

Altunok, Yusuf Altan, *Kabarda's Dependence Relationships with Ottoman Empire and Russia (1475-1774)*, Master Thesis, Ankara, 2021.

This thesis focuses on the political relations of the Kabardians between Ottoman Empire and Russia. The Kabardians that are located in the central North Caucasus constitute one of the two main branches of the Circassian tribes. Until the end of the 18th century, Kabarda remained the most significant part of the region strategically, economically and politically. It was the frontier between the Russian and Ottoman Empires for over two centuries. Because of these features, Kabarda's relations with the Ottoman Empire and Russia which are usually considered on the basis of dependence, can shed light on the approaches and policies of sovereign states operating in the region about Caucasus in general. The main purpose of the study is to understand the policies of the Ottoman Empire and Russia towards the Caucasus by discovering the nature and direction of the relationships. For this reason, the relations between Kabarda and the empires were addressed in a broader sense than the diplomatic framework. Internal struggles, regional alliances, the pro-Ottoman-Crimean or pro-Russian roles of the Kabardian elites, conflicts, slave trade, migration movements, in short, all political, economic and military relations and events that decide and change the balances in the region concern our subject. Other Circassian tribes, Kumuks, Nogais, Cossaks and other peoples in the region are among the actors of all these relations and events. The main sources of the study are the Ottoman and Russian archivel records that represent the foreign relations of Kabarda and researches including the interpretations of those sources.

Keywords
Kabarda, Circassian, Caucasus, Ottoman, Russia, Crimea

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a. g. e: Adı geçen eser

Bkz.: Bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi.

c.: Cilt

Çev.: Çeviren

DİA: Diyanet İslam Ansiklopedisi

Ed.: Editör

Haz.: Hazırlayan

MD: Mühimme Defteri

NHD: Nâme-i Hümâyûn Defteri

s.: Sayfa

t.: Tom (Cilt)

GİRİŞ

Çerkeslerin iki ana kolundan birini oluşturan Kabartay boyu 15. yüzyılın sonlarından itibaren gerek batısındaki Çerkes toplulukları gerekse doğusundaki diğer halklar arasında farklı bir konum edindi. Kuzey Kafkasya'nın tam merkezinde, civar topluluklar üzerinde etkili, bereketli geniş topraklara sahip, doğu-batı yönündeki ana güzergahlara ve Kafkas Dağları arasındaki geçitlere hakim olan Kabartay, 18. yüzyılın sonuna kadar bölgenin stratejik, ekonomik ve siyasi açıdan en önemli parçası olma özelliğini korudu ve iki yüzyılı aşkın bir süre Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sınır teşkil etti.[1] Bu özel konumu nedeniyle Kabartay'ın Osmanlı Devleti ve Rusya ile ilişkileri, bölgede etkinlik gösteren bu egemen devletlerin genel olarak Kafkasya ile ilgili yaklaşım ve politikalarına ışık tutabilecek mahiyettedir.

Osmanlı hakimiyetinin Kafkasya'ya uzanışı, Karadeniz sahillerindeki küçük limanlarla Kefe ve Azak kentlerinin Cenevizlilerden alınması ve bununla birlikte Kafkasya'da belirli bir etkinliği olan Kırım Hanlığı'nın 1475 yılında tabi kılınmasıyla başladı. Bundan yaklaşık yüz yıl sonra Kafkas Dağlarının kuzeyinde ve güneyinde iki büyük askeri operasyon planlandı. Astrahan seferi ve Don-Volga kanal projesi (1568-1570) sonuçlandırılamazken Safevîlere karşı açılan savaş (1578-1590) Kafkasya'nın güneydoğunda kısa süreli bir hakimiyet sağladı. Bu iki girişim dışında Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nın kontrolüne bıraktığı Kafkasya'da 18. yüzyılın sonlarına dek doğrudan etkinlik göstermedi. Bu tür bir tasarruf ise ancak Osmanlıların Kafkasya'da hak iddia edebildiği son topraklar olan Çerkesistan'ın Kırım ile birlikte kaybedilmesinden sonra geldi. Bir mesele olarak Kafkasya'nın Osmanlı tarihçilerinin gündemine gelişi de aynı dönemde, bu toprakların neden ve nasıl kaybedildiği sorusuyla birlikte olmuştur.[2]

---

[1] Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya: Tarihi, Topografik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, Çev. Habibe Eren, Kafdav Yayınları, Ankara, 2017, s. 151-159; Paul Bushkovitch, "Çerkasski Prensleri veya Çerkes Mirzaları: Rusya Boyar Eliti İçinde Kabardeyler (1560-1700)", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.2 (2016), s. 4-6; Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation Of the Elites of Kabarda and Dagestan in the Sixteenth Century, *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards The Muslim World*., Ed. Marie Bennigsen Broxup, Hurst & Company, Hong Kong, 1992, 23-24.

[2] Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında I", *Toplumsal Tarih*, 36 (1996), s. 17-20; Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında II", *Toplumsal Tarih*, 37 (1997), s. 7; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı*

1781 yılında Çerkesistan'da Anapa Kalesi muhafızı olarak görevlendirilen Ferah Ali Paşa'nın faaliyetleri bağlamında meseleye eğilen Ahmet Cevdet Paşa, Çerkesistan'ı, "aslında iki üç yüz yıldan beri Devlet-i Aliyye'nin elinde olduğu halde Kırım'ın mülhakatından sayıldığı için ne ahalisinin devleti ne de devletin bura ahalisini tanıdığı bir yer" olarak tanımlar. Ardından bölge için *"yeni dünya"* tabirini kullanır.[3] Çerkesistan'ın ve genel olarak Kafkasya'nın İstanbul'dan nasıl görüldüğüne dair bir ipucu sayılabilecek olan bu ifade, Cevdet Paşa yararlanmadan önce pek bilinmeyen, Ferah Ali Paşa'nın faaliyetleriyle ilgili bir risalenin başlangıç cümlesinden alınmıştır: *"Yeni dünya mesabesinde olan..."*.[4]

Mehmet Haşim Efendi tarafından kaleme alınan bu eserin geniş bir özetini sunmadan önce Çerkesistanla ilgili yaptığı tanıma açıklık getirmeye çalışan Cevdet Paşa'ya göre, gerçekten ihmal edilmiş olan bu bölgede uzun yıllar boyunca devletin varlığı hissedilmemişti. Yine de böyle olmasını olağan karşılamak gerekiyordu, çünkü bu durum çok kısa süre içinde genişleyen devletin, ülkenin her bir köşesini denetlemeye vakti olmamasından, ayrıca kuvveti yerinde olduğu için buna ihtiyaç duymamasından kaynaklanmıştı.[5] Önceleri Çerkes topraklarında etkin olmayı gerektiren şartlar oluşmamış, Ferah Ali Paşa'nın döneminde başlatılan çalışmaların devamı getirilemediği için de kaybedilmesine engel olunamamıştı.[6]

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'ya bakışıyla ilgili bir başka açıklama kölelikle bağlantılıdır. Bu açıklamaya göre bölge halklarını gerçek anlamda tebaa haline getirmekten, Kırım ve Osmanlı ekonomisinin önemli bir unsuru olan köle ticaretine büyük darbe vuracağı endişesiyle özellikle kaçınılmıştı.[7] Osmanlı Devleti'ni Kafkasya'da mutlak hakimiyet kurmaktan alıkoyduğu düşünülen bir başka etkenden daha söz etmek mümkündür. Güçlü hiyerarşik yapılar yerine, çok sayıda bağımsız

---

İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 141-43.

[3] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih*, c. 3, İstanbul, 1309. s. 160-163.

[4] Mehmet Haşim Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Haz. Mustafa Özsaray, İstanbul, Kafkas Vakfı Yayınları, 2012, s. 17.

[5] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih*, c. 3, s. 163.

[6] *a. g. e.*, s. 236.

[7] Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları I", s. 18.

kabile birliği ve karmaşık yapılarla muhatap olmak, aslında Kafkas dağlarının kuzeyine nüfuz etmek gerektiğinin farkında olan Osmanlı devlet adamlarını zor durumda bırakıyordu. Çok fazla yerel otoritenin rekabet hâlinde bulunduğu bir bölgeyi kontrol etmenin ve elde tutmanın güçlüğü Ruslar için de geçerliydi.[8]

Ruslar, 16. yüzyılın ortalarında Kazan ve Astrahan'ı alıp Kafkasya halklarıyla temasa geçtiklerinde, karşılaştıkları bu karmaşık dünyaya hükmetme konusunda daha iyimser ve kararlı görünüyordu. Kısa süre içinde hem ittifaklar yoluyla hem de doğrudan işgal girişimiyle Kafkasya'da hakimiyet kurmayı denediler. 17. yüzyılın başlarındaki ilk askeri girişimler tamamen başarısız oldu, 18. yüzyılın sonlarına doğru Rusya İmparatorluğu gücünün zirvesine ulaşıp büyük bir istila hareketi başlatana kadar da arkası gelmedi. Her ne kadar Rusya, Kafkasya'ya açıldığı ilk andan itibaren Osmanlı Devleti ile arasındaki sınır bölgesindeki yerel otoritelerin bağlılığını kazanmaya yönelik siyasi yatırımlardan ve burada ileri karakollar kurma çabalarından geri durmamış olsa da iki yüzyılı aşkın bir süreye yayılan bütün bu yatırımların ve çabaların karşılığında verimli sonuçlar alındığını söylemek zordur.[9]

Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne Kafkasya'daki üstünlüğünü kabul ettirmesi ancak 18. yüzyılın sonlarında gerçekleşti. Fakat Osmanlı Devleti devre dışı bırakıldıktan sonra Rusya'nın burada mutlak hakimiyetini tesis etmesi için yaklaşık yüz yıllık bir mücadeleyle Kafkasya halklarının direnişini kırması gerekecekti. Bu zorlu mücadele Kafkasya'yı kaçınılmaz olarak Rusya'nın hayati meselelerinden biri haline getirdi. Kafkasya, nesiller boyunca Rus-Kafkas savaşlarıyla birlikte anıldı ve bu savaşlar önceki yüzyıllardaki ilişkileri doğal olarak gölgede bıraktı.[10]

Osmanlı Devleti ve Rusya'nın 18. yüzyılın sonlarına kadar olan devrede Kafkasya'daki yerel unsurlarla ilişkilerinin tanımlamak kolay değildir. Bu yüzden çalışma ile bu alana yoğunlaşmanın anlamlı bir çaba olarak görülmesini umuyoruz. Söz konusu ilişkilere taraflar arasında karşılaştırma yaparak, detaylara inerek, mevcut açıklamaları göz önünde bulundurup yeni açıklamalar üretmeye çalışarak bakmayı deneyeceğiz.

---

[8] Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları I", s. 20

[9] Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda" s. 18-22.

[10] Thomas M. Barrett, "Belirsizlik Hatları: Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri", *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.3 (2016), s. 48-49.

Tezde yaklaşık 300 yıllık uzun bir kesit seçilmesinin amacı, Osmanlı Devleti ve Rusya'nın bölgeyle ilgili stratejilerini izleyebilmektir. Böylece her iki gücün burada varlık gösterdikleri ilk andan itibaren tutarlı bir strateji mi izledikleri yoksa bölgeye tepkisel ve dönemsel bir ilgiyle mi yaklaştıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Çalışmanın dönem olarak 1475 tarihi ile başlamasının sebebi Altın Orda'nın Kafkasya'daki hakimiyet hakkını tevarüs ettiği iddiasında bulunan Kırım'ın bu tarihte Osmanlı'ya tabi olmasındandır. 1774 tarihinin seçilmesinin nedeni ise bölge tarihi ve sonuçları itibariyle önemli bir antlaşma olan Küçük Kaynarca Antlaşmasının yapılmasındandır. Zira bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Kabartay üzerinde hak sahibi olmadığını kabul etmiştir.

Böylesine uzun bir süreçte ilişkilere yakından bakabilmek için Kafkasya'nın bütününü ele almak yerine bölgesel ölçeği daraltmak gerekeceği açıktır. Bu yüzden daha önce ifade edildiği üzere değişen güç dengelerini izleyebilmek açısından oldukça elverişli bir konumda bulunan Kabartay'a odaklanıldı. Rusya'nın Kafkasya serüveninin ilk safhalarında Kabartay ile kurulan ilişkilerin ön planda olduğunu ve bu ilişkilerin Kabartay'ın Rusya'ya "gönüllü katılımı" ekseninde ele alındığını da ayrıca belirtmek gerekir. Bu, imparatorluk bakışını yansıtan sınırlı sayıda belgenin kritik edilmeksizin ve Sovyetler Birliği döneminin siyasi projeleri kapsamında kullanılmasının sonucudur.[11]

16. yüzyılın ortalarından itibaren Rus çarları gerçekte hakimiyet kurmadıkları toprakların hükümdarı olduklarını iddia etmekten geri durmadılar.[12] Karşılıklı olarak Kabartay'ın bağımsızlığını tanıdıkları Belgrad Antlaşması onaylayan belgelerde dahi hem Osmanlı Sultanı hem de Rus Çariçesi kendilerini Çerkesistan'ın, Kabartay'ın ve

---

[11] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples on the Muscovite Frontiers", *The Cambridge History of Russia, Volume 1, From Early Rus' to 1689*, Ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, New York, 2006, s. 324-334; Vitaly V. Tikhonov, "İstoriya Lobbirovaniya Rukovodstvom Kabardinskoy ASSR 400-letniya 'Dobrovolnogo Prisoedineniya' k Rossii", *Noveyşaya İstoriya Rossii*, 4.21 (2017), s. 107-111.

[12] Charles King, *The Ghost of Freedom*, Oxford University Press, New York, 2008, s. 20-21.

Gürcistan'ın hâkimi olarak tanımlamaktaydı.[13] Osmanlı padişahları Kabartay'ın kendilerine ait olmadığını resmen kabul ettikten sonra da buna devam ettiler.[14]

Bununla birlikte Kabartay yöneticileri çoğunlukla kendilerini daha yüksek bir otoritenin temsilcisi olarak düşünmemiş olsalar bile Osmanlı-Rus sınırındaki Kabartay toprakları taraflar için yalnızca kimin hakimiyet alanında kaldığına ilişkin bir tartışma konusuydu. Dahası, Kabartay'ın büyük güçlerle arasında eşitler arası ilişkiden bahsetmenin imkânsız olduğu ölçüde kuvvet farkı vardı ve her iki tarafın Kabartay ile ilişkileri, neredeyse bölgedeki yanlıları ile kurdukları geçici siyasi işbirliklerinden ibaretti. Bütün bunlardan dolayı Kabartay'ın Rusya ya da Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bağlılık zemininden kopuk biçimde ele almak zordur.

Ancak bağlı devlet yahut vasal topluluk ile imparatorluk arasındaki ilişkileri açıklamak da kolay sayılmaz. Her bir ilişkide karşılıklı beklentiler ve buna bağlı olarak roller farklılık gösterir.[15] Bununla birlikte bu tür kararsız ve muğlak ilişkiler imparatorluk için sürekli ve tanımlı ilişkilerden ayrı düşünülemezdi. Örneğin Osmanlı diplomatik kurgusuna göre bağımsız bir hükümdar ile vasal arasında belirgin bir statü farkı yoktu, çünkü her ikisi de itaat ve sadakatle yükümlüydü.[16]

Şu hâlde Kabartay'ın büyük güçlerle bağlılık ilişkilerini yalnızca diplomatik çerçevede ele almak yeterli olmayacaktır. İç mücadelelere, bunların parçası olan bölgesel ittifaklara, Kabartay'daki güç odaklarının Osmanlı-Kırım ya da Rusya yanlısı olarak rollerine, çatışmalara, köle ticaretine, göç hareketlerine, kısacası bölgede dengeleri belirleyen ve değiştiren bütün siyasi, ekonomik, askeri ilişkiler ve olaylara eğilmek gerekecektir. Nogaylar, Abazalar, Dağıstanlılar, Kazaklar ve bölgedeki diğer halklar da bütün bu ilişkilerin ve olayların aktörleri arasındadır. Bu nedenle başlangıçta çevreyi ve

---

[13] *Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834*, Haz. Numan Yekeler, Yılmaz Karaca vd., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2019, s. 183, 194.

[14] *9 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defterinin Transkribi ve Değerlendirmesi* s.1-115) (H.1186-1218/M.1772-1803), Haz. Songül Bediroğlu, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, 2014, s. 184

[15] LeDonne, John P. *Rus İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi 1650-1831,* Çev. Ç. Taşkın, İstanbul, 2016, s. 144.

[16] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktay, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 2010, s. 114.

aktörleri yeterli düzeyde tanıtmaya gayret ettiğimiz gibi çalışmanın seyri boyunca Kabartay dışındaki aktörlerin rollerini ihmal etmemeğe özen gösterdik.

Bu çalışmanın Kabartay özelinde 19. yüzyıl öncesindeki dönemleri kapsayan ilk akademik çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Bu yönüyle de çalışmanın Kafkasya araştırmalarına katkı olarak görülmesi umulmaktadır. Osmanlı Devleti ile Rusya'nın Kafkasya politikasını ve güç dengelerinin değişimini izleyebilme amacına uygun olarak, çalışma boyunca kronolojik yapıya sıkı biçimde sadık kalındı. Kronolojik yapı Kabartay'ın Osmanlı ya da Rusya ile ilişkilerine ayrıca odaklanan bölümlerle alt bölümlerde de korunmuş ve Osmanlı ya da Rusya'dan herhangi biriyle ilgili gelişmeler dışarıda bırakılmamıştır.

Ele alınan üç yüz yıllık tarih kesiti iki bölüm altında incelenmiştir. "Osmanlı'nın Kafkasya'da Hakimiyet Kurduğu Devrede Kabartay (1475-1605)" başlıklı birinci bölüm Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da daha etkin olduğu, bununla beraber Moskova'nın da girişimlerde bulunduğu bir dönemi kapsarken, "Kısmi Serbestlik Devresinde ve Rusya'nın Tahakkümü Altında Kabartay (1606-1774)" başlıklı ikinci bölüm ise iki taraftın da Kabartay'da doğrudan etkinlik göstermediği uzunca bir sürenin ardından Rusya'nın hakimiyetini kabul ettirmesiyle son bulmaktadır. Her iki bölümde dönemin belirleyici özellikleri ile bölgedeki siyasi ve toplumsal ortamın değerlendirmesinin ardından önemli gelişmeler boyunca ilişkilerin seyri izlenmiştir.

Çalışmanın temel dayanakları arasında arşiv kaynakları önemli yer tutar. Osmanlı Arşivlerinde konumuz açısından en önemli kaynak grubu Mühimme Defterleridir. Kabartay beylerine gönderilen hükümlerin yanı sıra diğer Kafkasyalı liderlere, içeriğine göre Kırım hanlarına ve Kefe beylerine yazılanlar da çalışmada değerlendirilmiştir. Kırım hanlarına ve Rus çarlarına gönderilen Nâme-i Hümâyûnlar bir diğer önemli kaynak grubunu oluşturmaktadır. Osmanlı belgeleri için hem doğrudan Osmanlı Arşivi'nde bulunan kaynaklardan hem de yayınlanmış defterler ve tez çalışmalarından istifade edildi. Rus belgeleri içinse yayınlamış derlemelerden yararlanıldı. Bunlar içinde

Kabartay-Rus ilişkilerine dair çeşitli türlerdeki başlıca belgeleri bir araya getiren iki ciltlik *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya* en temel kaynak niteliğindedir.[17]

Şirvan seferlerini konu edinen gazavatnâme türündeki eserler Osmanlı literatüründe Kafkasya'ya dair gözlemlerin kıyaslanabildiği benzersiz bir grup oluşturur. Bunlar arasında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Nusret-nâme*'si ve Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin *Şecâ'atnâme*'sini öncelikli olarak zikredilebiliriz.[18] Arşivlerimizde 16. yüzyıl sonlarından 18. yüzyıl ortalarına kadar konumuzu ilgilendiren kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu boşluk söz konusu döneme ait başka kaynaklarda istifade edilmek suretiyle telafi edilmeye çalışıldı. Özellikle Evliya Çelebi, Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa ve Hezarfen Hüseyin Efendi'nin çalışmalarında konumuza dair geniş bölümler olmasa da kritik önemi haiz pasajlar yer almaktadır.[19]

Kırım tarihini konu edinen eserler Kırım'ın hem Kabartay ve Kafkasya'nın diğer bölgeleriyle hem de Osmanlı Devleti ve Rusya ile ilişkilerini yansıtması bakımından benzersiz öneme sahiptir. Sadece bölge siyasetine değil aynı zamanda Kırım ve Kafkasya'daki iç dinamiklere de ışık tutan bu tür eserlerin başlıcaları arasında Abdulgaffar Kırımî'nin *Umdetü'l-Ahbâr,* Seyyid Muhammed Rıza'nın *Es-Sebü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûki't- Tatar* ve Remmal Hoca'nın *Tarih-i Sahib Giray Han* adlı çalışmaları sayılabilir.[20]

---

[17] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII vv., Dokumenty i Materialy: v 2-h Tomah,* t. I, Ed. N. F. Demidova, E. N. Kuşeva, A. M. Persov, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1957; *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII vv., Dokumentı i Materialı v 2-h Tomah,* t. II, Ed. V. M. Bukalova, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1957.

[18] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*, Haz. H. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014; Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2006.

[19] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* c. VII, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003; Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretname, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721),* Haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001; Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Yaınları, Ankara, 1998, s. 172;

[20] Abdulgaffar Kırımî, *Abdulgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbâr'ına Göre Kırım Tarihi,* Haz. Derya Derin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003; Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Sebü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûki't- Tatar*, Haz. R. Abdujemilev, Kazan, 2019; [Kaysunizade Nidai Remmal Hoca], *Tarih-i Sahib Giray Han: Historie de Sahip Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551, edition critique, traduction, notes et glossaire,* Haz. Özalp Gökbilgin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1973, s. 37-44.

Çalışmamızda Osmanlı-Rus ilişkileri ve Kırım tarihi alanlarında öncü isimlerden olan Halil İnalcık'ın çalışmalarından da geniş ölçüde yararlandık. Bunun için İnalcık'ın muhtelif eserlerinin yanı sıra *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700* adlı derlemeye sıklıkla müracaat edildi.[21] Benzer alanlarda değerli araştırmalara imza atmış bir diğer Türk tarihçisi 1569 Astrahan Seferi hakkındaki artık klasikleşmiş çalışmanın sahibi olan Akdes Nimet Kurat'tır.[22] Osmanlıların Kafkasya'daki yerel güçlerle ilişkisini irdeleyen ilk kapsamlı çalışma ise Fahrettin Kırzıoğlu'nun *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi* adlı araştırmasıdır.[23]

John F. Baddeley'in 1908 tarihli *The Russian Conquest of the Caucasus* adlı çalışması Rusya'nın Kafkasya'daki ilerleyişini erken dönemlerden itibaren ele alan bir klasiktir.[24] Paul Henze ve Chantal Lemercier-Quelquejay tarafından kaleme alınan bölümlerinden istifade ettiğimiz 1992 tarihli *The North Caucasus Barrier* ise modern klasik sayılabilecek bir çalışmadır.[25] *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde* (Kabartay Prens Soylarının Tarihi) ağırlıklı olarak Rus arşiv belgelerine dayanmakla birlikte Çerkes sözlü geleneğinden de yararlanmıştır. Çalimat Kardan'ın bu araştırması kaynaklarımız arasında Çerkesçe olan tek çalışmadır.[26]

Rusya'nın Kafkasya halklarıyla ilişkilerine dair yerleşik yaklaşımları sorgulayan günümüz tarihçilerinden Michael Khodarkovsky, özellikle *The Cambridge History of Russia* içinde yer alan iki ayrı bölüm ve "Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm:

---

[21] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

[22] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu: 1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011

[23] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590),* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

[24] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1989.

[25] Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda" s. 18-44; Paul Henze, "Circassian Resistance to Russia", *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards The Muslim World.*, Ed. Marie Bennigsen Broxup, Hurst & Company, Hong Kong, 1992, 62-111

[26] Çalimat Kardan, *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde*, Elbrus, Nalçik, 1997.

Rusya, Kuzey Kafkasya'da, 1550-1800" başlıklı makalesi ile kaynaklarımız arasında ilk sıralarda anılması gereken bir başka isimdir.[27]

Son olarak Sovyet sonrası dönemde daha bağımsız çalışma imkânı bulan Kafkasyalı tarihçilerin de benzer şekilde yerleşik kalıpların dışında ürünler verdiklerini söyleyebiliriz. Bunlar içinde Samir Khotko'nun çalışmaları Osmanlı kaynaklarını da yoğun kullanma gayreti ile öne çıkmaktadır. Khotko'nun Kabartay tarihinin dönüm noktalarını incelediği *Svilzatsiya Kabardı* konusu itibariyle en geniş ölçüde yararlandığımız çalışması olmuştur.[28]

Kafkasya'nın kültürel çeşitliliğine bağlı olarak, çalışmanın temel bölümlerine geçmeden önce üzerinde durulması gereken kavramların bir hayli fazla ve karmaşık olduğu söylenmelidir. Bu yüzden terminoloji ile ilgili açıklamaları "Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı İlhakından Önce Kafkasya ve Kabartay" başlığı altında tarihsel süreçle birlikte ayrıntılı olarak ele aldık. Fakat öncesinde bazı terimlerin kullanımıyla ilgili tercihlerimizi açıklamamız gerekmektedir.

En kapsayıcı şekliyle Kuzey Kafkasya halklarının tamamını içine alan, daha dar anlamıyla bölgenin doğusundaki halkları dışarıda bırakan Çerkes kelimesi, en dar anlamda Kabartayların da dahil olduğu, kendilerine "Adıge" adı veren toplulukların ortak adıdır. Günümüzde yaygın şekilde Adıge karşılığı olarak kullanılan Çerkes terimi çalışmamızda da bu anlamda kullanılmıştır. Yakın dönemde türetilen "Çerkez" imlası yerine özgün biçim olan ve halen bilimsel çalışmalarda daha yaygın olarak kullanılan "Çerkes" yazımı tercih edilmiştir.

Rusça "Knyaz" ile karşılanan Çerkesçe "Pşı" kelimesini genel olarak "Prens" ile karşıladık. Yalnız Osmanlı-Kırım terminolojisini yansıtan yerlerde "Bey" kullanımı korunmuş ve doğal ifade şekli bozulmamıştır. Prenslere tabi soylu sınıfa mensup kişi (Vork) karşılığı olarak, "Soylu" ifadesinin anlam karışıklığına yol açabileceği

---

[27] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples", s. 317-337; Michael Khodarkovsky "Non-Russian Subjects", *The Cambridge History of Russia, Volume I From Early Rus' to 1689,* Ed. Maureen Perrie, New York, 2006, 520-538; Michael Khodarkovsky, "Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm: Rusya, Kuzey Kafkasya'da, 1550-1800", Çev. Furkan Özkan, *Kafkasya Calışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.4 (2017), 101-140.

[28] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, S-Peterbugskogo Univerisiteta, Sankt-Peterburg, 2008.

durumlarda, Rusça'da da bu sınıfı tanımlamakta kullanılmış olan Türkçe "Özden" kelimesinden yararlandık.

Rusça, Çerkesçe ve Latin alfabesi kullanılmayan diğer dillerdeki bütün özel isimler ve terimlerin yazımında Türkçe okunuşa uygun kullanım tercih edildi. Bu doğrultuda Çerkesçedeki farklı sesleri karşılamada yaygın olarak başvurulan "lh", "kue" gibi kombinasyonlar da bunlara aşina olmayanlar için okumayı oldukça zorlaştırdığından kullanılmadı. Örneğin Talhosten yerine Talosten, Kaytukue yerine Kaytuko şeklinde bir imlaya sadık kalındı. Rusça ve Türkçe kaynaklarda farklı biçimlerde görülen Çerkes/Kabartay kişi adları daima özgün haliyle yazıldı. Bununla birlikte Çerkesçedeki "soyadı-isim" sırası yerine "isim-soyadı/baba adı" düzeni tercih edilmiştir. Kişi adını takip eden ikinci isim, baba adı ya da yaygın kullanılan ve daha uzak bir ataya nispet edilen soyadı olabilmektedir.

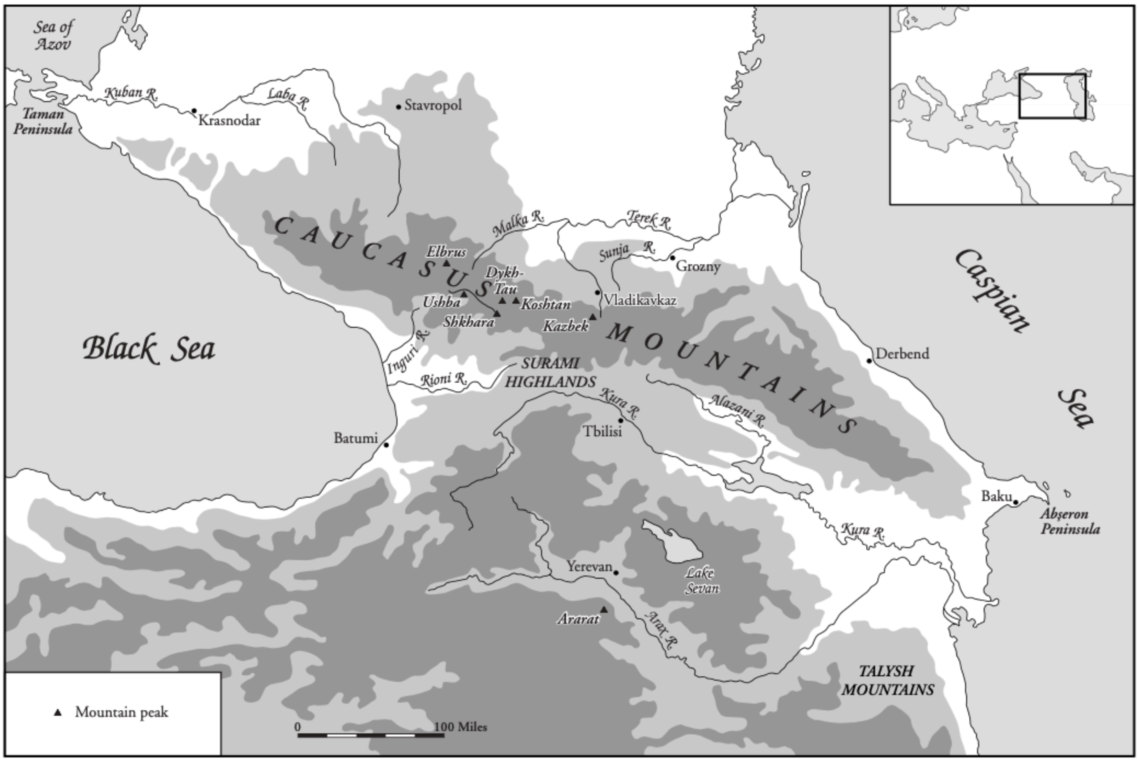
Kafkasya tarih boyunca Akdeniz ve Ortadoğu kültürlerinin yerleşik olduğu eski dünyanın kıyısında yer alan bir sınır bölgesi olmuştur. Azak Denizi'ne açılan Taman yarımadasından Hazar Denizi'ndeki Apşeron yarımadasına uzanan Kafkas dağlarının ana silsilesi, Ermenistan ve İran'ın dağlık bölgelerini içine alan Orta Doğu'nun doğal sınırını oluşturur.[29] Büyük Kafkas Dağları adı verilen 1500 km uzunluğundaki bu hattın en yüksek noktası orta bölümde yer alan Elbruz Dağının 5642 metrelik zirvesidir. Yine orta Kafkaslarda Kazbek, Diktav, Koşkantav gibi 5 bin metrenin üzerinde başka zirveler de vardır. Batıda ve doğuda yükseklik alçalmakla birlikte yer yer 4 bin metrenin üzerine çıkar. Ana dağ silsilesinin güneyinde, daha kısa bir hat oluşturan ancak yükseklik olarak yer yer onu aşan zirvelere sahip Küçük Kafkas Dağları yer alır.[30]

---

[29] W. E. D. Allen, "The Caucasian Borderland", *The Geographical Journal*, Vol. 99, No. 5/6 (1942), s. 225.

[30] Frederik Coene, *The Caucasus: An Introduction,* Routledge, New York, 2010, s. 6-8.

Harita 1: Kafkasya Fiziki Haritası[31]

Kafkas Dağlarının kuzeyinde yaklaşık 800 metre yüksekliğindeki Stavrapol ovası batı ve doğu arasında bir ayrım oluşturur. Buranın güneyinde Beştav ve Maşuk gibi 1400 metreye kadar çıkan ovalar yer alır. Güneydoğuda Terek-Sunja ovası 900 metre civarına kadar yükselir. Batıda Kuban-Azak ovasında yükseklik 100-150 metre civarındadır. Bu bölgelerde, yani merkezi ve batı kesimlerde arazi verimli siyah toprakla kaplıdır. Özellikle Karadeniz havzasının nemli ikliminin etkisi altında olan batı Kafkasya yoğun şekilde ormanlıktır. Aral-Hazar depresyonunun kurutucu etkileri altında bulunan doğuda, Terek-Kuma deltası ve Hazar kıyılarında ise çöl ve yarı çöl özellikleri görülür. Karadeniz'in kuzey kıyıları dışında Kafkasya'nın neredeyse tamamı karasal iklimin etkisi altındadır.[32] Kafkas Dağlarının kuzeyinde bol yağışlı iki büyük nehir sistemi yer alır. Elbruz eteklerinden doğan Kuban Nehri çeşitli akarsu kolları tarafından beslenerek Kerç boğazı yakınlarında Azak Denizine ulaşır. Kazbek'ten kaynaklanan Terek Nehri

---

[31] Charles King, *The Ghost of Freedom, s.* XIX.

[32] Frederik Coene, *The Caucasus: An Introduction,* s. 6-17.

ise aksi istikamette yol alır ve onlarca akarsuyun kendisine katılmasıyla Hazar'a dökülür.[33]

Kafkas Dağlarının güneyinde de coğrafi özellikler genel olarak kuzey tarafıyla benzerlik gösterir. 19. yüzyılda yapay olarak oluşturulan Karadeniz sahil yolunun varlığından önce Kafkas dağlarının ayırdığı kuzey ve güney bölgeleri arasında yalnızca iki erişim hattı vardı. Gürcü Askeri Yolu olarak da bilinen ve Terek vadisini izleyerek Vladikavkaz ile Tiflis arasında bağlantı sağlayan Daryal geçidi ancak 18. yüzyılda pratik bir yol haline geldi. Dağıstan dağlarının etekleri ile denizin arasındaki Hazar'ın kumlu kıyı şeridini izleyen üçüncü rota ise tarih boyunca orduların kuzeyden güneye veya güneyden kuzeye yürüdüğü yol olmuştur. Dağlar ve deniz arasındaki en dar nokta, aralığın yaklaşık 10 kilometre genişliğinde olduğu Derbend'tir. Bu iki yolun dışında, 70'in üzerinde geçiş noktası daha olmakla birlikte bunlar en fazla birkaç kişilik gruplar halinde ilerlemek için uygun ve yılın 3-4 ayı dışında kar yüzünden kapalı olan patikalardır.[34]

Antik Yunan kaynaklarında Kavkazos, aynı dönemin Gürcü kaynaklarında Kavkaz şekillerinde görülen ve dağ silsilelerini tanımlayan Kafkas adı, Rönesans döneminde Caucasus (Kafkaslar) biçiminde yaygın olarak kullanılmaya başlandı ve daha geniş anlamıyla bölgeyi tanımlayan Caucasia (Kafkasya) formunu kazandı. 19. yüzyılın başlarından itibaren bu tabir dağların kuzeyinde yer alan bölge için kullanılırken güney bölgesi Kafkas Ötesi (Rusça: Za-Kavkaz, İngilizce: Transcaucasus) olarak anıldı.[35] Bu isimlendirmenin Rus odaklı bakış açısını yansıttığı gerekçesiyle 20. yüzyılda tepkisel olarak Kuzey Kafkasya-Güney Kafkasya kullanımı yaygınlık kazanmıştır.[36]

İki yaka arasındaki ulaşım zorluğu, kuzey ve güney bölgelerinin tarihi serüvenini büyük ölçüde farklılaştırmıştır. Günümüz Azerbaycan'ı klasik çağda Safevî İran'ının parçasıydı ve yalnızca kuzeydoğu sınırında dar bir bölgede etkileşim kurulabilen

---

[33] James Forsyth, *Kafkasya: Bir Tarih*, Çev. Timuçin Binder, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 31-32.

[34] W. E. D. Allen, "The Caucasian Borderland", s. 226-228.

[35] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi,* s. XV-XI.

[36] Frederik Coene, *The Caucasus: An Introduction,* s. 4-5.

Dağıstan ile farklı bir kültür dairesine mensuptu.[37] Gürcistan halkları da kuzeydekilerle daha fazla ortak yönleri bulunmakla birlikte tarihi süreçler bakımından çok az benzerlik göstermişlerdir. Kuzey Kafkasya ise etnik çeşitlilik, inanç farklılıkları ve güçlü hiyerarşik yapılar yerine her biri sınırlı güce sahip fazlaca yerel otoriteye sahip olmakla karmaşık bir görünüm arz etse de bu karmaşıklığı aynı tarihi süreçlerle birlikte paylaşmak ve ortak bir kültür oluşturmak bakımından başlı başına bir bölge olarak değerlendirilir.[38]

M. Ö. 3. binyılın ikinci yarısında Kuzey Kafkasya'nın kuzeybatı ve orta kısımlarında yerel Maykop kültürü, doğuda ise Güney Kafkasya'da ortaya çıkmış olan Kür-Aras kültürü hakimdi. Bu iki kültürün taşıyıcısı olan kabileler birbirleriyle ve daha kuzeydeki bozkır kültürleriyle etkileşimi binyılın sonlarına kadar sürdürerek sonraki dönemlere aktardılar.[39] Kimmerler, Asur ve Yunan yazılı kaynakları sayesinde antik adı bilinen Kuzey Karadeniz bölgesinin ilk sakinleriydi.[40] Buraya daha kuzeyden geldiler ve M. Ö. 750 yıllarına doğru İskit boyları tarafından bastırıldılar. İskitlerin Orta Asya'dan getirdikleri kültür Kuzey Kafkasya'da Bronz çağından Erken Demir Çağına geçişi sağladı.[41] Tüm Erken Demir Çağı boyunca Kuzeybatı Kafkasya nüfusunun ana kitlesi Meot kabileleriydi. Meotlar birçok araştırmacıya göre, bütün Kafkas dilli halkların öncülleri, bazılarına göre ise yalnız Adıge topluluklarının öncülleridir.[42]

Kimmer ve İskit göçlerinden sonraki dönemlerde de Kafkasya tarihinin ana hatları üzerinde, ilkçağ uygarlıklarının doğrudan devamı olan yerli toplulukların dışarıdan gelen güçler ve göçmen gruplarıyla olan etkileşimi belirleyici olmuştur. M.Ö. 1. binyılın ortalarından itibaren Yunanlılar, Karadeniz sahillerinde kurdukları ticaret kolonileri vasıtasıyla hem yüzyıllar boyunca sürecek olan Akdeniz ile entegre ticaret ağının başlatıcısı oldular hem de bölge halklarıyla iletişim kurdular. M.S. birinci binyıl

---

[37] Ziya Musa Buniyatov, "Azerbaycan", *DİA*, c. 4, 1991, 318-320.

[38] Ergin Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1.2 (2010), s.19-22; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 11-12.

[39] *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v.*, Ed. B. Piotrovskiy, Akademiya Nauk SSSR, Moskva, 1988, s. 45-52.

[40] *a. g. e.*, s. 64.

[41] Ergin Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", s. 25.

[42] *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza,* s. 72.

başlarında Mısır tahılı gibi diğer zenginlik kaynaklarının ortaya çıkışı ve Hint Okyanusu'ndan doğuya ulaşım yolunun açılması gibi nedenlerle Karadeniz'in iç kısımlarındaki halkların ticari bağlantıları zayıfladı. Erken Bizans döneminde ise kısmen yeniden canlandı.[43]

Kuzey Kafkasya'ya bir sonraki büyük göç dalgasıyla gelenler Türkistan kökenli, Türkçe konuşan bir halk olan Hazarlardı. M. S. 7. yüzyıldan itibaren Aşağı Volga, Güney Rusya ve Kuzey Kafkasya boyunca bozkırların hâkimi oldular. Yarı göçebe yaşam tarzlarına rağmen ticareti ve şehirleşmeyi teşvik ettiler. İslam ordularını durdurarak orta ve batı Kafkaslarda İslamiyetin yayılmasının önüne geçtiler.[44] Ancak yine de Kafkas Dağlarının güneyine ulaşmış bulunan Emevî orduları 8. yüzyılın başında Derbend'i alarak Hazarları ciddi şekilde tehdit etti ve böylece İslam, Dağıstan halkları arasında yerleşerek kısa sürede hâkim inanç haline geldi. 9. yüzyılın sonunda, orta Kafkaslarda yerleşik bulunan Alanlar, Hazarlardan bağımsızlığını kazandı. 10. yüzyılın ortasında bozkırda Hazarların yerini Peçenekler, yüz yıl sonra ise yine bir Türk halkı olan Kıpçaklar aldı. Kıpçaklar her biri büyük nehirlerden birini mesken tutan büyük topluluklar halinde yaşıyorlardı.[45] Kafkasya içlerine kadar sokularak burada Türkçe konuşan halkların oluşumunda önemli rol oynadılar.[46]

Kıpçakların ardından Moğollar, sadece Kafkasya'yı değil, Rus topraklarını da köklü biçimde etkileyecek bir güçle geldiler. 1236'da Cengiz Han'ın torunu, Cuci'nin oğlu Batu'nun komutasında batıya ilerleyen Moğollar, bir dizi akınla Volga Bulgarları ve Kıpçaklara boyun eğdirdi ve eski Rus prensliklerinin merkezi olan Kiev de dahil olmak üzere Rus şehirlerini yakıp yıktılar. Batıya doğru ilerlemeyi sürdürürken 1242'de Ögeday'ın ölümü üzerine Moğolistan'a döndüler. Kağan'ın ölümüyle Büyük Moğol İmparatorluğu, egemenlik alanları Çin, Türkistan, Irak-İran ve batı bozkırı olarak belirlenen dört büyük "ulus'a" ayrıldı. Altın Orda'yı oluşturan Cuci'nin ulusu, kısa süre içinde Kıpçaklar ve diğer bazı göçebe Türk toplukları içinde eridi. Halk bir süre sonra

---

[43] Charles King, *Karadeniz*, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 29.

[44] V. Nicholas Riasanovsky-D. Mark Steinberg, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze,* Çev. Figen Dereli, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15.

[45] Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul, 2016, s. 27.

[46] Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972, s. 98.

egemen Moğol klanlarından birinin adıyla, "Tatar" olarak anılmaya başladı. Onlar da kendilerinden önceki Hazarlar ve Kıpçaklar gibi nehir ağızlarında kışladıktan sonra karların erimesiyle birlikte kuzeye hareket ediyorlardı. Fakat onların mevsimlik göçü çok daha geniş bir ölçekte cereyan ediyor, Romanya'dan Kazakistan'ın doğu bölgelerine kadar uzanıyordu. Rus prenslikleri üzerinde de hakimiyet kuran Altın Orda, Ruslardan vergi ve itaatten başka bir şey beklemiyordu. Altın Orda hanları, Rus ülkesinin seyrek nüfuslu kuzey çam ormanlarından ziyade, tartışmalı güney sınırındaki, önemli ticaret yollarının geçtiği verimli topraklara sahip Harezm ve Azerbaycan bölgeleriyle ilgiliydiler.[47]

Rus toprakları belki ilgi odağı değildi fakat yine de Altın Orda hakimiyeti Rus tarihi üzerinde derin izler bıraktı. Rus prensliklerinin yöneticileri Altın Orda hanlarından "Büyük Prens" unvanı almak için birbirleriyle çekişiyordu ve devlet yönetimi hakkında onlardan çok şey öğrendiler.[48] Bu dönemde Rusça'ya Moğolca, Türkçe; ayrıca Türkçe vasıtasıyla Farsça ve Arapça çok sayıda kelime girdi. Türkçenin etkisi Rus prenslerinin saraylarında moda olacak kadar güçlüydü.[49] Batı'da Altın Orda'nın ve Asya'nın büyük bölümünde diğer Moğol hükümdarlarının sağladığı istikrar, Yakındoğu'daki ticaretin, bu kapsamda Yunan ve Bizans kolonilerinin yeni sahipleri olan İtalyanların elindeki Karadeniz ticaretinin gelişmesine siyasi arka plan oluşturmuştu. Ne var ki iç çekişmeler ve Timur ile girişilen mücadele bu istikrarı ve Altın Orda'nın hakimiyetini ortadan kaldırdı.[50] 15. yüzyılın ortalarında Altın Orda hızlı bir şekilde dağıldı. Batıda Kırım Hanlığı, Batı Sibirya'da Sibir Hanlığı, Volga bölgesinde Kazan ve Astrahan hanlıkları ve bir göçebe konfederasyonu olan Nogay Orda ortaya çıktı.[51]

15. yüzyılın sonunda Kuzey Kafkasya, en fazla nüfusa sahip olup en büyük alanı işgal eden Çerkeslerle ve toplum ve idare yapısı bakımından onlarla benzerlik gösteren diğer bazı halklarla doluydu. Çerkesler, Karadeniz kıyı şeridinin üst ve orta bölümleri ile

---

[47] Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi,* s. 41-42.

[48] Akdes Nimet Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri,* s. 147-151.

[49] George Vernadsky, *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2007, s. 524.

[50] Charles King, *Karadeniz,* s. 113-116.

[51] Serkan Acar, "XV. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak'ta İktidar Mücadelesi", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2.2 (2017), 27-33.

Azak civarından Hazar Denizinin batı sahillerine yaklaşan geniş bir alana yayılmıştı. Orta bölgelerde onlarla birlikte Abaza, Çeçen, Oset ve Karaçay-Balkar toplulukları yer alıyordu. Bunlardan Kafkas dağlarının eteklerinde oldukça yüksek bölgeleri tutan bazı gruplar neredeyse tamamen izole bir hayat sürüyordu. Doğuda, Dağıstan'da büyük ölçüde İslamlaşmış bulunan ve geniş bir etnik yelpaze oluşturan Dağıstan halkları vardı.[52] Dağların öte yakasında, Karadeniz sahilinin orta ve aşağı kısımları 9-10. yüzyıllarda sahip oldukları müstakil krallığı yitirmiş olan Abazaların yurduydu. 12-13 yüzyıllarda Abazaları da bünyesinde barındıran güçlü bir Hristiyan krallığı altında yaşayan Gürcüler de artık birkaç prenslik halinde bulunuyordu.[53] Gürcülerin kuzeydeki halklara nazaran daha gelişmiş bir milli karakteri, kendilerine mahsus alfabeleri ve köklü bir kiliseleri vardı.[54]

Kafkasya halklarının etnik oluşumu, genel olarak buradaki en eski yerli topluluklarla dışarıdan gelen bazı grupların kaynaşması süreci olarak açıklanır.[55] Bu halkların giyim şekli, yerleşim tipi, mitoloji, inanç gibi kültür öğelerinde yoğunlaşan benzerlikler, Kafkasya'nın yekpare bir tarihi bölge olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Arkeolojik çalışmalar söz konusu ortak özelliklerin erken dönemlere kadar dayandığını gösterir ve dilbilim çalışmaları da bunu destekler. Çerkesçe, Abhazca, Çeçence, Avarca, Gürcüce gibi bölgede konuşulan dillerin birçoğunun sözcükbilim, sentaks, morfoloji ve fonetik bakımından ortak özellikler taşıdıkları belirlenmiş ve Kafkas Dil Ailesi içinde gruplandırılmıştır.[56] Dilleri Hint-Avrupa ailesi içinde sınıflanan Osetler ve bir Türk lehçesi konuşan Karaçay-Balkarların oluşum sürecinde de yerel unsur alt katmanı oluşturmuştur.[57] Çerkes topluluklarının öncülleri MÖ. 6-1. yüzyıllarda kuzeybatı Kafkasya'da yaşamış olan Meotlar ve onların ardından gelen Zihler olmuştu.[58] Zih adı,

---

[52] *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza,* s. 236-243.

[53] Mustafa Aydın, "Abazalar", *DİA*, c. Ek-1, s. 1-3.

[54] Paul Henze, "Circassian Resistance to Russia", s. 67-68.

[55] Ruslan Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, Çev. Orhan Uravelli, Kafdav, Ankara, 2009, s. 20.

[56] *a. g. e.*, s. 47-49.

[57] *a. g. e.*, s. 222-231.

[58] *a. g. e.*, s. 207-208.

ilk kez 13. yüzyılın ortalarında görülen Çerkes kelimesine yerini bıraktı ve kendilerini "Adıge" olarak tanımlayan bu topluluklar için yaygın olarak kullanılmaya başlandı.[59]

Çerkesler, Bizans aracılığıyla Hristiyanlıkla tanıştılar. Gürcistan ile olan bağlar sayesinde de Hristiyanlık, Çerkes topraklarındaki varlığını sürdürdü. Ancak hiçbir zaman güçlü bir kilise ve ruhban sınıfına sahip olmadı ve mevcut inanç sistemi ile gelenekler üzerinde baskın bir konum kazanmadı. Benzer durum 17. yüzyıla kadar, birçok Çerkes kabilesinin İslamiyet ile ilişkisinde de geçerli oldu. İslam, Çerkesler arasında ilk olarak Kırım Hanlığı vasıtasıyla yayıldı. Başlangıçta üst sınıflar tarafından kabul edildi ve kısmen prenslerin ve soyluların otoritesini destekledi. Çerkes toplumu temelde dört sınıftan meydana geliyordu: prensler, soylular, özgür halk ve köleler. Ancak bu ayrım bölgesel olarak değişkenlik göstermekteydi.[60]

Çerkes kabileleri arasında ve kabileler içindeki aile grupları arasında rekabet ve bölünmüşlük ileri seviyedeydi. Kabile grupları askeri operasyonlarda bağımsız hareket etme eğilimimdeydi. Savaştaki gruplar arasında çok az koordinasyon vardı. Savaşçılar düşmanla at sırtında açık alanda karşılaşmada başarılı, kapsamlı bir harekât için hazırlık yapmakta ve savunma hatları inşa etmekte başarısızdılar. Çerkes kabileleri birbirlerine baskın düzenleyip, birbirlerinden esir alıyor, daha sonra da aralarındaki ilişkileri düzenlemek ve siyasi meseleleri tartışmak için tarafsız konseylerde ve festivallerde bir araya geliyorlardı. Fakat ortak aidiyet duyguları bu seviyenin ötesinde kurumsallaşmadı. Çerkesler tarım arazileri ve meyve bahçeleriyle çevrelenmiş köylerde yaşıyorlardı. Nadiren taş yapılar üretiyorlar, bunun yerine ahşap ve saz kullanıyorlardı. Hemen herkes çiftçilikle uğraşıyordu ve çoğunluğun çiftlik hayvanları da vardı. Zenginleşenler büyük sığır ve at sürülerine sahipti. İnşaat için yeterli kereste ve yakacak odun sağlayan ormanlar av eti bakımından da zengindi.[61] Karadeniz deniz aşırı ticareti aracılığıyla da tahıl, hayvan derisi ve kürkü, bal, balmumu ve bilhassa gemi inşaatında kullanılmaya elverişli kereste gibi ürünlerini ihraç ediyorlardı.[62]

---

[59] Sadık Müfit Bilge, "Çerkezler", *DİA*, c. Ek-1, s. 289.

[60] Paul Henze, "Circassian Resistance to Russia", s. 67-68.

[61] *a. g. e.*, s. 67-71.

[62] Ahmet Canbek, *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*, İstanbul, 1978, s. 47.

Altın Orda ile anlaşarak Venediklilerle girdikleri rekabetten galip çıkan Cenevizlilerin kontrolünde Karadeniz ticareti büyük bir sıçrama yaşadı. Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısındaki Kefe şehri, 14. yüzyılın başlarında en canlı dönemini yaşayan bu ticaretin merkezi ve Azak da ikinci önemli limanıydı. Bunun dışında Cenevizlilerin Çerkes kıyılarında küçük limanları da vardı. Ancak bunlar geniş bir koloni ağına bağlı ve yerli halkla ilişkili birer yerleşim yeri değillerdi ve sadece depo işlevi görüyorlardı.[63]

Karadeniz ticaretinde köle ticareti önemli bir yer işgal ediyordu. Kefe'de ve Azak'ta büyük köle pazarları mevcuttu. Bizans'a, Endülüs'e ve Mısır'a köle akışı sağlanıyordu. Mısır'da askeri güç olarak kullanılan Kıpçak ve Kafkasyalı esirler iktidarı ele geçirdikten sonra da buraya köle akışı hız kesmeden sürdü.[64] Kıpçak bozkırındaki Türk toplulukları arasında İslam'ın yayılmasıyla, başlangıçta çoğunluğu oluşturan Türklerin yerini Kafkasyalılar, özellikle de Çerkesler almaya başladı. Çerkesler 14. yüzyıl sonlarında Memlük Devletinde hakimiyeti ele almadan önce de önemli bir güç haline gelmişlerdi. Türk sultanların hüküm sürdüğü Bahri Memlükler döneminde, 1309 yılında Çerkes II. Baybars (El-Caşnigir) tahtı ele geçirebilmişti. 1390'da Sultan Berkuk Türkleri kesin olarak yerinden etmeyi başardı ve yönetici kadrolara hızlı bir şekilde Çerkesleri yerleştirdi. Çerkes döneminin en önemli karakteristik özelliklerinden biri, sultan ve emirlerin, öncesinde örneği kaydedilmemiş bir uygulama olarak, yoğun bir şekilde memleketlerinden akrabalarını getirtmeleriydi. 15. yüzyıl ortalarında akraba göçü büyük ölçeklere ulaştı. Gelenler arasında ileri yaşlarda bulunanlar da vardı. Bazen fert fert ama çoğunlukla grup halinde gelen bu aile üyeleri köle olmadan ve askeri eğitimden geçmeden önemli pozisyonlara getiriliyordu.[65]

Çerkes Memlükleri devrinin ayrıcı özelliklerinden bir diğeri Türk sultanlar döneminin aksine verasete dayalı bir saltanat sistemi yerleştirme eğiliminin görülmeyişidir. Çerkes sultanların iktidarı döneminde Mısır'da çeşitli memlük grupları arasındaki çekişme hız kesmeden devam etti. Ancak memlükler bu çekişmeye dışarıdan müdahale edilmesine

---

[63] Samir Khotko, "Politiko-Diplomatiçeskie i Torgovıe Syazi Kaffi i Çerkesii (1266-1475 gg.)", *Adıgeyskiy Respulikanskiy Gumanitarnıh İssledovaniy İmeni T.M. Keraşeva Vestnik Nauki*, 7.31, (2015), s. 142-143.

[64] Ahmet Canbek, *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*, s. 47.

[65] David Ayalon, "The Circassians in the Mamluk Kingdom", *Journal of the American Oriental Society*, No: 69 (1949), s. 137-140.

müsaade etmediler.[66] Osmanlı Devleti'nin Memlük egemenliğine son vermesi memlük sistemini ortadan kaldırmadı. Sistem uzunca bir süre büyük bir değişiklik olmadan sürdü ve Çerkesler yönetici elitler arasında baskın konumlarını korudular. Ancak 18. yüzyılda Çerkes kimliği önemli ölçüde zayıflayarak yerini daha kapsayıcı bir Memlük kimliğine bıraktı.[67]

Mısır'da yönetici olmaya giden bu kişiler, 14. ve 15. yüzyıllarda Çerkes toplulukları arasında iyice şekillenen feodal yapıların üst tabakasını oluşturuyorlardı. Hatukay ve Temirgoy prenslikleri dönemin İtalyan kaynaklarında en çok adı geçen gruplardı. 16. yüzyılda muhtelif kaynaklarda adına daha sık rastlanılacak olanlar Jane, Bjeduğ ve Besleney kabileleri olacaktır.[68] Diğer Çerkes topluluklarından daha önemli roller oynayacak olanlar ise Kabartaylardır. Onların bu isimle, ancak biraz faklı bir imlayla anıldığı, bilinen ilk eser Venedikli seyyah Josaphat Barbaro'ya aittir. 1436'dan itibaren yaklaşık 16 yılı Azak ve civarında geçiren Barbaro, Kafkasya'nın sakinlerini hakkında bilgi verirken, Kremuk adlı Çerkes prensliğinin doğusunda Alanlarla komşu "Cheuerthai" (Kevertay) adlı bir kabilenin varlığından bahseder.[69] Kullandığı ifade, doğu Çerkeslerinin kendi dillerindeki biçim olan "Kabardey'e" çok yakındır. Kabardey, özgün kullanımda "–ey" iyelik ekiyle türetilmiş yer adı formundadır ve esas olarak "Kabard'ın ülkesi/bölgesi", dolaylı olarak da "bu ülkeden/bölgeden olan kişi" anlamı taşır. Kabard kelimesinin kökeni ise belirsizdir ve rivayetlere dayalı olarak Kabard Tambiy adlı bir prense izafe edilir.[70] Kabardey adı, batı Çerkes lehçelerindeki kullanıma paralel ve Türkçe seslenişe uygun olarak Osmanlılar ve Tatarlar tarafından "Kabartay" şeklinde yazılmıştır.

---

[66] Kazım Yaşar Kopraman, *Mısır Memlükleri Tarihi: Sultan al-Malik al-Muayyad Şeyh al-Mahmudî Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s. 13.

[67] Michael Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule: 1517–1798*, Routledge, Londra-New York, 1992, s. 74.

[68] Samir Khotko, "Circassian Principalities in the XIV-XV Centuries: Formation and Interrelation with Sub-Ethnic Groups", *İstoriçeskaya i Sotsialno-Obrazovatelnaya Mısl / Historical and Social Educational Ideas*, 8.2/1 (2016), s. 46-50.

[69] Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Haz. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 26.

[70] M. A. Şafiyev, "Bir Çerkes Boyu Kabardeylerin Kökeni ve Yerleşimi", *Kafkasya Gerçeği*, 9 (1992), s. 50.

Yaygın bir görüşe göre Kabartaylar merkezi Kafkasya'ya yerleşmeden önce Kırım yarımadasında yaşıyorlardı. Kırım'daki Çerkes-Kirman, Kabarda ve benzeri yer adlarının varlığı bu görüşe dayanak teşkil etmiştir. Yerel efsaneler ve bunlardan yola çıkan diğer varsayımlar da farklı başlangıç noktaları tayin etmekle birlikte Kabartayların büyük bir göçle yeni topraklarına yerleştikleri üzerinde birleşir.[71] Arkeolojik veriler de böyle bir göç hareketini doğrular, ancak başlangıç noktası, Karadeniz kıyısında ve Kuban bölgesinde yerleşik bulunan diğer Çerkes topluluklarından uzak düşünülemez. Kabartaylar 13. yüzyıl sonlarından itibaren ana Çerkes kitlesinden koparak doğuya doğru yayıldılar. Onların doğuya hareketi, 1277-1278'de Alanların en önemli kentsel merkezlerinin Moğollar tarafından yıkılmasıyla başladı. Moğolların yanında bu saldırılarda yer alan Çerkes grupları, orta Kafkaslardaki halkları birleştiren siyasi ve askeri bir yapı olan Alanların çöküşünde rol oynadılar ve bu bölgelere yerleşmeye başladılar. Yeni tablonun, uzun vadeli etkileşimlerin yaratabileceği türde bir çeşitlilikten ziyade Çerkes etnisitesinin baskın biçimde hâkim olduğu bir yapıda ortaya çıkmış olması bu sürecin oldukça hızlı gerçekleştiğini göstermektedir.[72]

Orta Kafkasları dolduran ve aynı lehçeyi konuşan doğu Çerkeslerinin Kabartay ve Besleney prensliklerine bölünmesi 15. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşti. Besleney toprakları batıda Temirgoy bölgesiyle sınır olan Laba nehri ile doğuda Urup nehirleri arasını kapsıyordu. Urup nehrinden başlayan Kabartay arazisi de aynı dönemde ikiye bölündü. Malka ve Terek nehirleri arasındaki bölgenin sakinleri Besleneylerle birlikte genellikle Beştav (Pyatigorsk) Çerkesleri olarak anılırken, onların doğusunda Terek-Sunja birleşimine kadar uzanan topraklara Kabartay deniliyordu. 17. yüzyıldan itibaren Beştav Çerkesleri ifadesi yerini tamamen Kabartay'a bıraktı. Kabartay yerleşimleri kuzeyde Kuma nehrine kadar uzanıyor, Terek ötesi dağlık bölgesindeki savunma kulesine sahip köyler dizisi de Kabartay prenslerinin mülkünün güney sınırını teşkil ediyordu.[73]

---

[71] M. A. Şafiyev, "Kabardeylerin Kökeni ve Yerleşimi", s. 51-56; Leonti Lyulye, *Çerkesya*, Çev. Murat Papşu, Çiviyazıları, İstanbul, 1998, s. 42.

[72]Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 189-191.

[73] Jiroslan V. Kagazejev, "Territoriya i Naselenie Kabardı v Pervoy Polovine XVII v.", *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More)*, 12 (2011), s. 158-161; Vladimir A. Fomenko, "Etnisçeskaya İstoriya Vostoçnıh Adıgov (Kabardintsev) XV-Pervoy Treti XIX v. v Otrajenii Pogrebalnıh Praktik", *Obşestvo: Filosofiya, İstoriya, Kultura*, 4 (2018) s. 56-57.

Kabartaylar diğer Çerkes gruplarından belirgin şekilde daha fazla feodalleşmişlerdi. En geç 15. yüzyıla kadar tarihlenen mezarlık yapılarında sosyal grup farklarının varlığı izlenebilir. Feodal ilişkilerin gelişiminde göç sonrasında geniş tarım alanları ve otlaklara sahip olmanın getirdiği ekonomik büyüme önemli bir etken olmuştu.[74] Bunun siyasi arkaplanında Kafkasya için herhangi bir yük getirmeyip bölgesel istikrar sağlayan Altın Orda vardı. Orda'nın merkezi Kabartay'dan çok uzak değildi. İbn Battuta Kabartay yakınlarında, ticaret hayatı canlı ve gelişmiş olarak nitelediği Macar adlı bir şehri ziyaret etmiş ve Özbek Hanla birlikte yazlık göçe katılarak Beştav'daki yaylalara çıkmıştı.[75] Ötemiş Hacı'nın naklettiği bir rivayete göre Özbek Hanın kendisi, han sülalesi erkeklerinin öldürüldüğü bir taht mücadelesi sırasında, doğumundan hemen sonra kaçırılarak Kabartay'da büyütülmüştü.[76] Çerkesler, Altın Orda şehirlerinde mahalleler oluşturmuşlar, ordunun bileşeni olmuşlardı.[77] Genel olarak iyi savaşçı kabul ediliyor, askeri birlikleri ayrı gruplar halinde seferlere katılıyor, ayrıca hanların muhafızları olarak da görev yapıyorlardı.[78] Özellikle Kabartay toprakları savaş alanları içinde kalmadı. Altın Orda hanlarına herhangi bir tehdit oluşturmadıkları gibi onlardan müdahale de görmediler. Bu dönem boyunca Kabartaylar geniş topraklara yayıldılar ve nüfuslarını arttırdılar.[79]

Bu genişlemenin zirvesinde 15. yüzyılın ikinci yarısında hüküm süren İnal adlı bir lider yer aldı ve onun ölümünü, soyundan gelenlerin yönettiği toprakların bölünmesi izledi.[80] İnal'ın adına Abdülgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbâr (Umdetü't-Tevârih) adlı eserinde Özbek Hanın (ö. 1341) emanet edildiği Kabartay beyi olarak rastlanılır.[81] Bu rivayet

---

[74] Vladimir A. Fomenko, "Etnisçeskaya İstoriya Vostoçnıh Adıgov" s. 57.

[75] *İbn Battuta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 318-319.

[76] Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976, s. 24.

[77] A. Yu. Yakubovski, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 57-58, 128-133.

[78] George Vernadsky. *Moğollar ve Ruslar*, s. 401.

[79] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 169-173.

[80] Çalimat Kardan, *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde,* s. 46-50; Aytek Namitok, "The 'Voluntary' Adherence of Kabarda (Eastern Circassia) to Russia", *Caucasian Review,* 2 (1956), s. 19-20.

[81] Abdulgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr,* s. 245-248.

kronoloji itibariyle İnal'ın yaklaşık olarak çizilebilen biyografisiyle uyuşmaz, ancak ününün yaygınlığına örnek teşkil etmesi bakımından değer taşır. Kabartay prenslerinin atası olarak görülen İnal'ın adı etrafında şekillenen efsanelerde onun Kureyş kabilesine, yani peygamber soyuna mensup bir Arap ve bir Memlük emiri olduğu motifine rastlanılır, ki bunun Mısır'ın Çerkes hükümdarlarının güçlü imajına dayanma ve prestijli bir soyağacı yaratma ihtiyacıyla ilgili olması kuvvetle muhtemeldir.[82]

İnal'ın kişiliğiyle ilgili gerçek ne olursa olsun Kabartay'ın, Altın Orda'nın çözülmesiyle ortaya çıkan tabloda Kafkasya'nın kuzeyindeki yerel güçler içerisinde öne çıktığı açıktır. Osmanlı Devleti'nin Karadeniz sahillerini çepeçevre kontrol altına alarak Kafkasya sahnesine adım attığı sıralarda büyük bozkır imparatorluğunun bıraktığı boşluktaki en dinamik ve etkili güçler ise Kırım Hanlığı ve Moskova Prensliğiydi.

---

[82] Samir Khotko, "Genealogical Legends About Inal and Their Relationship with the Legendary Versions of the Origin of the Circassian Mamluks", *Historical and Social Educational Ideas*, 7.1 (2015), s. 31-32.

1. BÖLÜM: OSMANLI DEVLETİ'NİN KAFKASYA'DA HAKİMİYET KURDUĞU DEVREDE KABARTAY (1475-1605)

1.1. OSMANLI KAFKASYASI'NDA SINIRLAR VE İLİŞKİLER

1. 1. 1. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da Hakimiyet Kurması

Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra Karadeniz'e yöneldi. Bu, yeni ve bağımsız bir hamle olmaktan çok aynı büyük projenin devamı niteliğinde bir adımdı. İlkçağdan itibaren yoğun bir ekonomik bütünlük oluşturan Akdeniz ile Karadeniz'i birbirine bağlayan yolları tamamen kontrol altına almak, böylelikle düşük fiyatla gıda, insan kaynağı ve inşaat malzemesi sağlamak yeni başkentin yeniden imarı ve iaşesi için büyük önem taşıyordu.[83]

Bu hedef doğrultusunda, 1454'te boğazı kullanma hakkına karşılık vergi ödemeye mahkûm edilen Kefe ve Cenevizlerin elindeki diğer limanlar 1475'te Osmanlı topraklarına dahil edildi.[84] Karadeniz ticaretine kendisinden önce hükmedenler gibi Osmanlı Devleti de nüfuz edilmesi güç iç bölgelere doğru genişlemek niyetinde olmadı. Önemli olan ticareti kontrol etmekti. Daha önceki yönetimlerden farklı olarak buradaki ticaret şahsi girişimin inisiyatifine bırakılmayıp bizzat devlet eliyle yönetildi.[85] Yabancı gemilerin faaliyeti kısıtlandı. İstanbul ile Karadeniz limanları arasındaki seferler, kaçak mal ya da köle girişine imkân vermemek için çok sıkı bir denetim altına alındı.[86]

Osmanlı hakimiyetinden önce bölgenin en önemli limanı olan Kefe bölgedeki Osmanlı yönetiminin merkezi oldu. 16. yüzyıl ortalarına kadar da Karadeniz bölgesel ticaretinde güney ile kuzey arasında önemli bir transit merkezi olmaya devam etti. Kırım, Dinyeper ile Astrahan arasındaki bozkır kuşağı, Moskova, Kazan, Çerkesistan ve Gürcistan'ın besin ürünleri ve hammaddeleri, Kefe'den Osmanlı başkentine akıyordu. Kefe aynı zamanda İstanbul, Anadolu, Ege ve Avrupa'dan bölgeye ithal edilen çok çeşitli doğa ve

---

[83] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1. Cilt: 1300-1600,* Çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000. s. 327-329.

[84] Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, s. 142.

[85] Charles King, *Karadeniz*, s. 135-149.

[86] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* s. 329.

imalat ürünleri için bir transit merkeziydi.[87] Osmanlı idaresi İtalyan döneminin ardından devamlılığı sağlamanın da ötesinde zayıflayan eski koloni ekonomisine yeniden hız kazandırdı. Şehrin dokusu korundu ve Tatar ve Çerkeslerin yanı sıra Ermeni, Musevi, Grek cemaatleri de demografik ağırlıklarını korudular. Kefe, 16. yüzyıl ortalarında, İstanbul, Kahire, Halep, Şam, Bursa, Edirne ve Selanik gibi şehirleri yakından takip eden çok kalabalık Osmanlı şehirlerinden biriydi. Ayrıca bölgedeki diğer kalelerle birlikte, Kafkaslardan İran'a ve kuzeye yapılan Osmanlı seferleri için önemli bir askeri üs olmuştu.[88]

İdari birim olarak önce sancak, daha sonra beylerbeylik olarak organize edilen Kefe, etrafındaki daha küçük yerleşimlerle birlikte Kerç boğazının Kuban tarafındaki Taman ile Don Nehri ağzındaki Azak kentlerini de kapsıyordu. Karadeniz'in Kuzeybatı kıyısındaki Akkerman'la paylaştığı bazı özellikler onu diğer Osmanlı idari birimlerinden belirgin şekilde farklılaştırmıştır. Burası, yabancı nüfusla temas halindeki bir sınır şeridi olarak göçebelerin göç hareketlerine açık ve onların akınlarından huzursuz olan bir yerdi. İmparatorluğun merkezine uzak, yöneticiler tarafından az bilinen, ulaşımı zor, sınırları belirsiz, liman kentleri dışında geniş fakat seyrek nüfuslu ve timar sisteminin uygulanamadığı bir bölgeydi. Bununla birlikte buradaki tarım faaliyetini geliştirmek için kasaba ve köylerin yanında büyük çiftlikler kurma yoluna gidilmişti.[89] Kırım'ın toprak sahipleri İstanbul pazarının ihtiyaçlarına yanıt verebilmek amacıyla hayvancılığın yanı sıra tarım üretimine de yatırım yaptılar. Bunun için bozkırdaki otlakların bir bölümü tarım arazisine dönüştürüldü ve civar bölgelere düzenlenen akınlarda esir alınan köleler emek gücü olarak buralara yerleştirildi.[90]

1. 1. 2. Kafkasya'da Osmanlı İdaresinin Temelleri ve Sınırlar

Osmanlı Devleti'nin kuzey sınırlarıyla ilgili politikasının temeli, Karadeniz'deki hakimiyetini tehdit edecek büyük bir gücün oluşmaması ve bölgedeki güç dengelerinin

---

[87] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* s. 337-338.

[88] Gilles Veinstein, "İtalyanlardan Osmanlılara: On Altıncı Yüzyılda Kuzey Karadeniz Kıyılarının Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 95 (1995), s. 155-161.

[89] Gilles Veinstein, "XVI. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyindeki Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 43.1/4 (1987), s. 81-84.

[90] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi,* s. 338.

devam etmesiydi. Bu dengeyi sürdürebilmenin en önemli unsuru ise 1475'te imparatorluğa bağlanan Kırım Hanlığı'nın kendi himayesinde bulunmasıydı. Rakipleri karşısında zayıflaması istenmediği gibi müstakil bir güç haline gelmesi de istenmiyor ve bu yolda hareket etmeye teşebbüs eden hanlar derhal değiştiriliyordu.[91] Devletin kuzey sahilleriyle istikrarlı ticari bağı korumaya ihtiyacı vardı. Bunun için de vasallık ilişkileri ve diplomasi genel olarak tercih edilen ve sürekli tekrarlanan açık savaşlara göre daha verimli görülen bir yöntemdi.[92]

Mevcut ticari ilişkiler ve siyasi dengenin korunması dışında İstanbul'un Kırım Hanlığı'ndan tek beklentisi Avrupa ve İran cephelerinde açılan seferlere etkin katılım sağlanmasıydı.[93] Bunun dışında kendi hayat sahalarında kayda değer bir hareket özgürlüğü tanındı ve bu bağlamda Kafkasya ile olan ilişkilerine de pek fazla müdahale edilmedi. Osmanlı Devleti bölgedeki varlığının sonuna kadar herhangi bir askerî harekât ya da tehdit söz konusu olmadığı sürece Kafkasyalı yerel otoritelerle doğrudan temas halinde olma gereği duymadı. Diğer taraftan Kırım hanları da Kafkasya'da tam kontrol ve yetki sahibi değildi ve buradaki halklarla ilişkileri hükümdar-tebaa ilişkisinden ittifaka, sınırlı bir bağlılıktan düşmanlığa kadar farklı ve sürekli değişen karmaşık bir yapıda seyretmekteydi.

Osmanlı terminolojisinde Kuzey Kafkasya'nın en doğusu Dağıstan, batı ve orta kesimleri kapsayan geniş bölümü ise Çerkesistan olarak anılıyordu. 16-18 yüzyıllarda Avrupa'da üretilen haritalarda da buna paralel tanımlamanın örneklerini görmek mümkündür.[94] Benzer şekilde Farsça terminolojide "Çerkes" kelimesi Derbend'in kuzeyinde yaşayanların tamamı için kullanılıyordu.[95] Dağıstan'da dört önemli hükümdar vardı. Bunlar, İslam'ın bölgeye girişinden beri hakimiyetlerini simgeleyen unvanlar kullanıyordu. İçlerinde en etkili olanı ve zaman zaman "Dağıstan Hâkimi" olarak da anılan Kumuk Hâkimi için "Şamhal" ya da "Ulu Şamhal" unvanı kullanılırdı.

---

[91] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII.46 (1948), s. 354-355.

[92] Charles King, *Karadeniz,* s. 137.

[93] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar,* s. 96-97.

[94] Samir Khotko, *Otkrıtie Çerkesii: Kartografiçeskie İstoçniki XIV-XIX vv.*, Maykop, Poligraf-Yug, 2015, s. 37-63.

[95] H. R. Roemer, "The Safavid Period", *Cambridge History of Iran*, Vol. 6, Ed. Peter Jackson-Laurence Lockhart, Cambridge, 2006, s. 246.

Avar Hâkimi için "Nutsal", Kaytak Hâkimi için "Usumi", Tabasaran Hâkimi için de "Masum" unvanları kullanılıyordu.[96] Diplomatik çerçevede Kırım Hanları ya da Orta Asya Müslüman hükümdarları gibi hilafet makamına sadık birer İslam ülkesinin yöneticisi sayılan bu hükümdarlara Osmanlı Padişahı tarafından daima "Cenâb-ı emâret-meâb" hitabıyla "nâme-i hümâyûn" gönderilirdi. Dağıstan'da Osmanlı ve Kırım'ın tesiri kısıtlıydı, fakat dağlık bölgenin kuzeyindeki düzlük alanlarda yerleşik bulunan Türk dilli Kumuklar doğal müttefiktiler ve Kabartay ile sıklıkla çatışma halindeydiler.[97]

Çerkes toprakları ise Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığının hakimiyet ve etki alanı açısından bir bütün halinde aynı statüde değildi. Kendi içlerinde genellikle Dağıstanlılar kadar serbest hareket eden, fakat sıkça Kırım'ın saldırılarına maruz kalan Jane, Besleney ve Kabartaylar temelde ortak bir kategori oluşturuyordu. Bunlar, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışındaki, Kırım'a vergi veren ya da köle sağlayan, seferlerine iştirak eden müttefikler ya da bunu reddettiği için Tatarlar ve onların müttefiki olan Çerkeslerin baskınlarına hedef olan düşman kabileler konumundaydı. Kırım'dan en uzakta bulunan Kabartay başlangıçta bir derece daha güvendeydi. İç rekabetin etkisi ve Rusların bölgeye nüfuz etmeye başlamasıyla zaman içinde Kırım'ın etkisi burada güçlendi, Moskova ve Kırım müttefiki kamplar daha kalıcı ve belirgin hale geldi. Ancak Osmanlı Devleti diplomatik açıdan, 1739 yılında Rusya ile imzalanan Belgrad anlaşmasına kadar Kabartay'ı bütün olarak sınırları içinde değerlendirmiştir. Kabartay prensleri ile diğer Çerkes beylerinden daha üst seviyede bir ilişki kuruldu. Orta Kafkaslarda yerleşik diğer halkların temsilcileri bu dönemlerde Kabartay prenslerinin güçlü etkisi altında bulunduğundan dış dünya ile irtibatları çok daha kısıtlıydı.[98]

Kırım şehirlerinde ve bağlı bölgelerde yaşayanlar ile sınırlar dahilinde fakat özerk durumda bulunan kabileler ise ayrı bir kategori oluşturur. Bunlar ya diğer Müslüman ve zimmi halk ile aynı koşullara sahip ya da Osmanlı Devleti tarafından yetkilendirilmiş liderlerine tabi vatandaşlardır. Sınır bölgesindeki sürekli baskınlara karşı korucu

---

[96] Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya,* s. 136-139.

[97] Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze. 1475-1769 gg.", *İstoriya Voennogo Dela: İssledovanniya i İstoçniki*, 8 (2016), s. 231-233.

[98] Paul Bushkovitch, "Çerkasski Prensleri veya Çerkes Mirzaları", s. 4-5.

vazifesi görmüşlerdir.[99] Karadeniz sahillerine paralel dağlık-ormanlık bölgelerin Abzeh ve Şapsığ kabileleri ise 18. yüzyılın ortalarına kadar neredeyse tamamen izole bir hayat sürmüşlerdir.[100]

17. yüzyıl Osmanlı yazarlarından Hezarfen Hüseyin Efendi, Kırım-Çerkesistan sınırı ve ilişkilerini özlü ve yetkin bir biçimde şöyle tarif eder: "Devlet-i Aliyye'nin kazası bulunan Taman'da, Jane kabilesi Çerkeslerinin topraklarına kadar olan bölgede yerleşik olan Çerkesler hakkında şer'i hükümler eksiksiz uygulanır. Bunlardan köle yapılmaz. Jane'den Kabartay topraklarına kadar olan yerler darülharbtir. Köle edilebilirler. Bununla birlikte Kırım hanlarından korktukları için itaat içindedirler. Hatta üzerlerine sefer düzenlenmesin diye hanlara, kalgay ve nureddinlere peşkeş adı altında köle sunarlar. Köylerinde yaşayan halk beylerinin malı sayılır. Kırım Hanı beylerinden asker talep ederse yeteri kadar asker göderirler".[101]

Taman adasındaki Çerkesler hakkında, buraya yeni yerleşecek olanlara izin verildiğini bildiren 1571 yılına ait bir belgede görülen "*muktezâ-yı şer' ve kânun ve defter üzere ait olan hukuk ve rüsûmu edâ eyleye*" kaydı[102] Hüseyin Efendi'nin Taman Çerkesleriyle ilgili "*ahkâm-ı şer'iyye fi'l-cümle icra olunur*" ifadesini doğrulamaktadır. Evliya Çelebi'nin, 1666 yılındaki Kafkasya seyahatinde, Kerç boğazından karşıya geçerek Taman, Temrük ve Anapa civarındaki Çerkes yerleşimlerinden bahsettikten sonra, buradan sonrası için Çerkesistan ifadesini kullanması da yine Hüseyin Efendi'nin sınırlarla ilgili tarifiyle örtüşür.[103]

---

[99] Abidin İnci, "16. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nin Çerkesya ile İlişkileri ve Osmanlı-Çerkes Sınırı", *Kafkasya Calışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, 5.9 (2019), s. 8-9.

[100] Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze", s. 227.

[101] *"Ve taraf-ı Devlet-i Aliyye'den kazası tevcih olunan Taman kazasında sakin olan Çerkes taifesinin ki nihayeti Jane Çerkesi'ne müntehidir. Bunlarda ahkâm-ı şer'iyye fi'l-cümle icrâ olunur. Bunlardan istirkâk olunmaz. Jane'den Kabartayi Çerâkisesi'ne varınca harbîlerdir. İstirkâkları sahihdir. Böyle olmaları ile yine hanlara havfen mutîlerdir. Hatta üzerimize sefer etmesün deyü beher sene han hazretlerine ve kalgay, nureddin sultanlara pişkeş nâmına Çerkes esirleri ihdâ iderler. Zira karyelerinde sâkin olan reâyâ, beğlerinin mülkleridir. Ve han hazretleri beğlerinden asker talep itse, kifâyet mikdârı asker gönderirler*". Bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 172.

[102] BOA, MD, 14/1621 (20 Muharrem 979 / 15 Temmuz 1568).

[103] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, c. VII, s. 272.

Böylelikle ana hatları tayin edilebilen bu sınırlar, yine de muğlak ve oldukça değişken sayılabilir. Örneğin Kırım sınırları içinde kalan ve daha önce herhangi bir ayrıcalık tanınmadığı görülen Taman Çerkesleri hakkında 1576 yılına ait bir başka belgede bu defa "bütün resmi işlerini kendi beyleriyle gördüklerinden bunlara müdahale edilmemesinin" istenildiğini gözlemlemek mümkündür.[104] Diğer taraftan sınırlar dışında farz edilen Çerkeslere de bazı özel durumlarda "reayâ" gözüyle bakılması gerekmiştir. Bu durum, "sâir memâlik-i mahrûse reayâsı gibi olduğu" ve "yağma ve gâretleri câ'iz olmadığı" halde saldırıya uğrayıp köle olarak kaçırılan "Jane beylerinden Ahmed'in livasında olan reayâ" örneğinde görülebilir. Bu olayda Kırım hanı durumu İstanbul'a iletmiş ve Kefe beyine "gâret olunan reayanın malı ve canı iade olunup müsebbiblerin tedib edilmesini" emreden bir ferman gönderilmesini sağlamıştı.[105] Diğer bir ifadeyle Kırım hanı aslında devletin sınırları dışında esir edilen kişilere şahsi ilişkileri nedeniyle reayâ statütüsü sağlamış ve bu kişileri kölelikten kurtarmıştı.

Birbirine yakın zamanlarda sınır bölgesindeki Çerkes beylerinin itaatsiz ve isyankâr davranışları sorun yaratırken, uzak bölgelerin beyleri bağlılıklarından ötürü övgüye mazhar olabilirdi. Nitekim 1583 yılında Kabartay beyi Mehmed Mirza itaatinden dolayı böyle bir övgü almıştı.[106] Yalnızca birkaç yıl sonra sınır bölgesindeki Janeler isyan halinde bulunuyordu.[107] Sınırların ve ilişkilerin muğlaklığı, özel durumlarda kimlerin itaat içinde olup kimlerin olmadığının sorulduğu, merkezden gönderilen belgelerde gözlenmektedir. Devlet Giray'ın mektup gönderip, Çerkes beylerine ahkâm-ı şerife gönderilmesini talep etmesi üzerine Kefe beyine yazılan bir hükümde *"İmdi zikr olınan Çerâkise beglerinin Âsitâne-i sa'âdetüme itâ'at ve 'ınkıyâdları varsa sıhhati ile ma'lûm olmak lâzım olmağın buyurdum ki: Vardukda sen dahı Çerâkise beglerinin ahvâlin tetebbu' ve tecessüs idüp, anun gibi Âsitâne-i sa'âdetüme itâ'at ve inkıyâdları varsa tamâm ma'lûmın oldukdan sonra yazup bildüresin ki ana göre ahkâm-ı şerîfe*

[104] BOA, MD, 28/903 (26 Şaban 984 / 18 Kasım 1576).

[105] BOA, MD, 30/776 (15 Rebiülâhir 985 / 2 Temmuz 1577); Çerkes vilayetinde bulunan ve adı verilen Nogay kabileleri itaat altında bulunduğundan esir alınmamaları hakkında Bkz. BOA, MD, 23/256 (19 Receb 981 / 14 Kasım 1573).

[106] BOA, MD, 48/730 (26 Zilhicce 990 / 21 Ocak 1583).

[107] BOA, MD, 62/297 (29 Şevval 995 / 2 Ekim 1587).

gönderile" denilmektedir.[108] Bununla birlikte yine Kefe beyine yazılan bir başka hükümde ise İstanbul'a gelip evlatlarının esir olduğunu söyleyenlerin sorununu çözebilmek için merkezden Çerkeslerden kimlerin Padişaha tabi olup kimlerin olmadığı bilgisinin sorulması gerekmiştir.[109]

Sınır bölgesindeki Çerkes beylerinin itaati devletten paye ve gelir beklentileriyle yakından ilgiliydi ve artan taleplerini bizzat Sultana iletmek için istekliydiler. Ancak onların İstanbul ile doğrudan irtibat kurma ve bu gibi meseleleri merkeze taşıma girişimlerine sıcak bakılmıyordu. 1564 yılında Kefe beyine yazılan bir emirde bu hususa vurgu yapılmıştır. Bu husus ilgili hükümde şöyle ifade edilmiştir: "Bundan önce bazı Çerkes beyleri İstanbul'a gelmişler ve kendilerine sancak verilerek Kefe gelirlerinden yararlanmaları sağlanmıştı. Bu kişilerin bağlılıklarında kusur ve eksiklik görülmemiştir. Ancak Kefe'de herhangi bir görevde de bulunmamaktadırlar. Bugünlerde de Çerkes beylerinden başkalarının dirlik ricasında bulunmak üzere yerlerini bırakıp senin yanına geldikleri işitilmiştir. Bundan önce sana hüküm gönderip iznim olmadan Çerkeslerden hiç kimseyi bu tarafa gönderme diye emretmiştim. O emrim aynen geçerlidir".[110]

Bununla birlikte Padişahın huzuruna çıkmak isteyen bazı Kafkasyalı liderlere, gerekli görülen hallerde bu izin verilmiştir. Padişahın bu konudaki izni, çoğu zaman Osmanlı-Kırım yanlısı çizgide bulunan Kumukların Şamhalı[111] gibi bölgenin en etkili liderlerinin yanı sıra İslam'a geçerek devlete bağlılık bildiren Çerkes beylerini de kapsamıştır.[112]

---

[108] *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569, Özet ve Transkripsiyon)*, Haz. Orhan Paşazade, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 65-66.

[109] *6 Numaralı Mühimme Defteri 972/1564-1565*, I-III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995. s. 353-354.

[110] *"Bundan akdem ümerâ-i Çerâkise'den ba'zı kimesneler Âsitâne-i Sa'âdetüm'e gelüp her biri Kefe mahsûlinden sancağla muhassılü'l-âmâl olup ri'âyetlerinde kusûr u noksân olmayup lâkin anlar anda bir hıdmetde olmayup hâliyâ Çerâkise'den olur olmaz kimesne kendü yirlerin koyup beğ nâmıyla dirlik recâsına Kefe'ye gelüp sana mülâkî oldukları istimâ' olundı. İmdi; bundan esbak sana hükm-i hümâyûnum gönderilüp; "İcâzet-i şerîfem olmadın Çerâkise'den kimesne gönderilmeye diyü emrüm olmış idi. Ol emr-i hümâyûnum kemâ-kân mukarrerdür."* Bkz. *6 Numaralı Mühimme Defteri,* s. 43.

[111] *88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, 1637-1638 (H. 1046-1048)*, Haz. Murat Ateş, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2008, s. 288-289.

[112] BOA, MD, 68/96 (3 Ramazan 999 / 25 Haziran 1591), 70/273 (11 Cemaziyelâhir 1001 / 15 Mart 1593).

Kabartay liderlerine yazılan hükümler belirli bir dönemde yoğunlaşan askeri-lojistik görevlerle ve devlete sadakatleriyle ilgilidir ve herhangi bir idari görev içermez. Osmanlı Devleti'nin bu bölge ve Dağıstan ile ilişkisi 16. yüzyılın ikinci yarısındaki etkinliği dışında oldukça sınırlı kalmıştır. Buna mukabil Mühimme kayıtlarında sınır bölgesi ile ilgili çok sayıda hüküm bulunmaktadır. Bunlar, Karadeniz kıyılarındaki denetim ile Çerkes, Abaza ve Gürcü bölgelerine yasak mallar götürenlerin engellenmesi[113], tüccarın güvenliği[114], köle ticareti[115], hatalı köleleştirme[116] gibi konular hakkındadır ve bazıları doğrudan Çerkes beylerinin idari fonksiyonu da yansıtır.[117]

Karadeniz kıyıları ayrı tutulursa Osmanlı merkezi yönetimi Kafkasya ile ilişkisini asgari düzeyde tutma eğilimindeydi. Kısıtlı etkiye sahip yerel liderlerin paye ve gelir beklentilerini karşılamakta belirgin bir fayda görülmüyordu. Bölgeden bilgi akışı bir hayli kısıtlı olduğundan özellikle Dağıstan'daki hükümdarlarla iletişimde isim kullanılmayıp yalnızca kalıplaşmış unvanlardan yararlanılıyordu.[118] İmparatorluğun güneyindeki ve doğusundaki diğer bölgeler gibi Kafkasya da Osmanlı yöneticilerinin nazarında öncelikli bir konumda yer almıyor, merkezdeki yetkililerin dikkati Avrupa'daki büyük güçlere karşı verilen mücadelenin düğümlendiği batı sınırlarında toplanıyordu. Bunun yanında Balkan toprakları başkentin ve ordunun iaşe kaynağıydı ve çok sayıda Rumeli göçmeni İstanbul'da yaşamaktaydı. Balkan kökenlilerin en güçlü grubu oluşturduğu Osmanlı seçkinlerinin önceliklerinin, siyaset üzerinde olduğu gibi

---

[113] BOA, MD, 34/571 (10 Zilhicce 986 / 7 Şubat 1579), 21/364 (23 Şevval 980 / 26 Şubat 1573), 22/325 (26 Rebiülevvel 981 / 26 Temmuz 1573), 24/427 (3 Muharrem 982 / 25 Nisan 1574), 60/565 (10 Cemaziyelevvel 994 / 29 Nisan 1586), 69/52 (4 Cemaziyelâhir 1000 / 18 Mart 1592), 69/56 (4 Cemaziyelâhir 1000 / 18 Mart 1592), 101/70 (20 Cemaziyelâhir 1102 / 21 Mart 1691), 101/71 (20 Cemaziyelâhir 1102 / 21 Mart 1691), 72/75 (26 Cemaziyelevvel 1002 / 17 Şubat 1594).

[114] BOA, MD, 69/39 (29 Cemaziyelevvel 1000 / 13 Mart 1592), 69/42 (29 Cemaziyelevvel 1000 / 13 Mart 1592), 70/271 (11 Cemaziyelâhir 1001 / 15 Mart 1593).

[115] BOA, MD, 62/118 (16 Cemaziyelevvel 995 / 24 Nisan 1587), 62/119 (16 Cemaziyelevvel 995 / 24 Nisan 1587), 28/142 (25 Receb 984 / 18 Ekim 1576), 100/201 (3 Zilhicce 1101 / 7 Eylül 1690), 100/358 (10 Zilhicce 1101 / 14 Eylül 1690).

[116] BOA, MD, 23/255 (19 Receb 981 / 14 Kasım 1573), 23/248 (19 Receb 981 / 14 Kasım 1573).

[117] BOA, MD, 62/100 (16 Cemaziyelevvel 995 / 24 Nisan 1587), 69/39 (29 Cemaziyelevvel 1000 / 13 Mart 1592), 69/42 (29 Cemaziyelevvel 1000 / 13 Mart 1592).

[118] Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları I", s. 20.

kültürel hayat üzerinde de etkili olduğu ve yazarların farklı bölgeler hakkında yazma motivasyonu üzerinde olumsuz etki yaptığı düşünülmektedir.[119]

17. yüzyıla ait olup eserlerinde Kafkasya ile ilgili uzun bölümlere yer veren Evliya Çelebi bölgeyi iki kez ziyaret etmiştir. Onun bu alanda yazdıkları bölgenin coğrafi özelliklerinden yerleşim yerlerine, toplumsal yapıdan siyasi atmosfere kadar çeşitli konularda önemli detaylar içerir. Bununla birlikte Çerkesler ve Abazalarla ilgili efsanelerle ve doğaüstü hikayelerle dolu satırları da oldukça geniş yer tutar.[120]

Benzer satırlara bölgeye dönük politik ilginin canlandığı ve Çerkes topraklarında etkili bir üs kurma projesinin hayata geçirilmekte olduğu bir dönemde dahi rastlamak mümkündür. 18. yüzyıl sonunda Ferah Ali Paşa'nın faaliyetlerini kayda geçiren Haşim Efendi'nin notlarında halkın tuhaf hallerine ve ilginç hikayelere bolca yer verilmesinin yanında bambaşka bir dünyanın içinde bulunduğunu sürekli hissettirmek isteyen bir ton hâkimdir. İlmi birikimi ve yazarlık becerileri kısıtlı bir kişi olduğu anlaşılan Haşim Efendi'den farklı olarak parlak bir Osmanlı aydını olan Ahmet Cevdet Paşa da söz konusu notlardan yararlanırken aynı tonu korumuş ve anlatının tuhaf unsurlarını önemli siyasi gelişmelerle birlikte kullanmıştır.[121] Haşim Efendi'den aynen aldığı "yeni dünya" nitelemesi ve "Çerkeslerin yeryüzünde Tatardan başka insan olduğunu bilmediği" gibi ifadeler bu konuda örnek gösterilebilir.[122]

---

[119] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, s. 26.

[120] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* c. II, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 56-183; *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* c. VII, 205-309; Yerasimos, Evliya Çelebi'nin efsane ve doğaüstü olaylara geniş yer vermesini kendinden önceki büyük seyyahların yaptığı gibi egzotik bir yere dair anlatıya doğaüstü olaylar katma ihtiyacı ile açıklamış ve Osmanlıların Kuzey Kafkasya'yı egzotik denilebilecek kadar yabancı bir yer olarak algıladığını savunmuştur. Bkz. Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları II", s. 9.

[121] Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih,* c. 3, s. 160-236.

[122] Mehmet Haşim Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, s. 17-19; Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih,* c. 3, s. 160-161; Osmanlı'nın Kafkasya'yı nasıl algıladığı konusunda Ahmet Cevdet Paşa'nın anlatısından yola çıkan Stefanos Yerasimos egzotik bakış açısına dikkat çekerken, Alexandre Toumarkine, Kafkasya hakkında yazan Osmanlı yazarlarından Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi, Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sını notlandırarak yayımlayan Müteferrika, Mehmed Haşim Efendi ve Ahmet Cevdet Paşa sıralamasında egzotik bakışın aşamalı olarak azaldığı, gözlem ve analizlerin bilimsel nitelik kazandığı görüşündedir. Bkz. Stefanos Yerasimos, "Türklerin Kafkasları I", s. 14-17; Alexandre Toumarkine, "Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sında Abhazistan ve Çerkezistan: Kuzeybatı Kafkasya'ya Bir Osmanlı Bakışı", *Toplumsal Tarih,* 40 (1997), s. 34.

Osmanlı literatüründe Kafkasya söz konusu olduğunda yalnız seyahat notlarında değil, konu dışı kısa değinmelerde de olağanüstü unsurların metne dahil edildiği görülür. Örneğin Peçevi, Şirvan seferlerinden bahsederken söz arasına Dağıstan'daki Kaytakların olağanüstü şişman, başlarının iki bütün koyun pişebilecek büyüklükte bir kazan kadar olduğu ve camız arabasıyla yolculuk ettiklerine dair bir söylenti duyduğunu sıkıştırır.[123] Kişilerin kökeniyle ilgili değinmelerde ise Osmanlı literatüründe Arnavutlar ya da Bosnalılar hakkında örneğine pek rastlanmayan küçümseyici ifadeler Çerkesler, Abazalar ve Gürcüler hakkında kolaylıkla kullanılabilmiştir.[124]

Kafkasya -en azından Karadeniz'in öte yakasında bulunan kuzeybatı kesimi- İstanbul'a çok uzak bir bölge olmasa da Osmanlıların burayı algılayışında uzaklık duygusu ön plandaydı ve bunda da politik ilginin azlığı belirleyici rol oynadı. Kırım Hanlığı'na gelince, Osmanlı merkezi yönetiminin aksine, Kafkasya ile arasında çok boyutlu ve yoğun bir ilişki söz konusuydu. Kırım hanları 17. yüzyıla kadar diplomatik belgelerinde Kafkasya üzerinde belirtilen sınırların ötesinde hak iddiasında bulunmadılar. Bu dönemden itibaren Kırım'a yakın Çerkes bölgeleri üzerinde üstünlük kurdular ve Tatarlarla birlikte Çerkeslerin de "ulu padişahı" olduklarını vurgulamaya başladılar.[125] Bunun yanında Kırım Hanı, Kafkasyalı liderlerin Osmanlı Sultanı ile iletişiminde belirli bir aracılık yetkisine de sahipti. Çerkes beylerinin yanı sıra Kumuk Şamhalı dahi İstanbul'a gelme talebini Kırım Hanı Devlet Giray aracılığıyla iletmişti.[126] İran'a karşı düzenlenecek sefere Dağıstanlılardan destek almak gerektiğinde, her ne kadar bu gibi durumlarda çoğunlukla doğrudan temas kurulmuş olsa da Kırım Hanından "yarlıg gönderip" gayretlerini temin etmesi de istenilmişti.[127]

Aslında Kırım Hanlığı yapısı gereği yabancı bölgelerde güçlü bir denetim kurma imkânına sahip olmadığı gibi bununla ilgilenmiyordu da. Çerkeslerle olan ilişkisinin

---

[123] Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, c. 2, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, 3. Baskı, 1999, Ankara, s. 49.

[124] Metin İbrahim Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle East Studies*, 5 (1974), s. 238.

[125] *Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar)*, c. 1, Haz. Faysal Okan Atasoy, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 2017, s. 89-112

[126] BOA, MD, 24/510 (11 Muharrem 982 / 3 Mayıs 1574).

[127] BOA, MD, 32/457 (3 Ramazan 986 / 3 Kasım 1578).

temel unsuru onlardan köle temin etmekti. Kırımlılar bunu saldırmazlık güvencesi karşılığında köle vergisi alarak, küçük çaplı fakat düzenli akınlarla, daha fazlasına ihtiyaç duyulduğunda ise büyük çaplı seferlerle sağlıyordu. Köle ticareti Kırım ekonomisinin neredeyse her şeyiydi. Bu yüzden köle elde etme konusunda tam anlamıyla uzmanlaştılar. Takvim, hedef ve taktikler, saldırının yeterli sayıda katılımcıyla, mümkün olduğunca çatışmaya girmeyip kölelerin miktarını ve niteliğini düşürmeden gerçekleştirilmesine dayanıyordu. Başlıca üç saldırı hedefi Polonya, Rusya ve Çerkes topraklarıydı. Kırım, hem İstanbul için tahıl üretilen tarım arazilerinde hem de diğer iş kollarındaki istihdam için tamamen köle emeğine bağımlıydı. Ancak köle arzının çoğu, talebin hiç hız kesmediği Osmanlı piyasası içindi.[128]

Osmanlı Devleti köle kaynağına merkezi yönetimin her kademesinde sürekli ihtiyaç duyduğu için bunların tedarik edilmesi işini iyi işleyen bir sisteme oturtmuştu. Sınır bölgelerindeki alt rütbeli yerel yöneticilerden sefere çıktığında sadrazam'a kadar, elde ettikleri esirlerden sultanın payı olan "yarar" olanları başkente göndermek devlet adamlarının görevleri arasındaydı.[129] Sultanın payı seferlerde ele geçirilen esirlerin beşte birine tekabül ediyordu ve piyasa değeri üzerinden nakdi olarak sağlandığında da hazine için önemli bir gelir demekti. Kırımlılar başlıca köle tedarikçisi konumuna gelmeden önce 15. ve 16. yüzyıllarda Balkanlar ve Orta Avrupa köleleştirme faaliyetinin en yoğun olduğu yerlerdi. Buradaki faaliyetin yavaşlamasıyla Kırım kaynakları daha önemli hale geldi. Kıpçak Bozkırındaki Türk-Tatar halkların tamamen İslamlaşması ve Memlük Devletinde Çerkeslerin iktidarı ele geçirmesinden beri Kafkasyalılar değerli bir kaynak grubunu teşkil ediyordu. Fiyatların artması sadece Kırım'ı değil, göçebe Nogaylar ve Kafkasyalıların kendilerini de bu faaliyete teşvik etti.[130] Köle ticareti Dağıstan'da Türkistan ve İran pazarına yönelik olarak gerçekleştiriliyordu. İran'da da Çerkesler, Gürcü ve Ermenilerle birlikte Safevi

---

[128] Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı: Makaleler II*, Doğu Batı, Ankara 2009, s. 145-147.

[129] Nida Nebahat Nalçacı, *Sultanın Kulları: Erken Modern Dönem İstanbul'unda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam*, Verita Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015, s. 24.

[130] Halil İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", s. 139-145.

hanedanının sonuna kadar Şah'ın gulam sisteminin parçası olarak ordu ve haremde etkili oldular.[131]

Osmanlı Devleti Abaza ve Gürcü sahillerinden sürekli esir sağlıyordu. Kabartay dahil olmak üzere bütün Çerkes bölgelerinin esirleri Kırım için Rus ve Polonyalılarla birlikte üç ana gruptan birini oluşturuyordu. Bununla birlikte Çerkes köleliğinin önemi yalnız nicelik ile açıklanamaz. Rusya ve Polonya-Litvanya devletlerinin güçlenmesi uzun vadede diğer seçeneğe bağımlılığı arttıran bir faktördü. Gerek Han'ın sarayında gerekse diğer ileri gelenlerin hizmetinde Çerkes kökenli köleler tercih ediliyordu.[132] Osmanlı otoritelerinin tercihi de bu yöndeydi ve Kırım'daki iktidar dengeleri açısından onların taleplerini karşılayabilmek çok şey ifade ediyordu.[133] Örneğin 1641 yılında Bahadır Giray'ın vefatının ardından Kırım Giray, her ne kadar istediğini alamasa da Çerkes köleler sunarak hanlığın başına getirilmeyi talep etmişti.[134]

Osmanlı yönetici kadrolarını dolduran Çerkesler, Gürcü ve Abazalarla birlikte, Bosnalı ve Arnavut kökenli devlet adamlarının rakibi olarak ikinci büyük grubu oluşturdular.[135] Osmanlı toplumundaki Çerkes kölelerin oranı zamanla yukarılara tırmandı. Bu, 18. yüzyılda başlayan ve ancak 19. yüzyılda tamamlanmış bir süreçtir. Bölgedeki büyük küçük bütün aktörleri bu faaliyete teşvik eden toplumsal bağlantılar ve merkez ile çevrenin mülk sahibi sınıfları arasındaki ilişkiler Çerkes köleleştirmesinin sürekliliğinde ve yoğunluğunda etkili olmuştur. [136]

Kafkasya'daki köle ticaretinin en büyük aktörleri elbette Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığıydı. Köle ticareti İstanbul'un Kırım ile ilişkilerini belirleyen faktörlerden olduğu gibi Kafkasya'ya yaklaşımı da önemli ölçüde etkilemiştir. Bu noktada daha belirleyici olan, en azından 18. yüzyıla kadar İstanbul'un Çerkes köle akışına duyduğu ihtiyaçtan

---

[131] H. R. Roemer, "The Safavid Period", s. 246-255.

[132] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar,* s. 21-22.

[133] V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2016, s. 223.

[134] Abdulgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr*, s. 373.

[135] Metin İbrahim Kunt, "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity" s. 237-238.

[136] Madeline C. Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 149-151.

ziyade, buna çok daha bağımlı olan Kırım Hanlığının kendisine biçilen roller çerçevesinde hayatiyetini sürdürmesine verilen önem olmalıdır.

1. 1. 3. Kırım Hanlığı ile Çerkesler Arasındaki İlişkiler

Kırım Hanlığı ve Çerkesler arasındaki bağlar en üst noktada başta Giray ailesi olmak üzere Kırım yönetici elitleri ile Çerkes soyluları arasındaki evlilikler yoluyla kuruluyordu. Kırım tarihlerinde ilk Kırım Hanı Hacı Giray'ın (ö. 1466)[137] ve Canıbek Giray'ın (ö. 1636)[138] annelerinin Çerkes olduğu belirtilir. Ayrıca Rus kaynaklarına dayanan çalışmalarda 18. yüzyıla kadarki dönemde tahta çıkan hanlardan Mengli Giray'ın[139] Sahib Giray'ın ve Devlet Giray'ın eşleri arasında soylu Çerkes kadınları olduğu kaydedilmiştir.[140]

Yönetici sınıflar arasındaki bu evrensel ilişki biçiminin yanı sıra Kırım ve Çerkes toprakları arasındaki yakın ilişkinin bir diğer dayanağı "atalık" kurumuydu. Erkek çocuğun çok küçük yaşlarda uzak bölgedeki başka bir aileye bırakılması ve burada yetiştirilip eğitimini tamamladıktan sonra asıl ailesine teslim edilmesi geleneği bütün Kafkasya'da yaygındı ve farklı kabilelere ya da halklara mensup, çoğunlukla soylu aileler arasında bir nevi akrabalık tesis ediyordu.[141] Bu türden bir ilişki Çerkesler ile Kırım arasında da kuruldu ve Çerkes soyluları Kırım hanzadelerinin atalıkları, yani yetiştirici babaları oldular. Sadece Giray ailesinin değil, diğer önde gelen Tatar ailelerinin çocukları da Çerkesler tarafından yetiştirildi. Atalığa verilecek çocuğun alınması ve ailesine teslim edilmesi geniş katılımlı heyetlerin ziyaretiyle gerçekleştirilirdi.[142] Kırım hanzadelerinin Çerkeslerce yetiştirildiği hakkındaki ifadelere

---

[137] Abdulgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr* s. 322.

[138] Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Sebü's-Seyyâr,* s. 151.

[139] Samir Khotko, "Matrimonialnıe Soyuzı Sistema Priemnogo Rodstva Kak İnstrumentı Vneşney Politiki Çerkesskih Knyajestv (XIII-XVII vv)", *Nauçnaya Mısl Kavkaza,* 2 (2016), s. 78.

[140] A. M. Nekrasov, "Jenşinı Hanskogo Doma Gireev v. XV-XVI vv.", *Drevneyşie Gosudartsva Vostoçnoy Evropı,* RAN, 2000, s. 216-219.

[141] Lyana A. Gutova, "Obıçay Atalıçestva: Obryad i Folklor, Filologiçeskie Nauki", *Voprosı Teorii i Praktiki,* 10.76 (2017), s. 20.

[142] Ali Barut, "Kırım Hanlığı ile Kuzey Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri", *Emel Dergisi,* 219 (1997), s. 22-24.

17. yüzyılda rastlanılır.[143] Atalık kurumunun 18. yüzyılda çok yaygın olduğu bilinmektedir. Halim Giray'ın verdiği bilgilere göre bu yüzyılda Hanlığın başında bulunmuş olanlardan II. Fetih Giray, Arslan Giray, IV. Devlet Giray, II. Sahib Giray ve Şahin Giray bu eğitim sisteminden geçmişlerdi.[144]

Çerkes toprakları Kırım'ın iç siyasi mücadelelerinde sık sık bir sığınma yeri olarak işlev görüyordu ve bu fonksiyon da zaman içerisinde daha işlek hale gelmişti. Bu durum esasında yine atalık müessesesiyle yakından ilgiliydi. İktidar mücadelesinde geri çekilmek zorunda kalan Giray ailesi fertleri atalıklarının yanında güvenilir bir sığınma imkânı buluyordu. Bu kadar yakın bir bağlantı olmadığı durumlarda bile gerektiğinde dağlık bölgelere doğru çekilmeye imkân veren Çerkes toprakları firariler için iyi bir seçenekti. 1620'de zorla tahta çıkmayı başaran III. Mehmed Giray bu başarısının öncesinde kardeşi Şahin Giray ile birlikte Çerkes topraklarına kaçmıştı.[145] II. Devlet Giray 1702'de azledilip babası Selim Giray dördüncü kez han yapıldığında Kabartay'a sığındı.[146] Aynı dönemde III. Saadet Giray da Çerkes topraklarına firar etti.[147] Bölgenin bu tür sığınmacılar için elverişli bir yer olduğu Kırım dışında da biliniyordu. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadesi Bayezid firar ettiğinde, bölgenin bu özelliği göz önünde bulundurularak Kırım Han'ına araştırması için hüküm gönderilmişti.[148]

Kırım Hanlığı'nın Çerkes toprakları üzerindeki idari tasarrufu zaman zaman zora dayalı olağanüstü vergiler toplama girişiminden ibaret olabiliyordu. Bu görev 17. yüzyıl için "Çerkes nizâmı", "Çerkes hizmeti", "tanzîm-i umûr-ı Çerâkise" gibi kalıplarla ifade edilmiş ve çoğunlukla "nureddinlik" makamında bulananlara bazen de "kalgaylara" verilmiştir. Selamet Giray nureddin iken bu işle vazifelendirilmişti. III. İslam Giray

---

[143] Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân,* s. 172.

[144] Halîm Girây, *Gülbün-i Hânân*, Haz. İbrahim Gültekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2019, s. 150-173.

[145] Abdullah ibn Rıdvan, *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak an Hıtta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadim ve Ahvâl-i Deşt-i Kıpçak*, Haz. M. Akif Erdoğdu, Selçuk Uysal, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2012, s. 28-31.

[146] Mehmed Giray, *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin)*, Haz. Uğur Demir, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 156.

[147] Abdulgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr,* s. 402.

[148] *3 Numaralı Mühimme Defteri,* (966-968/1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993, s. 9, 24.

kalgay iken *"Çerkes nizâmına memur idi"* ve *"oradaki vergileri tahsîle muvaffak oldu"*.[149] Bu, belli ki zor bir görevdi ve kayda değer bir başarıya sık rastlanılmıyordu. 1696'da nureddin Şehbaz Giray Besleneyler tarafından öldürüldü. Ardından nureddin Gazi Giray bu göreve verildi ama Çerkesistan'a gitmeyi reddetti. Sonunda Kaplan Giray gitti ama o da beklediği sonucu alamadı.[150] 18. yüzyılda bu görev daha belirli bir hal aldı ve Kırım Hanının Çerkesler arasındaki temsilciliği "seraskerlik" olarak tanımlandı. Çerkes Seraskerliği ile birlikte bir de Nogay Seraskerliği ihdâs edilmişti.[151] Kırım Hanlığı'nın Çerkesler ve Nogaylar üzerinde denetimine formel bir nitelik kazandırmasından önce de bu iki topluluğun savaşçılarının Kırım ordularının önemli unsurları olduğunu da unutmamak gerekir. Kırım kuvvetleri tarif edilirken zaman zaman bu kuvvetlerin Tatar, Çerkes ve Nogaylardan oluştuğu vurgulanmıştır.[152]

Kafkasya'daki ilişkilerin genel çerçevesini çizmeye çalıştığımızda Osmanlı Devleti'nin büyük çaplı operasyonlar dışında bölgede kontrolü Kırım Hanlığı'na bıraktığını görmekteyiz. Dolayısıyla Kabartayların, diğer Çerkes topluluklarının ve bölgedeki diğer halkların Osmanlı İmparatorluğuna hangi düzeyde bağlı bulunduğu, her şeyden çok Kırım'ın nasıl bir kontrol sağladığıyla ilgili bir problemdir. Bu noktada gerek Kırım'ın gerekse Kafkasya'nın merkezi devlet modeli ve onun toplumsal tabanına sahip olmadığını, bölgedeki sınırların belirsizliğini, bağlılıktan düşmanlığa kadar uzanan ilişkilerin sürekli değişkenliğini göz önünde bulundurmak gerekecektir. Özellikle Kırım ile Kabartay arasındaki ilişkilere odaklandığımızda, sınır bölgeleriyle ilgili yaklaşımların büyük güçler arasındaki dengelere etkisi görülebilecektir.

1. 2. KIRIM HANLIĞI'NIN BASKISI ALTINDA KABARTAY

Çerkesler ve Kırımlılar arasındaki ilk çarpışmalar Kırımlılar henüz Cuci Ulusundan ayrılmadan önce cereyan etti. Altın Orda'nın zayıflamasıyla oluşan tabloda Karadeniz

---

[149] Halîm Girây, *Gülbün-i Hânân,* s. 88, 100.

[150] Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Sebü's-Seyyâr,* s. 272-276.

[151] Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Stanford, 1978, s. 206.

[152] Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih–i Selânikî, (1003–1008/1595–1600),* c. 2, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 1999; Abdulgaffar Kırımî, *Umdetü'l-Ahbâr,* s. 466; Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han,* Haz. Çetin Sungur, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998, s. 29; Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, s. 121-124.

ticaretine hakim konumda bulunan Kırım, bölgenin yükselişteki gücüydü ve bu gücü önemli ölçüde köle akınlarına borçluydu.[153] Çerkesler de tamamen savunma pozisyonunda değildi. İtalyan Giorgio Interiano 1502'de yayınlanan kitabında onları bölgenin en yetenekli askerleri olarak nitelemiş, Kırım Tatarları için ciddi bir tehdit oluşturduklarını, Kırım'a düzenli ve etkili baskınlar yaptıklarını belirtmiştir.[154] Bu bilgiler 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarına ait Rus kaynaklarıyla da uyumludur. Rusların geçici görevle Kırım'da bulunmuş olan elçileri Çelişçev ve Romodanovski birçok kez Osmanlı ve Kırım güçlerine karşı Çerkeslerin başarılarına şahit oldular ve Moskova'ya yazdıkları raporlarda Kırım tarafının savunma pozisyonunda olduğunu bildirdiler.[155] Bunlardan birinde Kalgay Bahadır Giray 1518'de Kabartay'a bir sefer düzenledi. Ağır bir yenilgi alarak askerlerinin ancak üçte biriyle geri dönebildi. Çelişev'in raporuna göre kalgay "anlaşılan her yıl Çerkeslerle savaşmak zorunda kalacağız" diyordu.[156] Bu dönemde Kabartaylar, oldukça zayıflamış bulunan Astrahan hanlığı üzerindeki vesayet mücadelesinde de yer aldılar ve 1532'de şehri ele geçirip yağmaladılar. Saldırıda öldürülen Kasım Han'ın yerinde de Murtaza oğlu Ak Kubek'i tahta geçirdiler. Yaklaşık bir yıl iktidarda kalan Ak Kubek Nogaylar tarafından tahttan indirildi.[157]

Kırım'ın Çerkeslere yönelik saldırılarında daha yüksek oranda başarılı sonuçlar alması, Osmanlı askeri desteğinin daha yoğun biçimde kullanılmaya başlanmasıyla ilgilidir. Kefe Sancak Beyi, Çerkeslere karşı olan seferlerde daima Hanın askerlerini karşı yakaya taşıyacak gemiler sağlıyor ve ordusunu gerekli hallerde Osmanlı birlikleriyle takviye ediyordu. Sahib Giray dönemiyle birlikte top ve tüfekle donanmış kapıkullarının etkin olarak kullanılması geleneksel Kırım taktiklerini köklü biçimde değiştirdi. Sahib

---

[153] Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze", s. 221.

[154] Giorgio Interiano, *Çerkesya Seyehatnamesi*, Çev. Gamze Gül Özfırat, Kafkasya Yayınları, Susurluk, 2017, s. 19.

[155] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı,* s. 188-189.

[156] Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram,* Çev. Orhan Uravelli, Kafdav, Ankara, 2007, s. 72.

[157] Fatih Ünal, "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 38 (2008), s. 234.

Giray hafif topçu birlikleriyle dağlık arazilere de girmeyi başardı ve Çerkeslere karşı önemli başarılar elde etti.[158]

Sahib Giray 1539'da Temrük yakınlarındaki Müslümanlara yönelik Çerkes saldırılarından dolayı cezalandırmak istediği Jane Beyi Kansavuk'a karşı sefere çıktı. Kabartay'a kadar ilerledi. Boşaltılmış köyleri yaktırıp geri dönmek zorunda kaldı. Bu arada gizlice Kefe'ye kaçmayı başaran Kansavuk hem Osmanlı yöneticilerine hem de Han'a çok sayıda köle teklif ederek canını kurtardı.[159] 1542'de Han yine Jane beyine saldırdı. Kansavuk'un yüklü miktarda köle vererek çatışmadan kaçınma girişimi başarısız oldu. Sahib Giray dağlara yöneldi, Çerkeslerin gece baskınını püskürttü ve karşı saldırıda zafere ulaştı. 15 gün boyunca bölgeyi yağmalattı ve çok sayıda esir aldı. Kansavuk yalnızca 200 kadar adamıyla güçlükle kaçabildi. "Tarih-i Sahib Giray Han" yazarı Remmal Hoca'nın anlatımında bu olay Kırım için oldukça büyük bir zafer olarak resmedilmiştir: *"Dünya dünya olalı Jane beğleri böyle kırılmış değildi... Çerkes kanından ırmaklar sel gibi akdı... Han hazretlerinin nam-ı şerifi iftihar buldu. Zira Çerkes tayfası bahadırlık ile anılurdı ve hiçbir padişah Çerkesin tağlarına böyle girdiğü yoğidi".*[160]

1545'de Han bu defa Kabartay'ı hedef aldı. Elbozadı adlı Kabartay beyi Kırım'a gelerek amcasının oğlu ile mücadelesinde destek istedi. Rakiplerinin Azak'a saldırma niyetinde olduğunu iddia etti. 40 top ve bin tüfekçiye sahip kalabalık bir Kırım ordusu Kabartay'a hareket etti. Hasat zamanı varmayı planladılar, ancak erken geldikleri için bir süre kamp kurmak zorunda kaldılar. Kabartaylar da gece saldırmayı denedi fakat başarısız oldular. Liderleri işkence ile öldürüldü ve Kırım ordusu 10 bin kadar esir ile döndü. Remmal Hoca'ya göre, düşman olanlar dahil bölgedeki bütün hükümdarlar Hanın Kabartay'a vurduğu darbeyi öğrenince hediyeler göndererek kendisini tebrik etti. Padişah da altın topuz, altınlı kılıç ve başka değerli hediyeler gönderdi. Remmal Hoca'nın eserinde Sahib Giray'ın Kabartay ve Astrahan'a düzenlediği seferlerin anlatımı, gerekçelendirilmesi yönünden dikkat çekicidir. Hanın bu iki yere sefere memur edildiğine dair Şeyh Kefevi Ebubekir Efendi'nin kehaneti, Kırım sınırlarının

[158] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar,* s. 98-99.

[159] Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han,* s. 37-44.

[160] Remmal Hoca, *Tarih-i Sahib Giray Han,* s. 72-81.

dışında olağandışı bir saldırının meşruiyetini vurgulayan bir motif olarak kullanılmıştır.[161]

Sahib Giray 1551'de ordusuyla Kabartay'a kadar ilerlediği, boşaltılmış köylerin yağmalandığı ve Çerkes beylerinden birinin işkence ile öldürüldüğü bir sefere daha çıktı.[162] Sahib Giray'ın hırslı ve sert mizacını yansıtan Çerkes seferleri, farklı gerekçelere dayandırılmış olsa da yüklü miktarda ganimet ve köle elde etmek amacını taşıyordu.[163] Bu noktada bu tür seferlerin geçmişe nazaran daha sık ve geniş çaplı olarak düzenlenmesinde Padişah iradesinin mi yoksa Hanın inisiyatifinin mi belirleyici olduğu sorusu Osmanlı Devleti, Kırım ve Çerkesler arasındaki ilişkiler açısından oldukça önemlidir.

1545 yılında kendisine gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre, Sahib Giray Sultan'a daha önce "hükm-i hümâyûn muktezâsınca Çerâkise ahvâlinin tedârikinde olduğunu" bildirmişti. Ancak bu ifadeler Kırım Hanının kendisine verilen emir üzerine Çerkes meselesiyle ilgilenmek durumunda kaldığı sonucunu çıkarmak için yeterli görülemez. Zira her şeyden önce bu ifade tarzı, Hanın pratikteki yetki alanını, karar alma ve uygulama mekanizmasının olağan hiyerarşik yapısı içinde korumaya yöneliktir. Başka bir ifadeyle Kırım Hanı bölgesel çıkarlarını gözetirken bu tür kararlar alabilirdi, ancak bunu Padişah onayına sunmakla yükümlüydü. Nitekim söz konusu hüküm Sahib Giray'a, Astrahan ve Nogay tarafları hakkında bazı hususlar naklederek Çerkesler üzerine sefer etme niyetinde olduğunu bildirmesi üzerine yazılmıştır. Padişahın buna cevabı ise kendisine açıklandığı gibi gereğinin yapılmasını, yani niyet edilen sefere çıkılmasını emretmekten ibarettir.[164]

Bütün bu seferlerde ele geçirilen esirlerin kullanımı ile hanlık içi güç odakları arasındaki ilişkiler Kabartay ve diğer Çerkes kabileleri üzerine yapılan geniş çaplı askeri operasyonların bizzat Sahib Giray tarafından tasarlanmış olduğu varsayımını destekler. Bu operasyonlarda ele geçirilen esirler Osmanlı modeli örnek alınarak

---

[161] *a. g. e.*, s. 83-96.

[162] *a. g. e.*, s. 128-130.

[163] Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989, s. 39.

[164] *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA, İstanbul, 2002, s. 318.

kurulan kapıkulu sisteminin temelini oluşturmuştu.[165] Bu sistemin yerleşmesinden sonra ortaya çıkan bazı büyük aileler, devlet işlerinde doğrudan söz sahibi olan Karaçi mirzalar ile onlara bağlı diğer soyluların yanında ikinci bir soylu sınıfı oluşturdular. Bunların önde gelen bir temsilcisi kapıkulu mirzalarının başı sıfatıyla kurultaya katılıyordu.[166]

Kapıkulu sistemini kurmasında da izleri görülebileceği üzere Sahib Giray, Kırım'ı tipik bir bozkır hanlığından Osmanlı İmparatorluğu gibi modelinde merkezi mutlakiyetçi bir devlete dönüştürmeyi istiyordu ve bu niyeti, Cengiz Töresine bağlı ve belirli kabilelerin ağırlığına dayanan geleneksel dengelerin savunucuları tarafından şiddetli bir dirençle karşılaşmıştı.[167] Sahib Giray'ın hedeflediği dönüşüm toplumsal yapıyı ve üretim şekillerini de kapsıyordu. Buna yönelik radikal hamlelerinden biri göçebe Tatarları yerleşik hayata geçmeye zorlaması olmuştu.[168] Bahçesaray'ın imarı da Han'ın başlıca projelerinden biriydi ve onun döneminde şehri yalnızca siyasi yönden değil kültürel ve ticari yönlerden de bir gerçek bir merkez haline getirecek çok sayıda yapı vücuda getirildi.[169] Yeni oluşturulan köylerle birlikte açılan tarım arazilerinde ve büyük imar projelerinde Çerkes seferlerinde elde edilen kölelerin emek gücü olarak kullanılmış olması da muhtemeldir.

Hedeflediği dönüşümü gerçekleştirmek için kararlı bir şekilde hareket eden Sahib Giray sonunda muhalefetin gücüyle gözden düşürüldü. 1551 yılında Padişahın emriyle Devlet Giray tahta çıkmak üzere görevlendirildi ve Sahib Giray pusuya düşürülerek öldürüldü.[170] Bu sırada Moskova bir dönüm noktasında bulunuyor ve Rus topraklarının ötesine geçişin ilk adımları için hazırlanıyordu.

---

[165] Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Sebü's-Seyyâr,* s. 121-122.

[166] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar,* s. 21-22.

[167] *a. g. e.,* s. 86.

[168] V. E. Sroeckovsky, *Muhammed Geray Han ve Vassalları*, Çev. Kemal Ortaylı, Su Yayınları, İstanbul, 1979, s. 36-37.

[169] Akdes Nimet Kurat, *Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri,* s. 234-236.

[170] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar,* s. 103-104.

1. 3. RUSYA İLE KABARTAY ARASINDA İLK TEMASLAR

1. 3. 1. Rusların Kafkasya Sahnesine Girişi

15. yüzyılın sonlarında Rus topraklarında, o zamana kadar Altın Orda Hanlarından "Büyük Prens" unvanı alarak diğerlerine üstünlük kurma mücadelesi veren bir dizi prensliğin yerinde bir devlet vücut bulmaya başladı. Artık Rus halkının yaşam sürdüğü yerler, yazı dilinde, geleneksel ve yerel "Rus" sözcüğünün yerine Yunanlardan geçen "Rossiya" (Rusya) kelimesiyle ifade ediliyordu. Moskova Prensi III. İvan, 1478'de Novgorod'u ilhak ederek ortaçağın iki büyük siyasi ve dini merkezini tek bir çatı altında topladı. Sonraki yıllarında kendisi ve oğlu III. Vasili geri kalan bölgeleri de topraklarına kattılar ve 1533 yılına kadar, batıda ve kuzeyde hemen hemen günümüz Rusya'sının sınırlarıyla örtüşen bir sınır çizdiler. Güneyde ve doğuda ise sınırları orman ile bozkır arasındaki doğal ayrımlar oluşturuyordu.[171] 1533'te Moskova tahtına çıkan IV. İvan (Korkunç), 1547'de "çar" unvanıyla taç giydi. Bu yeni unvanı hem ülkesini yönetirken hem de dış ilişkilerinde düzenli olarak kullandı. Ayrıca kendisini "otokrat" olarak adlandırdı. IV. İvan döneminde Moskova'da mutlakiyetçilik tam olarak yerleşmiş oldu.[172]

Rusya, siyasi bağımsızlığını elde ettikten ve bütünlüğünü sağladıktan sonra da uzun yıllardan beri süregelen Tatar akınlarına maruz kalmaya devam ediyordu. Bozkırdan gelen tehlikenin kontrol altına alınması, Moskova için varlığını koruma meselesiydi.[173] Ruslar, 1480-1509 arasında, bölünmüş Tatar coğrafyası üzerinde egemen olmaya çalışan Kırım'ın müttefiki pozisyonundaydılar. Bu ittifak bozulduktan sonra da 1520'lerin ortalarından itibaren Nogaylarla kurdukları işbirliği sayesinde konumlarını güçlendirdiler, Kazan ve Astrahan tahtları üzerinde Kırım ile rekabete giriştiler.[174] 1551'de, Sahib Giray'ın idamıyla sonuçlanan Kırım'daki krizi yakından izleyerek fırsat kollayan IV. İvan, müttefiki Şah Ali'yi Kazan tahtına çıkardı. 1552 Martında da ilhak etme girişiminde bulundu, fakat başaramadı. Buna karşılık Devlet Giray Moskova'ya

---

[171] Paul Bushkovitch, *Rusya'nın Kısa Tarihi*, s. 57.

[172] Riasanovsky-Steinberg, *Rusya Tarihi*, 143-144.

[173] George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009, s. 116.

[174] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples", s. 321-322.

karşı harekete geçti. Ruslar 22 Haziran 1552'de Tula Kalesi önünde gerçekleşen çarpışmadan galip ayrıldı. Hemen ardından Çar, batılı uzmanların emrinde 150 parçalık bir topçu kuvvetine de sahip olan ordusuyla Kazan seferine çıktı ve 2 Ekim 1552'de şehri ele geçirdi.[175]

Kazan'ın fethi Rusya için stratejik ve ekonomik bakımdan büyük bir kazanımdı. Bu sayede Volga bölgesinin zenginliklerini kontrol etmek, Sibirya'daki kaynaklara erişmek, İran, Kafkasya, Orta Asya ve Çin'e uzanan ticari rotalarda hakimiyet kurmak mümkün olacaktı. Bütün bunların yanında fethin sembolik değeri de çok büyüktü. Yüzyıllar boyunca Altın Orda hanlarının tahakkümü altında kaldıktan sonra Ruslar, onların haleflerinden ve Cengiz soyunun temsilcilerinden birine boyun eğdirdi. Kazan'ın yeni sahipleri zaferin ardından büyük bir gayretle Müslümanlara yönelik şiddetli eylemlere koyuldular. Camiler yıkıldı, halk zorla Ortodoks yapılmaya çalışıldı. Din değiştirmeyi kabul etmiş görünmeyenler katledildi ya da sürüldü. Kazan'ın alınmasıyla Müslümanlarla birlikte Rus topraklarına katılan Çuvaş, Mari ve Udmurt gibi pagan halklar da şiddetli dönüştürme politikasından etkilendiler. Ancak bu sert politika kısa süre içinde terk edildi. Etrafı çok sayıda Hristiyan olmayan halkla çevrili olan Moskova'nın dini motivasyonun katılığı şartlar karşısında yumuşadı. Ruslar, ülkelerini bir imparatorluğa dönüştürürken bunun gereklerini kavradılar ve kendilerini Altın Orda'nın varisleri olarak tanımlayarak fethin meşruiyetini sağlamaya çalıştılar. 1556'da hiçbir dirençle karşılaşmadan Astrahan'ı fethettiklerinde daha önceki şiddet eylemlerine başvurulmadı.[176]

1. 3. 2. Rus-Kabartay İlişkilerinin Kurulması ve Kabartaylar Arasında Çatışmanın Derinleşmesi

Moskova, böylelikle Kafkasya'daki feodal prenslikler dünyasına adım atmış oluyordu. Genişlemesini sürdüreceği doğu yönünde olduğu gibi burada da karşısında egemen devletler yoktu. Rusya'nın kararlı bir bölgesel güç olarak ortaya çıkışı, Kazan'ın fethinden hemen sonra, Sahib Giray iktidarında Kırım baskısını şiddetli biçimde hisseden Çerkesler için bir fırsat olarak görüldü. Beştav (Pyatigorsk) bölgesini temsil

---

[175] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s. 104.

[176] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples", s. 319-320.

eden Kabartay ve Besleney prensleri 1552'de Moskova'ya giderek Çarın huzuruna çıktılar. Kırım saldırılarına karşı himaye ve işbirliği önerdiler. İvan bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Besleney ve Kabartaylar ile Ruslar arasındaki bu yakınlaşma Kırım'ın sert tepkisini beraberinde getirdi. Devlet Giray'ın güçleri Moskova'ya giden prenslerden Elbuzluko'yu eşi ve çocuklarıyla birlikte esir aldı. Gelişmeleri izleyen Polonya-Litvanya Kralı Sigismund Augustus Devlet Giray'ı "Büyük Moskova Prensiyle yakınlaşan" Çerkes prensi üzerindeki zaferinden ötürü tebrik etti.[177]

1555'te üç prens daha kalabalık bir heyetle, aynı amaçla Moskova'ya gitti.[178] Bu ziyaretin ardından Devlet Giray bir saldırı daha gerçekleştirdi. Ruslar ve Çerkesler Kırım'a ortak bir karşı atak girişiminde bulundu. İlk heyette bulunan Maşuk ve ikincisine katılan Sibok adlı prensler 1557'de Ruslara sığındı ve Hristiyanlığa geçtiler.[179] Aynı yıl, Astrahan'ın işgalinden sonra Kabartay'ın doğusundan bazı prensler İvan'ın huzuruna çıktı. Daha öncekiler Kırım'dan şikayetçiyken bu bölgedeki prensler özellikle Kumuklara karşı yardım istiyordu. Dağıstan'ın orta kesimlerinde, Hazar Denizi kıyısına yakın Tarki şehrindeki Şamhal tarafından yönetilen Kumuklar, Kırım ve Osmanlılarla ittifak halinde bulunuyorlardı ve Kafkasya'nın en önemli askeri ve ekonomik güçlerinden biriydi. Kabartaylar ve Gürcüler başta olmak üzere komşu halklardan kaynak sağlayan köle ticareti, Kumuk kasabası Enderi'deki köle pazarlarında İran ve Orta Asyalı tüccarlara satış yapan Kumuklar için hayati bir gelir kaynağıydı. Enderi, Kefe'nin ardından bölgedeki en önemli köle ticareti merkeziydi.[180]

Kumuklara ve diğer rakiplerine karşı İvan'ın yardımını isteyen Kabartay prenslerinden biri Temruk İdar'dı. Bu dönemde Kabartay'da güç sahibi dört aile vardı. Bunlar Kaytuko, İdar, Talosten ve Jilahsten aileleriydi. En geniş sınırlara sahip Kaytukolar

---

[177] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. I, s. 7.

[178] Bu kişilerin hangi bölgeleri temsil ettiği tartışmalıdır. Rus kroniklerinde onları tanımlamakta kullanılan ifadeler farklı şekillerde yorumlanmış ve üyeleri Jane, Kabartay, Besleney ve Abaza olarak tanımlanmıştır. Sadece Janeler, Çerkesya'nın batısında bulunduğundan her durumda bu heyette doğu bölgesinden temsilcilerin yer aldığı söylenilebilir. Bkz. Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram,* s.101-103; Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze" s. 224.

[179] Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze" s. 224.

[180] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples" s. 324.

Kabartay'ın batısını, diğerleri ise doğu kısımlarını işgal ediyordu.[181] İdar ailesinin lideri Temruk "Büyük Prens" unvanını taşıyordu. Bununla beraber Kabartay prenslerinin, içlerinden birine verdikleri Büyük Prens unvanı o zaman için büyük ölçüde onursal bir unvandı.[182]

Temruk 1557-1559 arasında Rusların Kırım'a yönelik saldırısına destek sağladı ve bir oğlunu Çarın hizmetine Moskova'ya gönderdi. Tüm bunların ötesinde, Moskova ile Kabartay arasındaki yakınlaşma onun nezdinde başka bir boyuta taşındı. İvan, ilk eşi Anastasya'nın ölümünün ardından hedeflerine uygun, etkili bir evlilik yapabilmek için arayışa geçtiğinde, bu defa boyarlar arasındaki çekişmelerin yıpratıcı etkisinden korunmak için bir Rus soylusu ile evlenmeyi düşünmüyordu. Yeniden evlenmediği sürece Anastasya'nın kardeşleri etkinliklerini koruyacak, hatta arttıracaklardı. Etrafının güç peşindeki yeni akrabalar tarafından sarılmasına da izin veremezdi. Bundan kaçınıp diplomatik açıdan faydalı bir evlilik yapmak isteyen İvan, Polonya-Litvanya ve İsveç prensesleri ihtimallerini yokladıysa da sonuç alamadı.[183]

Üçüncü seçenek olarak Kafkasya'ya gönderilmiş olan heyet ise her bakımdan uygun olan bir aday bulmayı başardı. Bu aday, Temruk'un küçük kızı Goşenay (Kuçeney) idi. Temruk, Kabartay'daki nüfuzunun yanı sıra bölgedeki bazı hükümdarla akrabalık bağlarına da sahipti. Kızlarından biri, Altınçaç, Moskova güdümünde Kazan Hanlığının bir bölümü üzerinde kurulmuş olan Kasım Hanlığının veliahtı Bekbulat ile evliydi. İkinci kızı Malhurup Büyük Nogay Orda Hanı İsmail'in oğlu Tinahmet'in eşiydi. Kırım Hanı Devlet Giray'ın eşlerinden biri de Temruk'un akrabasıydı. Kabartay prensesine Moskova yolculuğunda erkek kardeşi Domanuk, kız kardeşi Altınçaç, onun eşi Astrahan veliahtı Bekbulat ve oğulları Sain Bulat eşlik etti. Goşenay Moskova'da vaftiz edildi ve Mariya adını aldı. Düğünün ertesi yılı, 1562'de Polonya-Litvanya'ya karşı yürütülen başarılı Polots kuşatmasında Çarın komutanları arasında Mariya'nın akrabaları olan Astrahan, Nogay ve Kabartay prensleri de yer aldı. Bu arada kuzeni Sain Bulat da Moskova'da Çarın hizmetine girdi. Vaftiz edilip Simeon adını aldı. 1575'de IV. İvan

---

[181] Jiroslan V. Kagazejev, "Territoriya i Naselenie Kabardı", s. 161.

[182] Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 90; Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda" s. 26.

[183] Isabel De Madariaga, *Korkunç İvan: Rusya'nın İlk Çarı*, Çev. Emin Tanrıyar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 170-172.

"Bütün Rusya'nın Büyük Prensi" unvanı vererek bir yıl boyunca ülkenin yönetimini ona bırakacaktır.[184]

Evlilik kararı alınmasından itibaren Temruk ile düzenli olarak yazışan İvan, her türlü yardıma hazır olduğunu bildiriyordu.[185] Temruk'un gerçekten de yardıma ihtiyacı vardı, çünkü rakipleri onun Ruslarla yakın ilişkisinden memnun değildi. Aynı şekilde Moskova'nın rakipleri de durumdan rahatsızdı. Sigismund, Devlet Giray'ı Rusların Çerkesleri kendi tarafına çekme çabaları konusunda tekrar uyarma ihtiyacı hissediyordu. Sonuçta Moskova tarafına yönelenlerin çoğu kısa süre içinde bu cepheden ayrıldılar. Henüz 1561'de İvan, daha önce kendisine gelen heyette yer alıp taraf değiştirenlerin de aralarında olduğu Temruk karşıtı kampa engel olamadığı ve başına buyruk hareket ettiği için Kafkasya'daki temsilcisi Vişnevetski'yi görevden aldı. Bunun üzerine Vişnevetski Moskova'ya döndü. Orada vaftiz edilip Çarın hizmetine girmiş bulunan Prens Sibok'un oğullarını da davet ettikten sonra Polonya-Litvanya hizmetine girdi. Onlar da kendisini izlediler. Temruk dışındaki diğer Kabartay-Besleney prenslerini tamamen kaybetmek istemeyen İvan geri dönmelerini sağlamak için girişimlerde bulunduysa da başarılı olamadı.[186] Bütün muhalefet Kırım müttefiki Pşeapşoko Kaytuko etrafında birleşti. 1562'de Temruk ve oğlu Domanuk'u Kabartay'dan kaçmaya zorladılar. Astrahan'a sığınan Temruk, İvan'ın gönderdiği askeri destekle topraklarına geri döndü ve 1563'te bu destekle birlikte Pşeapşoko'ya karşı savaştı. İvan'ın Temruk'a gönderdiği birliklerin yıkıcı etkisi Temruk'un saygınlığını tamamen sarstı. Bundan sonra artık diğer bütün Kabartay bölgeleri için "Büyük Prens" Pşeapşoko Kaytuko idi ve Kırım da onun otoritesini tanıyordu.[187]

Baskı altında kalan Temruk 1565'te oğlu Mamstruk'u Moskova'ya göndererek yeniden yardım istemek zorunda kaldı. Bölgeye sevk edilen birlikler bir kez daha geçici bir koruma sağladılar. Bölgedeki tek müttefikini korumak zorunda olan İvan, mesafenin uzaklığından dolayı Temruk'un yardım çağrılarına zamanında karşılık veremiyordu. 1567'de kayınpederinin talebi doğrutusunda, onun mülkü üzerinde, kalıcı bir Rus

---

[184] L. E. Morozova, "Mariya Temryukovna: Vtoraya Jena İvana Groznogo", *Kavkazologiya,* (1) 2017, s. 206-207.

[185] *a. g. e.,* s. 206-211.

[186] Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 86-88.

[187] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı,* s. 308.

garnizonunu da içerecek olan bir kale yaptırdı. Bu kale, Rusların Kafkasya'da tutunma noktası olacaktı ve bölgede var olmayı başarmak için büyük bir azim ve kararlığa sahip olduklarını gösteriyordu. Bu cüretkar girişim Osmanlı Devleti ile Moskova arasında başlıca sorun haline gelecek ve Rusların bir süreliğine geri adım atmasıyla sonuçlanacaktır.[188]

Bu arada Mariya'nın Moskova'daki yaşamı dar bir çevrede, çoğunlukla yalnız geçiyordu. Evliliğinin ikinci yılında dünyaya gelen bebeği altı hafta yaşadı. Bundan sonraki günlerini de sağlıklı bir çocuk doğurmak için manastır ziyaretlerinde bulunup dua ederek geçirdi. Bu gezilerden birinde hastalandı ve 6 Eylül 1569'da öldü. Onun ölümü İvan ile Temruk'un siyasi ilişkilerini etkilemedi.[189] Rusların Kabartay'daki bağlantıları 1557'den itibaren tam olarak 20 yıl boyunca yalnızca İdar ailesiyle sınırlı kaldı.[190]

Mevcut siyasi kültür normlarına göre Temruk ile İvan arasındaki ilişki bir ittifaktı. Ancak Moskova'nın bakış açısıyla Kabartay Prensinin Çar ile olan ilişkisi ancak hükümdarla tebaa ilişkisi olabilirdi. Bu yorum daha sonraki dönemlerin kronikçileri tarafından daha da geliştirildi ve kritik edilmeden tarihçilik geleneğinde kabul gördü. Aslında bu ilişki bağlamında, Moskova'nın ileriki yıllarda nüfuz etmeyi sürdüreceği diğer bütün bölgelerde yerel kabile liderleri ile kurulan ilişkileri "bağlılık" zeminine oturmak için kullanacağı temel unsurların (sadakat yemini, rehin verme ve haraç verme) hiçbirisi söz konusu olmamıştı.[191] İttifak karşılıklı bir askeri işbirliği ile sınırlı kaldı. Herhangi bir ekonomik, ticari menfaat de rol oynamamıştı.[192] Moskova, Temruk'e askeri yardım gönderdiği sırada Kabartayları vaftiz etmeleri talimatıyla rahipler de gönderdi. Ancak geniş çaplı bir dönüştürme öngörülmüşse bile böyle bir şey de gerçekleşmedi.[193] Terek kalesinin inşa edildiği sırada dahi bu ilişki Osmanlı Padişahı ile Kırım Hanı arasındaki yazışmalarda ittifak olarak anılıyordu. 1567 Ağustos'unda II.

---

[188] Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya Gönül Yaram*, s. 91-92; Michael Khodarkovsky, "Non-Russian Subjects", s. 529.

[189] L. E. Morozova, "Mariya Temryukovna", s. 210-216.

[190] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı,* s. 306-307.

[191] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples" s. 324-334.

[192] Aytek Namitok, "The 'Voluntary' Adherence Kabarda to Russia", s. 31-32.

[193] Michael Khodarkovsky, "The non-Christian Peoples" s. 325.

Selim tarafından Devlet Giray'a gönderilen Nâme-i Hümâyûnda *"Çerâkise-i menhûs ile Rûs-ı devlet-ma'kûsün ittifâk-ı nifâk-encâmları"* hakkında yeni gelişmelerin bildirilmesi istenilmişti.[194]

Bu dönemde kurulan ilişkilerin dikkate diğer bir sonucu Rusya'da önemli mevkiler kazanan ve Çerkaski soy adıyla anılan Kabartay soylularının ortaya çıkmasıdır. Temruk'un oğlu Saltankul, kız kardeşinin İvan ile evliliği kararlaştırılmadan önce Moskova'ya gitmiş ve Mihail adıyla vaftiz edilmişti. Mihail, Çarın kayınbiraderi olduktan sonra onun desteğini ve güvenini kazandı, iyi bir evlilik yaparak konumunu daha da güçlendirdi. Ardından 1575-1576'da Temruk'un yeğeni Boris Kanbulatoviç Çerkaski Moskova'da Çarın hizmetine girdi. Başarılı bir kariyer yapan Boris "boyar" unvanı alarak Duma üyesi oldu. Bu yönetim organı o dönemde yalnızca 20-30 kişilik bir soylu grubunu içeriyordu. Onu izleyen diğer Çerkaskiler de önemli pozisyonlar elde ettiler. 1600-1650 yılları arasında bir duraklamanın ardından ikinci bir grup Kabartay soylusu Moskova'ya gitmeye başladı.[195]

Çerkaskiler 16. yüzyılın sonundan 18. yüzyıl başlarına kadar Rusya sarayındaki en önemli yabancı kökenli soylu grubu oldular. Siyasette diğer yabancılardan daha önemli rol oynamalarının nedeni iktidardaki hanedan üyeleriyle devamlı evlilikler yapabilen tek grup olmalarıydı. Başarıları siyaset ve ordudaki nüfuzlarıyla sınırlı kalmadı. Ayrıca Rusya'nın en zengin boyar soyu haline geldiler. Zenginliğin temelinde sarayla ilişkiler yatıyordu. Bununla birlikte soy dayanışması da söz konusuydu. Aralarında çok yakın kan bağı olmadığı durumlarda bile yeni gelenlere sahip çıktılar ve miraslarını birbirlerine bıraktılar. Moskova'da yaşayan Çerkaski prensleri Kabartay ile ilişkilerini sürdürdüler. Çoğunlukla anavatanlarıyla ilgili resmi bir görev almasalar da Kafkasyalılar ile güneydeki diğer halklar üzerine uzman olarak tanındılar.[196]

16. yüzyıl ortasında Rusya Kafkasya'nın feodal prenslikler dünyasına açıldığında yeni bir durumla karşı karşıyaydı. Burada Tatar ve Nogay hanları gibi geniş kitleler adına konuşabilecek liderler yoktu, siyasi otorite daha küçük gruplar tarafından daha karmaşık

---

[194] *7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 (1567-1569): Özet, Transkripsiyon, İndeks, I.* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 42.

[195] Paul Bushkovitch, "Çerkasski Prensleri veya Çerkes Mirzaları", s. 4-15.

[196] *a. g. e.,* s. 18-22.

şekilde paylaşılmış haldeydi. Buna karşılık Ruslar Kabartay ile irtibat kurduklarında koşulların farklılığını dikkate almadılar, Temruk'un "Büyük Prens" unvanına gerekenden fazla önem atfederek onu Kabartay için tek bir otorite olarak görmek istediler. Böylece bölgedeki ilk siyasi girişimleri, koşulsuz destekledikleri İdarların Kabartay'da marjinal konuma düşmesi ve zayıflamasıyla sonuçlandı.[197]

1. 4. OSMANLI DEVLETİ'NİN ASTRAHAN VE ŞİRVAN SEFERLERİ SIRASINDA KABARTAY

1. 4. 1. Don-Volga Kanal Projesi ve Astrahan Seferi

Osmanlı Devleti, 16 yüzyılın ilk yarısına kadar Moskova'yı kuzeydeki mücadele sahasında bir sorun olarak değerlendirmiyordu. Moskova'nın Bahçesaray ile Volga hanlıkları üzerinde vesayet mücadelesine girişmesi de ciddi bir tehdit olarak görülmedi. Nihayet 1552'de Kazan'ın düşmesi ve 1556'da Astrahan'ın da Rusların eline geçmesiyle tehdit göz ardı edilemeyecek biçimde kendisini gösterdi. Bundan böyle Osmanlılar için, Avrupa ve İran meselelerine ek yeni bir "Rusya meselesi" de söz konusu olacaktı.[198] Don-Volga bölgesinde asırlar süren Türk hakimiyeti sona ererken Ruslar Kafkasya'ya doğru ilerleyişlerine devam etme eğilimi gösteriyordu. Dahası, Osmanlı Devleti'nin doğrudan kontrolü altında bulunan bölgelerin ve Karadeniz'in güvenliği bile tehlikeye düştü. 1559-1560'ta Ukrayna Kazakları, Jane kabilesinden Çerkeslerin de katılımıyla Azak'ı kuşattılar ve şehrin çevresini ciddi şekilde tahrip ettiler.[199]

Gelişmeler karşısında güçlü bir tepki verme gerekliliği bu dönemde gündeme gelmeye başladı. Kanuni Sultan Süleyman 1562'de, IV. İvan Livonya savaşındayken Avusturya ile ateşkes yaptı ve 1563 Eylülünde Devlet Giray'dan Astrahan seferi için hazırlık yapmasını istedi. Hayat sahasının kısıtlanmasından hatta egemenliğinin tehlikeye düşmesinden endişelenen han, IV. İvan'a, Padişahın seferine engel olduğunu söyleyerek durumu kendi lehine kullanmaya çalıştı. Sultan Süleyman'ın yeniden Avrupa'ya

---

[197] Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda" s. 26.

[198] W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century,* Central Asian Research Centre, Londra, 1963, s. 22-23.

[199] *3 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 430, 562-563, 683-685.

yönelmesiyle sefer planları olgunlaşmadan rafa kaldırıldı. [200] Sultanın Zigetvar kuşatmasında vefatından sonra da İstanbul'u, Moskova karşıtı bir harekata zorlayan gelişmeler görülmeye devam etti. Bilhassa Rusların Kabartay'da Terek kalesini inşa etmeleri bu nitelikte bir hamleydi. [201] Diğer yandan Harezm Müslümanlarının Astrahan'ın kurtarılmasına yönelik ısrarlı talepleri sürdü.[202]

1567'de, henüz sefer kararı alınmamışken bile Moskova'da yeni Padişahın Azak'a yelken açmak için büyük bir donanma hazırladığı ve Kırım Hanı ile birlikte Astarahan'a doğru yola çıkmak üzere olduğu haberleri dolaşıyordu. Devlet Giray, bir kez daha IV. İvan'a şantaj yapmayı denedi. Arkasında bir Osmanlı ordusu olduğunu belirterek barışın bedelinin yükseldiğini yazdı. Bu bedel, hanedanın mülkü olan Kazan ve Astrahan'ın kendisine iadesi, çok sayıda değerli hediyeler ve Terek Nehri üzerindeki kaleden vazgeçmekti.[203]

1568 itibarıyla Avusturya, Lehistan ve İran ile barış sağlanmış bulunuyordu. Bu yılın başlarında Sadrazam Sokollu Mehmed Paşa, daha önce de gündeme gelen fakat ertelenmek zorunda kalınan sefer için Sultanı ikna etmeyi başardı. Devlet Giray'ın beklentilerinin aksine bu doğrudan bir Osmanlı seferi olacaktı.[204] Üstelik bu sefer, klasik bir şehir kuşatmasından daha fazlası olarak tasarlandı. Don ve Volga nehirlerinin birbirlerine en çok yaklaştığı yerde bir kanal açılması öngörülmüştü. Bu hat üzerinde düzenli bir nakliye sistemi kurulması gibi daha pratik bir yol yerine böylesine iddialı bir planın uygulamaya konulması uzun vadeli çok büyük yararlar gözetildiğini göstermektedir. Bu kanal, asırlardan beri Harezm bölgesi ile sıkı sıkıya bağlı olan Volga havzasında kesin bir hakimiyet kurulması, hac ve ticaret yollarının emniyete alınması ve Rus tehlikesinin bertaraf edilmesinin yanı sıra, Karadeniz'den Hazar denizine gemilerle doğrudan doğruya erzak ve mühimmat taşınmasıyla İran'a karşı yapılacak seferlerde de

[200] W. E. D. Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century,* s. 23.

[201] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu,* s. 57.

[202] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", s. 368-373.

[203] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. I, s. 14.

[204] *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Haz. İlyas Kamalov, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, s. 6.

kalıcı başarılar getirecekti. İran üzerine kuzeyden da baskı ile sünni Türkistan hanlıkları ile yine İran'a karşı ittifak kurmayı kolaylaştıracak bir teşebbüstü.[205]

Harekat kararının alınmasının ardından, daha önce Kefe mutasarrıflığında bulunmuş olan Şıkk-ı Sânî Defterdarı Çerkes Kasım Bey bölgeyi iyi tanıması ve Sokollu Mehmed Paşa'nın güvendiği bir isim olması sebebiyle Kefe'ye "beylerbeyi" rütbesiyle, yani "paşa" sıfatıyla atandı ve 20 Temmuz 1568'de göreve başladı.[206] Devlet Giray'dan da Kasım Paşa'ya gerekli yardımı göstermesi istendi.[207] Ayrıca yedi Çerkes beyine de fermanlar gönderilerek onlardan sefere katılmaları ve Kasım Paşa'nın uygun gördüğü görevleri yerine getirmeleri istenildi. Kuvvetleriyle birlikte Kasım Paşa'nın komutası altına girmesi beklenenlerden biri de "Terek Hâkimi" idi. Tabiiyetinin derecesi gözetilerek *"müretteb ve mükemmel"* askerleriyle birlikte çağrılan diğerlerinden ayrı tutulmuş *"bir miktar riayet ile"* sefere katılması uygun görülmüştü.[208] O tarihte Terek Hâkimi olarak anılabilecek kişi Prens Temruk olmalıdır. Fakat onun Ruslara karşı Osmanlı seferine katılması beklenilemezdi. Fermanda *"İnşâallâh bu sefer-i zafer-eserde Atebe-i Ulyâm cânibine sadâkat ü ihlâs ile hıdmet ü yoldaşlıkda bulunanlar hakkında inâyetüm mebzûl ü masrûfdur"* ifadeleriyle teşvik edilmelerine rağmen diğer Çerkes kuvvetlerinin de sefere katıldığını gösteren bir kayda rastlanılamamıştır.

Sefer için yaklaşık 15-20 bin Osmanlı askeri, 40 bin Kırımlı ve 20 bin Nogay olmak üzere 80 bin civarında bir kuvvet hazırlandı. 1569 baharında harekât başladı. Don ve Volga arasında en yakın hatta ulaşıldıktan sonra planlanan şartlarda kanal kazılmasının mümkün olmadığı anlaşıldı ve çalışma kısa süre sonra iptal edildi. Eylül ortasında Astrahan'a yaklaşan birlikler, kuşatma için mevsim ilerlemiş olduğundan, burada kışı geçirmek ve ertesi yıl takviye beklemek üzere eski şehir civarına çekildi. İaşe sıkıntısı, Rus ordusunun saldırıya hazırlandığı söylentileri ve Devlet Giray'ın harekatın sürdürülmesi kararına muhalefeti seferin kaldırılması ile sonuçlandı. 26 Eylül'de çekilme başladı. Ertesi gün bütün kıtalar İdil kıyılarından ayrılmış bulunuyordu. Çekilmeden önce eski Astrahan mevkiinden yapılan binalar ve müstahkem noktalar

---

205 Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", s. 372-374.

206 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu,* s. 105-106.

207 *7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 (1567-1569): Özet, Transkripsiyon, İndeks, III.* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998, s. 416.

208 Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", s. 399-400.

yıkılmış veya yakılmıştı. Azak yolunda Devlet Giray'ın şartlara alışkın olmayan Osmanlı kuvvetlerini özellikle zorlayacak şekilde hareket ettiğine dair iddialar doğru olsun ya da olmasın Osmanlı ordusu büyük zayiat verdi.[209]

Seferin başarısız olmasında ordudaki huzursuzluğun payı çok büyüktü. İstanbul'da Sokollu Mehmed Paşa'nın projesine muhalefet eden gruptan cesaret alan Devlet Giray baştan beri bölgede kendisini devre dışı bırakacak girişimden rahatsızdı. Kırım Hanının ve askerlerinin, koşulların uygunsuzluğu ve harekatın olası sonuçları hakkında çizdikleri karamsar tablonun etkisi altında kalan Osmanlı askeri, gerçekten zor şartlarla karşılaşıldığında büsbütün ümitsizliğe düşerek Kasım Paşa'yı Azak'a dönmeye ikna etti. Bir sonraki bahara Azak'tan yeni bir sefer düşünülüyordu. Ancak dönüş yolundaki zayiatın üzerine bir de Azak'taki mühimmat deposunda çıkan büyük yangın eklendi. Yeniçerilerin devam eden huzursuzluğu ve Yemen'de patlak veren isyanın devleti fazlasıyla meşgul ediyor olmasının da etkisiyle Astrahan'a yeni bir sefer düzenlenmesinden vazgeçildi.[210]

Astrahan seferi başarısızlığa uğramış olmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gücünün sınırlarının farkında olan İvan, Sultanı mümkün olduğunca yumuşatmak, Volga bölgesindeki hakimiyetinin onun menfaatlerine karşı olmadığına dair güvence vermek ve anlaşmazlıkları gidermek istiyordu. Bunun için, resmi amacı birkaç yıl önce tahta çıkan II. Selim'i tebrik etmek olan bir elçi görevlendirdi.[211] Bu önemli görev 1564-1565 yıllarında Temruk ile ilişkileri yöneten İvan Novosiltsev'e verildi.[212] İstanbul'a gönderilen ikinci Rus elçisi olan Novosiltsev, Astrahan seferinin öncesinde de Şah Tahmasb'ı Osmanlı teşebbüsünün tehlikelerine karşı uyarmak üzere İran'a gönderilmişti.[213] Rus elçisi 12 Mayıs 1570'te İstanbul'a vardı, 16 Mayıs'ta sadrazam tarafından kabul edildi. Oldukça uzun bir süre bekletildikten sonra 30 Temmuz'da Sultanın huzuruna çıkarıldı. Padişaha sunulan mektupta İvan, 18 yıldır Kazan'ın ve 15 yıldır Astrahan'ın sahibi olduğunu vurguluyor, bununla beraber yumuşak bir üslupla

---

209 *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, s. 7-12; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu,* s. 126-137.

210 Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", s. 380-385

211 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, s. 148-149.

212 *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, s. 15.

213 Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", s. 379-380.

Müslüman halka hiçbir şekilde baskı uygulanmadığını, inançlarının gereği olan ihtiyaçlarının karşılandığını detaylı şekilde anlatıyor ve dostluk dileklerini sunuyordu.[214]

Elçinin kendi ifadelerine göre, huzura çıkarılmasından önce Sokollu Mehmed Paşa ile görüşmesindeki tek konu Terek kalesiydi. Sadrazamın neden Terek'te şehir kurulduğu sorusu üzerine Novosiltsev, "Çarın, Çerkeslerin prensi Temruk'a lütufta bulunarak kızını eş olarak aldığını, Temruk'un da kendi elçilerini ve oğlunu Çarın yanına göndererek itaatini bildirdiğini, bazı Çerkesler ile Kumukların saldırıları üzerine kendi hükümdarının Temruk'u düşmanlarından korumak ve güven içinde yaşatmak için şehir inşa edilmesi emri verdiğini" söyledi. Sokollu Mehmed Paşa buraların Padişahın toprakları olduğunu iddia etti. Elçi ise "Kabartay'ın, Sultana hizmet eden Çerkeslerin topraklarından çok uzak olduğunu, şehrin bulunduğu yer dahil, Terek Nehri boyunca Hazar Denizine kadar olan toprakların eskiden beri yalnızca Temruk'a ait olduğunu" savundu.[215]

II. Selim'in Rus elçisi eliyle İvan'a gönderdiği cevabi mektupta talepleri, Astrahan yolunun açılmasıyla Terek kalesinin yıktırılmasından ibaretti ve Kazan ile Astrahan üzerinde herhangi bir hakimiyet iddiası yer almıyordu. Padişah, Çerkes toprakları üzerindeki egemenliğini, Kefe'nin fethinden beri *"vilâyet-i Kırım hânları ve memâlik-i Çerâkise banları"* bize itaat eden, çoğu sancak-ı hümayun sahibi ve görev verildiğinde yerine getiren *"beyler ve kullarımız"* ifadeleriyle tanımlıyor, *"memâlik-i mahrûsemize dâhil Kabartay vilâyetinde kadimi ülfet ve muhabbete muhall kale ihdâs olunduğundan"* yıkılmasını istiyordu.[216]

Diğer taraftan Devlet Giray kendi gücünü kullanarak Rusları taviz vermeye zorlayacak girişimleri çoktan başlatmıştı. Astrahan seferi dönüşünde Temruk'un müttefiklerine destek gönderdi ve oğulları Mamstruk ve Bederuk esir alındı. İvan onları kurtarmak için büyük çaba sarf etti. Elçilerini peş peşe Bahçesaray'a gönderdi ve kefalet teklifini sürekli yükseltti. Sonunda serbest bırakılmalarını sağladı.[217] Bu şartlar altında Sultanın

---

[214] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu,* s. 149.

[215] *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, s. 60-61.

[216] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", s. 400-401.

[217] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı,* s. 308.

talepleri, daha kapsamlı ve iyi organize edilmiş yeni bir Osmanlı saldırısını göğüsleyemeyeceğinin farkında olan İvan için ağır sayılmazdı. Kabartay'ın Sultana ait olduğunu bilmediğini ve derhal yıktırmaya hazır olduğunu bildirdi.[218]

İvan'ın mektubu henüz İstanbul'a ulaşmamışken ve Terek kalesi üzerindeki diplomatik süreç sürmekteyken Moskova saldırıya uğradı. Devlet Giray şehrin etrafını yaktı.[219] Yangının iç kısımlara sıçramasıyla saldırı büyük tahribata yol açmış oldu. Ancak Kırım ordusu büyük bir şehri kuşatıp almaya elverişli teknik imkân ve becerilere sahip olmadığı için bu aşamada dönmek zorunda kaldı ve Kırımlılar bir daha Ruslara bu çapta bir baskın düzenleyemediler.[220]

Terek Kalesinin yıktırılması ve Moskova baskını üzerine II. Selim bu defa Kazan ve Astrahan'ın Kırım Hanına bırakılmasını istedi.[221] Ancak bu diplomatik adımın güç dengeleri açısından bir karşılığı yoktu. Nitekim 1572'de Ruslar, Kırım Hanlığı'nı ağır bir yenilgiye uğrattı.[222] Osmanlı Devleti Terek kalesinin yıkılmasıyla yetinmek zorunda kaldı. Astrahan seferi sürecinde yaşanan sorunlar ve başarısız girişimin maliyeti, bölge politikası bağlamında devleti, statükoyu korumanın ötesinde bir adım atmaktan geri çekmiş olmalıdır.

1. 4. 2. Safevîlere Karşı Savaş: Osmanlı Ordusu Kafkasya'da

Astrahan seferinden bir süre sonra Osmanlı Devleti doğuda, bu defa İran'ı hedef alan yeni bir girişim planladı. 1578-1590 Osmanlı-Safevi savaşları öncesinde Osmanlılar için Safevilerin Anadolu Türkmenleri üzerindeki etkilerini bertaraf etme ve Asya ticaret yollarının önemli noktalarını elde bulundurma gibi iki önemli hedef söz konusuydu. İran'da Şah Tahmasb'ın ölümüyle başlayan karışıklıkların devam ettiği bir ortamda Şirvan bölgesindeki Sünnilerin ayaklanması ve destek istemeleri üzerine Osmanlı Devleti, durumdan istifade ederek bölgedeki stratejik noktaların ele geçirilmesi

---

[218] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu,* s. 151-152.

[219] *16 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-119),* Haz. İlkay Şener, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2015, s. 49-50.

[220] Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu,* s. 154-155.

[221] *16 Numaralı Mühimme Defteri*, s. 37-38.

[222] Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze", s. 222.

amacıyla savaş kararı almıştı. İlk aşamada Osmanlı kuvvetleri Gürcistan topraklarını boydan boya geçerek Şirvan'ı hedef aldı. Başlangıçta birlikte açılması planlanan ikinci cephedeki mücadele ise Gence, Tebriz, Bağdat hattında 1584-1590 yılları arasında cereyan etti.[223]

Savaşın, Osmanlı kuvvetlerinin Şirvan'a ulaştığı, ardından burada hakimiyetini korumaya çalıştığı 1578-1585 yılları arasındaki safhası, İstanbul'un Kafkasyalı yerel otoritelerle en fazla temas kurduğu dönemdir. Kafkasyalıların ancak küçük bir bölümü muharebe alanlarına civar bölgelerde bulunuyordu, ancak uzak bölgelerdekiler de Kırım'dan bu bölgeye ulaşan yol üzerinde bulunduğu için seferlerden ciddi şekilde etkilendiler. Sefer açılmadan önce çıkan olaylarda Şirvan Sünnilerine destek sağlayan ve Safevilere ağır kayıplar verdiren Dağıstanlı hükümdarlar, Osmanlı ordusuna gerekli desteği vereceklerini bildirmişlerdi.[224] Serdar Osman Paşa buraya ulaşınca onu ziyaret edip bağlıklarını sundular ve muharebelere katıldılar.[225]

Şemahı kentinin ele geçirildiği ilk muharebelerin ardından Osmanlı ordusu Derbend'e (Demirkapı) çekilmek zorunda kaldı ve ancak beş yıl sonra 1583'te yeniden şehre girebildi. Bu süre içinde özel görevliler ile Rumeli ve Anadolu'dan toplanan takviye kuvvetlerin Derbend'e ulaştırılmasında, at ve zahire temin edilmesinde Çerkes ve Dağıstanlı beylere görevler verildi.[226] Çerkesler, sefere katılmış olan Kırım Hanının kardeşi Adil Giray'ın kuvvetleri içinde yer aldılar[227] ve Hanın kendisinin seferde

---

[223] Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993, s. 29-35.

[224] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*, s. 64-70.

[225] Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han*, s. 26-31; Gelibolulu Mustafa Âlî, *Nusret-nâme*, s. 163-165.

[226] Bazı örnekler için Bkz. BOA, MD, 32/318 (3 Rebiülevvel 986 / 10 Mayıs 1578), 32/456 (23 Ramazan 986 / 23 Kasım 1578), 44/87 (12 Rebiülevvel 989 / 16 Nisan 1581), 44/122 (18 Rebiülevvel 990 / 12 Nisan 1582), 44/182 (1 Şaban 990 / 21 Ağustos 1582), 44/190 (20 Ramazan 990 / 18 Ekim 1582), 44/218 (20 Zilhicce 990 / 15 Ocak 1583), 51/11 (7 Şaban 991 / 26 Ağustos 1583); Konu hakkında çok sayıda belge 44 numaralı mühimme defterinde bulunmaktadır. Bkz. *Mühimme Defteri 44*, Haz. Mehmet Ali Ünal, İzmir, 1995.

[227] Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, s. 86; Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han*, s. 29; Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, s. 121-124.

bulunduğu sırada Azak ve Taman'ın muhtemel Kazak saldırılarına karşı korunmasında görevlendirildiler.[228]

[228] *72 Numaralı Mühimme Defteri*, Haz. Abdullah Tanrıvermiş, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamaış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 16-17.

Harita 2: 1578-1590 Osmanlı-Safevi Savaşı Sırasında Kafkasya[229]

İstanbul, Şirvan seferleri ve muhafazası sırasında Kafkasyalıların önemli bölümünü aktif olarak kullanmasa da kendi tarafında tutmak ve lojistik sorunlar yaşamamak amacıyla son derece hassas davrandı. Kafkasyalı beylerin herhangi bir görev için aldıkları fermanlar, çoğu kez hilatler ve hediyelerle birlikte geliyor,[230] iyi hizmete bulunanlar bağlılıkları ve katkılarından dolayı Padişahın övgüsüne mazhar oluyordu.[231] Bölgede İran ile mücadele devam ederken Osman Paşa'ya yüz adet hilat gönderilerek bunlardan yirmi bir tanesinin Çerkes ve Dağıstanlı beylere, kalanının da bölgedeki

[229] *Tarih-i Osman Paşa*, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001. S. 205

[230] BOA, MD, 32/312 (3 Rebiülevvel 986 / 10 Mayıs 1578), 44/87 (12 Rebiülevvel 989 / 16 Nisan 1581), 51/10 (7 Şaban 991 / 26 Ağustos 1583), 51/11 (7 Şaban 991 / 26 Ağustos 1583), 61/41 (4 Receb 994 / 21 Haziran 1586).

[231] BOA, MD, 32/490 (7 Zilkade 986 / 5 Ocak 1579), 32/504 (7 Zilkade 986 / 5 Ocak 1579), 73/213 (7 Şevval 1003 / 15 Haziran 1595).

beylerbeyi, sancak beyleri ve diğer ileri gelenlerden uygun gördüklerine dağıtılması istenmişti.[232] Safevilere karşı yürütülen harekatın daha başlangıcında Kafkasya'da yaşanılabilecek sorunlar öngörülmüş ve yerel otoritelerin desteğini sağlamak adına tedbirler alınmış olmasına rağmen gerek yerel unsurların tutumundan gerekse coğrafi şartlardan kaynaklanan sıkıntıları tam anlamıyla bertaraf etmek mümkün olmadı. Derbend'e çekilme sırasında askerin Kaytakların tacizine uğraması ve bu arada cereyan eden çarpışmalar, yabancı bir gücün burada karşılaşabileceği toplumsal, siyasi ve coğrafi koşulların zorluğunu yansıtır niteliktedir.[233]

Şirvan seferleri ve muhafazası sırasında Kabartay, Kafkasya'nın diğer bölgeleri gibi Osmanlı nüfuzunu yoğun şekilde hissetti ve diğer Çerkeslerle birlikte lojistik hizmetlerde bulundu. Kabartaylar Terek üzerinde köprüler kurarak buradan askerin geçişini sağladılar.[234] Şemahı'nın yeniden ele geçirilmesinin ardından serdar Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kefe'ye dönüşü sırasında da aynı hizmeti sundular. Âsafî Dal Mehmed Çelebi'nin anlatımına göre, Kabartay topraklarında kendilerini ağırlayan Arslan ve Kaplan (Kaytuko) adlı kardeş Kabartay beyleri, Memlük kökenli bir Kabartay olan paşanın akrabalarıydı.[235] Bu iki isim 1581-1586 yılları arasında İstanbul'dan ferman gönderilen az sayıdaki Kabartay beyi arasındadır.[236] Osmanlı komutanları ve yetkililerine gerekli yardımların yapılmasını içeren bu belgelerde, onlarla birlikte Soloh Bey'in (Şoloh Talosten) adına birkaç defa, diğer bazı isimlere de birer örnekte rastlanılır.[237]

---

[232] BOA, MD, 51/23 (7 Şaban 991 / 26 Ağustos 1583); Osman Paşa'ya "ora beylerinden on beş sancak beyine de istimalet hükümleri yazılıp kendisine gönderildiği, boş bırakılan isim yerlerini doldurup dağıtması" hakkında talimat içeren benzer nitelikli bir hüküm için Bkz. BOA, MD, 61/210 (21 Ramazan 994 / 5 Eylül 1586).

[233] Adli, *Manzume-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı*, Haz. Kürşat Şamil Şahin, Ankara, 2017, s. 19b-23a; [Ebubekir bin Abdullah], *Tarih-i Osman Paşa*, s. 53-54; Rahîmîzade İbrahim Çavuş, *Zafername-i Sultan Murad Han*, s. 40-41.

[234] Reyhan Şahin Allahverdi, *Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2016, s. 202.

[235] Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, s. 379-380.

[236] BOA, MD, 44/58, 44/190 (20 Ramazan 990 / 18 Ekim 1582), 42/383 (20 Receb 989 / 20 Ağustos 1581), 51/11 (7 Şaban 991 / 26 Ağustos 1583).

[237] BOA, MD, 44/58, 51/11 (7 Şaban 991 / 26 Ağustos 1583), 61/41 (4 Receb 994 / 21 Haziran 1586).

Mühimme kayıtları içinde en önemli konumda görülen kişi ise Mehmed Mirza'dır. 1583 yılında kendisine gönderilen bir fermanda, Padişaha bağlılık bildirmesinden memnuniyet duyulduğu ifade edilmiş ve huzura çıkmak üzere İstanbul'a çağrılmıştı. [238] Bu kişiye aynı yıl içinde bu defa "Kabartay Hâkimi" sıfatıyla name-i hümâyûn yazıldı. [239] Başka bir Mehmed Bey'e de bir kez ferman gönderilmişti. [240] Suret yazılacaklar arasında isim anılmadan Kabartay Beyinin belirtildiği bir fermanla birlikte söz konusu dönemde İstanbul'dan bölge otoritelerine yazıldığı tespit edilebilen name ve fermanlar bu örneklerle sınırlıdır. Bundan önce ise Astrahan seferi hazırlıkları kapsamında destek istenilenler arasında "Terek Hâkimi" bulunuyordu. [241] Kabartay beyleri için genellikle sancak beyi elkabı kullanılıyordu ve bazı örneklerde "Kabartay Sancak Beyi" ifadesi de yer aldı. Bu ifade muhatabını tanımlamadığı durumlarda yalnız bir kişi hakkında kullanılmıştır. 1573'te Akkerman Beyine yazılan bir fermanda, o tarafa gönderilen *"Çerâkise Beğlerinden Kabartay Sancağı Beği olan Mehmed'in"* Kefe'ye ulaştırılması istenilmişti. [242]

Osmanlı merkezi yönetiminin Kabartay ile ilişkisinin bu en yoğun döneminde bölgede gösterdiği etkinliğin çok önemli bir sonucu daha önce Kırım etkisiyle başlamış bulunan İslamiyet'in Kabartay'da yayılma sürecine hız kazandırmış olmasıdır. Bu dönemde İslamiyet'in yayılması sadece yönetici sınıfı değil bütün halkı kapsayan bir hal alıp camiler ortaya çıktı ve pratik uygulamalar yaygınlaştı. Yüzyılın sonunda Kabartay'ın büyük bölümünde İslam dini hâkim olmuştu. [243] Bununla beraber Kabartayın daha büyük oranda İslamlaşmış olması, Osmanlı başkentiyle Kabartay beyleri arasındaki irtibatın kısa süre içinde yeniden kesilmesine engel olmadı.

Bu noktada Şirvan seferinin başlarında gündeme gelen bir girişim Osmanlı Devleti'nin bölgeye yönelik genel yaklaşımını yeniden değerlendirebilmek açısından ayrıca önem

---

[238] Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s. 311.

[239] *a. g. e.*, s. s. 441.

[240] BOA, MD, 44/218 (20 Zilhicce 990 / 15 Ocak 1583).

[241] Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei", s. 399-400.

[242] *23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri. s. 1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin),* Haz. Ahmet Kılıç, Fırat Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2018, s. 111.

[243] Sufian N. Zhemukhov, "One Thousand Years of Islam in Kabarda: An Experiment in Periodization", *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 49.4 (2011), s. 58-59.

taşır. 1580 yılında Serdar Osman Paşa Derbend'e giden yolda Kuban ve Terek nehirleri üzerinde birer kale yapılması ve sancak olarak Behram Bey'e verilmesi için İstanbul'a mektup gönderdi. Behram Bey bu kaleleri kendi maddi imkanlarıyla yaptıracaktı. Öneri kabul görüp Kırım Hanından kendisine gerekli kolaylık ve yardımın sağlanması istendiğinde, han adı geçen Behram'ın böyle bir işe liyakati olmadığını, üstelik kalelerin faydasız olacağını belirterek karşı çıktı. Bunun üzerine proje derhal iptal edildi.[244] Kafkasya'nın merkezinde doğrudan devlete bağlı bir yetkilinin varlığı, Kırım ile ilişkilerin geleneksel formunu kökten değiştirecek nitelikte bir gelişme olabilirdi. Dolayısıyla savaşın ortasında, üstelik Kırım'da huzursuzluğun hissedildiği bir dönemde Hanın otoritesini tehdit edecek böyle bir adım atılmadı. Ne var ki Kırım Hanı II. Mehmed Giray'ın otoritesine karşı gösterilen bu hassasiyet, onun Padişaha bağlılığını uzun süre koruyabilmesini sağlamadı.

Bu dönemde Kırım aristokrasisinin rahatsızlığı, Tatar askerlerinin kendileri açısından kazançlı olmayan seferlerde, Osmanlı serdarların emri altında kullanılmasından kaynaklanıyordu. İmparatorluğun zayıflık belirtileri göstermeye başlamasıyla Kırım'da Osmanlı iktidarına karşı artan hoşnutsuzluk 1584'te Hanın, işi Kefe üzerinde hak iddia ederek şehri kuşatmaya kadar götürdüğü bir isyana dönüştü. İki kez ordusuyla Kafkasya'ya inen Mehmed Giray bütün telkinlere rağmen kışı orada geçirmeden geri dönmüştü ve Lala Mustafa Paşa ile Özdemiroğlu Osman Paşa konutasındaki seferlere gönülsüz bir şekilde katılmakla suçlanıyordu. Sonuçta isyan bastırıldı ve Mehmed Giray İstanbul'dan gönderilen yeni han İslam Giray tarafından öldürüldü.[245]

Mehmed Giray'ın Moskova'ya kaçan oğullarından Saadet Giray Ruslar tarafından Kırım Hanı olarak tanındı. Kumuk Şamhalının kızıyla evli olan Murad Giray ise Rusların bazı Gürcü ve Dağıstan beyleri ile İranlıları bir araya getirerek oluşturmaya çalıştıkları Osmanlı-Kırım karşıtı cephenin bir diğer aktörü oldu. Rusların amacı müttefikleriyle birlikte Derbend ve Şirvan'daki Osmanlı kaleleri ile Kırım arasındaki bağlantıyı kesmekti. Ancak büyük yatırım yaptıkları Sünni, Şii ve Hristiyan ittifakı,

---

[244] BOA, MD, 43/193 (14 Cemaziyelevvel 988 / 27 Haziran 1580), 43/206 (20 Cemaziyelevvel 988 / 3 Temmuz 1580), 43/480 (20 Şaban 988 / 30 Eylül 1580), 43/506 (27 Şaban 988 / 7 Ekim 1580).

[245] Halil İnalcık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar,* s. 11; Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya,* s. 102.

Kırım hanzadeleri ve Dağıstanlıların çekilmesiyle birkaç yıl içinde hiçbir sonuç alınamadan dağıldı.[246]

1. 5. RUSYA İÇİN BÜYÜK BEKLENTİLERİN SONU

Rusya'nın Volga bölgesindeki genişlemesiyle eş zamanlı olarak halk arasında da bir göç hareketi başlamıştı. Yüzyıllardır verimli topraklara sahip olamayan Ruslar, değişen koşullardan faydalanarak güneydeki sınır bölgelerine doğru göç etmeye ve saldırılardan korunmak için istihkam hatları kurmaya başladılar. Bu göçmenler XV. yüzyılda Altın Orda Hanlığının parçalanma sürecinde ortaya çıkan ve kendine has bir sosyal grup oluşturan Rus Kazaklarıydı. XV. yüzyılın sonlarından itibaren sınır bölgelerinin korunmasında düzenli birliklere verdikleri desteğin önemi anlaşılınca bazı Kazak grupları Moskova ya da Polonya-Litvanya hizmetine alınmaya başlandı.[247]

Kazak gruplarının elde ettikleri ayrıcalıklar onlar tarafından korunan kasaba ve köylerin sıradan halkını da cezbetti ve Kazakların sayıları hızla arttı. Büyük ölçüde kendiliğinden bir olgu olan Kazak topluluklarının ortaya çıkışı Rusların güney sahnesindeki stratejisiyle oldukça uyumluydu.[248] Birkaç büyük Kazak topluluğu arasında Don Kazakları en güçlü olanlardı. Çerkeslerle birlikte 1559'da Azak Kalesini kuşattılar. 1572- 1580 ve 1593'te Azak ve çevresine ciddi zararlar vererek geri çekildiler.[249] Bu dönemde Moskova, Osmanlı İmparatorluğu'nu kışkırtmaktan kaçınmak için onları mümkün olduğunca dizginlemeye çalışıyordu. Ancak 17. yüzyılla birlikte Don Kazaklarını daha fazla silahlandırmaya ve baskınlarını teşvik etmeye hazır olacaktır.[250]

Kazaklar içinde küçük bir grup Kafkasya içlerine kadar yerleşmeye başlamıştı. Bunlar Terek Kazaklarıydı ve Prens Temruk'un arazisi yakınlarında kendilerine yer buldular. Temruk'un ölümünden sonra yerini alan kardeşi Kambulat 1578'de IV. İvan'dan bu bölgede yeni bir kale yapılmasını istedi. Sunja ve Terek ırmaklarının kesiştiği yerdeki

---

[246] Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda" s. 39.

[247] George Vernadsky, *Rusya Tarihi*, s. 117-128.

[248] John P. LeDonne, *Rus İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi 1650-1831*, s. 52.

[249] Sinan Yüksel, "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30.49 (2011), s. 208.

[250] Michael Khodarkovsky, "Non-Russian Subjects", s. 522.

Osmanlı baskısıyla yıkılan kalenin yerinde ya da yakınlarında yeni bir kale yapıldı. Bu yeni kale de eskisiyle aynı akıbeti yaşadı. 1588'de Kambulat talebini yeni Çar Fedor'a iletti. Elçi olarak Moskova'ya Temruk'un oğulları Mamstruk ve Kudenek gittiler. Rusya'ya karşı Sultan, Han ve Şamhal ile birlikte olmayacaklarına dair garanti verme gereği duyduklarına göre aradan geçen zaman içinde İdar ailesiyle Moskova arasındaki bağlar zayıflamış olmalıydı.[251]

İdarlar kadar Kaheti Kralı Aleksander da Ruslardan Kumuk saldırılarına karşı bölgede bir kale kurulmasını istiyordu. Yeni yerleşim Terek nehrinin güney kolunun Hazar Denizine döküldüğü ve Kazaklar tarafından istila edilmiş olan bölgede kuruldu.[252] Bu arada Ruslar yeniden Kabartay'da müttefikler edinme çabalarına girişti. 1589'da Prens Kambulat'ın ölümünden sonra Kabartaylar arasındaki mücadele tekrar şiddetlendiği sırada Prens Alkas, kendisine yıllık ödeme yapılması, rakiplerine karşı yardım edilmesi ve halkının nehir kıyılarında avlanmasına ve balık tutmasına engel olunmaması karşılığında Ruslarla barışı sürdüreceğini taahhüt etti. Bu ilişki de ancak birkaç yıl sürdü.[253]

1600'de Pşeapşoko'nun oğlu Kazi Kaytuko, Mamstruk İdar ve kardeşi Domanuk'u öldürttü. Hem o hem de Kabartay prensleri içinde öne çıkan diğer isim Şoloh Talosten Kırım yanlısı pozisyonda bulunuyorlardı. Bu tarihlerde bölgeden Moskova'yı bilgilendiren Rus yetkililer Kabartaylar arasında Çara bağlı kimsenin kalmadığını bildiriyorlardı.[254] Nitekim Kabartaylar Rusların bölgede yerleşme çabalarına karşı aktif mücadeleye de katıldılar. 1594'de Ruslar Kumuk başkenti Tarku'ya saldırarak şehri ele geçirdi. Fakat tutunamadılar. Kabartay desteği ile birlikte ani bir baskın düzenleyen Kumuklar Rusları Sulak nehri kıyılarına sürerek 7000 kişilik ordunun tamamını imha ettiler. 1604 yılında Çar Boris Godunov bu hezimetin sonuçlarını telafi etmek maksadıyla biri Kazan'dan, diğeri Astrahan'dan harekete geçen iki ordu yola çıkardı. Sonuç bir önceki saldırıdan farksızdı. Müttefik Gürcü Kralı Aleksander yardıma

[251] Aytek Namitok, "The 'Voluntary' Adherence of Kabarda to Russia", s. 23.

[252] W. E. D. Allen, "Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergahı", Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII.1 (2013), s. 309.

[253] Michael Khodarkovsky, "Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm", s. 113.

[254] Aytek Namitok, "The 'Voluntary' Adherence of Kabarda to Russia", s. 24.

yetişemedi. Kazak desteğiyle takviye edilen Rus ordusu Kumuklar ve Kabartaylar tarafından yok edildi.[255]

Osmanlı Devleti'nin Safevilere karşı büyük bir harekata giriştiği 1578 yılından 1604'e kadar olan dönemde Moskova, görüldüğü üzere Kabartaylar üzerinde beklediği gibi bir konum elde edemedi. Mevcut ilişkilerin de zayıflaması ve en önemli liderlerin Osmanlı-Kırım çizgisinde pozisyon almasının yanı sıra Prens Alkas ile kurulan kısa süreli ittifakın şartları da bu noktada açıklayıcıdır. Alkas ile anlaşma arayan Ruslar, ondan kendilerine rehin göndermesini ve bağlılık yemini etmesini talep etmişti. Prens daha önce kimseye rehin vermediğini ve kimseye de yemin etmediğini söyledi. Çok uygun koşullarla gelen ısrarlar üzerine rehin talebini karşılamaya razı oldu. Ancak bu da bazı yakınlarının Terek kalesinde birkaç yıldan uzun olmayacak şekilde ikamet etmesinden ibaretti.[256]

Bu dönemde Ruslar Hristiyan olmayanların itaatini "şert" belgesiyle resmiyete dökme uygulamasını geliştirdiler. Arapça "şart" kelimesinden Türkçe vasıtasıyla geçen bu sözcük Hristiyan olmayan yerel liderlerin halkı adına sunduğu taahhütnameyi ifade ediyordu. Rusça olarak önceden hazırlanan bu belgede yerli halkın taahhüt etmesi gereken birtakım maddeler sıralanıyordu. Uygulamaya göre yerel liderler belgeyle birlikte oğullarını ya da akrabalarını Ruslara rehin (amanat) olarak vermeli, Müslüman liderler ayrıca Kuran'a el basmalıydı. Prosedüre Ruslar tarafından sunulan cömert ödemeler ve hediyeler eşlik etmişti.[257]

Sınır bölgesindeki yerel elitlerle bu türden bir ilişki biçimi Rusların kısmen Bizans kısmen de Altın Orda geleneğinden modellediği eski bir stratejiydi. Kazan, Astrahan, Sibir hanlıklarının Tatar elitleri ve Büyük Orda Nogayları ile başarıyla uygulanmıştı. Fakat siyasi ve toplumsal ortamın farklı olduğu, otoritenin çok sayıda kişi ve grup tarafından karmaşık bir yapıda paylaşıldığı Kafkasya'da verimsiz oldu.[258] Ruslar hazırlanan belgeyi Çara sunulan bir bağlılık beyanı olarak düzenlemiş olsa da karşı taraf

---

[255] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 41.

[256] Michael Khodarkovsky, "Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm", s. 113.

[257] *a. g. e.*, s. 112-114.

[258] Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda" s. 18-22.

için eşitler arasında akdedilen ve koşullar değiştiğinde çekilebilecekleri avantajlı bir anlaşmadan fazlası söz konusu değildi.[259]

Kabartay'da kurdukları ilk siyasi ilişkilerden umdukları gibi sonuç alamayan Ruslar, başarısız ilk askeri girişimlerden sonra da Büyük Petro (ö. 1725) iktidarının son yıllarına kadar Kafkasya'da benzeri bir harekatta bulunamadılar ve ancak II. Katerina (1762–1796) döneminde kazanımlar elde etmeye başladılar.[260] Rusya her şeye rağmen sınır bölgesinde nüfuzunu arttırma stratejisine bağlı kaldı. Daha sonraları bir savunma hattı ile desteklenecek olan Kazak yerleşimleri ve yerel güçlerle kurulan ittifaklar bu nüfuz harekatının temel taşlarını oluştururken Kabartay bölgesi de kilit noktası oldu. Kafkasya'nın, doğuda Dağıstan halkları, orta bölümde Kabartay ile onun etki alanı içindeki halklar ve batıda diğer Çerkes kabilelerinden oluşan üçlü bölümlenmesi, Rusların buraya bütünüyle hâkim olma mücadelesinin bütün safhalarında belirleyici rol oynadı. İlerleyen dönemlerde orta bölgenin hakimiyet altına alınması uzun yıllar dağınık bir şekilde sürdürecekleri direnişte doğu ve batıyı birbirinden kesin olarak ayırmıştır.[261]

---

[259] James Forsyth, *Kafkasya: Bir Tarih*, s. 261-262.

[260] Moshe Gammer, "Empire and Mountains: The Case of Russia and the Caucasus", *Social Evolution and History*, 12.2 (2013), s. 121.

[261] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 20.

2. BÖLÜM: BAĞIMSIZLIK DEVRESİNDE VE RUSYA'NIN TAHAKKÜMÜ ALTINDA KABARTAY (1606-1774)

2. 1. 17. YÜZYILDA KABARTAY: SONU GELMEYEN LİDERLİK KAVGASI

2. 1. 1. Düşman Kardeşler ve Koruyucuları

Moskova'nın 1604'te Kafkasya'ya gönderdiği kuvvetlerin Kabartaylar ve Kumuklar tarafından imha edildiği sıralarda Safevilerle savaş halinde bulunan Osmanlı Devleti ciddi kayıplar veriyordu. 1605 yılında Tebriz'de alınan ağır yenilgiyi izleyen geri çekilme - her ne kadar Şemahı 1607 yılında düşmüş olsa da - Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'nın güneyindeki hakimiyetini kaybettiği anlamına geliyordu.[262] Böylece Osmanlı Devleti ve Rusya'nın oldukça etkin olduğu yaklaşık yarım yüzyıllık bir dönemin ardından Kafkasya, her iki güç içinde önemli bir mücadele alanı olmaktan çıktı ve 17. yüzyıl boyunca Kırım Hanlığı ve Safeviler de dahil olmak üzere dışarıdan askeri ya da siyasi hiçbir büyük çaplı girişime sahne olmadı. Bunun birlikte Kafkasya'nın etrafındaki başat güçlerin bölgeye tamamen ilgisiz ve buradaki mücadelelerin dışında kalmaları da düşünülemezdi.

Bu yeni dönemde de Kabartay prensleri arasındaki çekişme kaldığı yerden devam etti. Aslında bu çekişme her zaman onların iç mücadelesinden ibaret değildi. Çoğu durumda bölgedeki diğer aktörlerin doğrudan müdahil olduğu bir rekabet söz konusuydu. Rus desteğini arkasına alan Temruk'un karşısında bütün rakiplerinin birleşmesi örneğinde görüldüğü üzere, böyle bir durumda Kırım Hanlığı da derhal harekete geçiyordu. Onlar kadar faal olmasa da Safeviler de menfaatlerine uygun müttefikler edinme çabalarından vazgeçmediler. 17. yüzyıl itibariyle daha parçalı bir yönetim altında bulunmakla birlikte hâlâ en önemli yerel güçlerden biri olan Kumuklar ile Büyük Orda ve Küçük Orda Nogayları ise Kabartay prenslerin daimî düşmanları ve müttefikleri olarak kaldılar. Bütün bu tarafların içinde bulunduğu çatışmalar Kabartay prenslerinin rekabeti üzerinde düğümleniyordu.

---

[262] Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-1639)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 18.

Rusya'da Rurik Hanedanın sona ermesiyle başlayan siyasi krize, kıtlık ve anarşinin eşlik ettiği Karışıklık Döneminde (1598-1613) Kabartay'ın en önemli figürü Talosten prensi Şoloh Tapsaruko idi. Bu süre boyunca Rusya, bölgedeki bütün diplomatik faaliyetlerini onunla yürüttü. Şoloh'un 1609'da Moskova'ya gönderdiği Büyükelçi İndoroko Kardan, Çar tarafından kabul edildi ve 5 yıl görev yaptı. 1614'te kendisinden başka dört prensle birlikte Moskova'ya verdiği taahhütnamede Kabartay'ın en yüksek yöneticisi olarak tanımlandı. Söz konusu belge, vassalın efendisine karşı yükümlülüklerinden ziyade, daha önce düşman olan tarafların barış antlaşması olarak nitelenebilecek, Rus mülklerine saldırmamak, vatandaşlarını esir almamak, mallarına ve sürülerine el koymamak, balıkçılık ve avcılık yapmalarına engel olmamak gibi saldırmazlık hükümlerini içeriyordu. Şolohla birlikte taahhütte bulunan diğer isimler Kazi Pşeapşoko (Kaytuko), Mudar Alkas (Jilahsten) ve İdar soyunun iki ayrı kolundan Kudenet Kambulat ile Nartşav Elbuzluko idi.[263]

Böylelikle bütün Kabartay Rusya ile ilişkilerde ortak bir pozisyonda birleşmiş görünüyordu. Ancak bu durum uzun sürmedi. 1614 Haziranında taahhütname verenlerden Mudar Alkas, Şoloh tarafından Rusya ile ittifakta kalmaya ikna edilmiş olmasına rağmen Ekim ayında Safevi Şahı I. Abbas'ı (1587-1628) ziyaret etti ve buradan Şah'ın yakın bir müttefiki olarak döndü. Mudar'ın kendisini Şoloh'un değil altında, onunla eşit görmesi durumunda bile bu kadar keskin bir dönüş yapmaya kolayca cesaret edememesi gerekirdi. Fakat onu geri planda kalmaya zorlayacak bir güç yoktu. Büyük Prens unvanı taşıyan ya da bu unvanı taşımadığı halde pratikte daha etkili görünen liderler dahi siyasi müzakereler ve anlaşmalarda önemli roller üstlenseler de diğer prensler üzerinde etki araçlarından yoksun figürlerdi. En basit bir diplomatik girişimle Mudar kendisini bir anda Şoloh'a gerçekten eşit konuma getirdi. Kabartay'ın satranç tahtasında daha iyi bir pozisyon alması için komşu imparatorluğun başkentine gitmesi yeterli olmuştu. Bütün Jilahsten prenslerinin lideri konumunda bulunan Mudar, Şah'ın sağladığı destekle Daryal Geçidi civarına yerleşti ve bölgesini tahkim etti.[264]

Mudar'ın yükselişi rakiplerini cezbetti ve bu defa diğer prensler de Safevi tarafına meylettiler. Bu iyi bir tercih gibi görülüyordu çünkü Moskova Karışıklık Döneminden

---

[263] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. I, s. 81-87.

[264] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 322-323.

zayıflayarak çıkmışken, Gürcistan'ın Kabartay'a yakın olan Kartli ve Kaheti bölgelerinde dört yıkıcı saldırı gerçekleştirmiş olan İran gücünün zirvesindeydi. 1615 başlarında Şoloh ve Kazi elçilerini Şah Abbas'a birlikte gönderdiler. İkisinin ilişkileri iyiydi ve oğulları da daha önce Kırım Hanını ziyarete birlikte gitmişlerdi. Aynı yıl Kazi, Büyük Nogayların saldırısında hayatını kaybetti.[265] Kazi'nin yerini dolduran yeğeni Aleguko Şogenuko ve büyük oğlu Hatokşoko Kırım-Osmanlı yanlısı çizgiye girdiler. Böylece Safevilerle yakınlaşmanın bedelini ödemek zorunda kalan sadece Şoloh oldu. 1616'da Kırım Hanı Canıbek Giray Kaytukoların da desteğiyle birlikte onun topraklarına saldırdı. Şoloh ile bir oğlu ve kardeşi öldürüldü, çok sayıda köy tahrip edildi.[266]

Kabartay'ın en büyük parçasının liderliğini devralan Aleguko Kırım ile yakındı, fakat bu, Büyük Nogaylardan intikam almak için Rus desteğini aramak üzere derhal harekete geçmesine engel değildi. Dönemin Rus raporlarında Kırım Hanı'nın Besleney, Temirgoy ve Jane kabileleri üzerinde denetim kurduğu kaydedilirken Aleguko'nun yönetimindeki, Kırım'a en yakın Kabartay bölgesi üzerinde söz sahibi olduğuna dair herhangi bir değerlendirme yer almamıştır.[267] Bundan sonraki yaklaşık 25 yıl boyunca Kırım, anılan Çerkes bölgelerinin tam itaatini sağlamaya yönelik başarılı akınlar düzenledi. Safevi Şahı Abbas ve yerine geçen oğlu Safi de Kumuklar üzerinde kontrol kurmak için teşebbüslerde bulundular fakat tamamen başarısız oldular.[268]

Moskova genel olarak İdar soyu ile yakınlığını korudu. 1625'de onlardan biri Şoloh Sunjaley Terek kasabasının Rus olmayan nüfusu üzerine yönetici olarak atandı.[269] Ayrıca bir süre daha İdar soyunun temsilcilerini Büyük Prens olarak tanımaya devam ettiler. Gerçekte bu kişiler Kabartay prensleri arasında daha fazla öneme sahip değillerdi. Nihayet lider konumlarını çoktan kaybetmiş olan bir grubu bu seviyede tanımanın faydasız olduğuna ikna olan Ruslar 1631'den sonra bundan vazgeçti. Büyük Prens unvanı, oldukça tartışmalı bir hale gelmiş olmasına rağmen Kabartay prensleri,

---

[265] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 323-326.

[266] Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya: 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 149.

[267] *a. g. e.*, s. 326.

[268] Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze", s. 225-228

[269] Çalimat Kardan, *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde*, s. 121-125.

genellikle iki gruba bölünerek farklı adaylar üzerinde birleşmeyi sürdürdüler. Çünkü bu unvanın sembolik değeri, Kabartay'ın en önemli kişisini seçme yetkisine sahip olan her biri için meşruiyet kaynağı oluşturuyordu.[270]

2. 1. 2. Kaçınılmaz Hesaplaşma: Malka Savaşı (1641)

Kaytukoların üstünlüğünün kesinleşmeye başladığı bu dönemde prensler sürekli değişen ittifaklar içinde birbirlerini yıpratıyorlardı. Çekişme siyasi arenada sınırlı kalmamakla birlikte çatışmalar çoğunlukla büyük boyutlarda değildi. Ancak 1641'de patlak veren Malka Savaşı bu anlamda bir dönüm noktası oldu. Öncekilerden daha geniş kapsamıyla bu savaş ve öncesinde cereyan eden olaylar, taraflar arasındaki rekabetin birçok yönüne ilişkin belirgin izler taşımaktadır ve böylelikle çatışmaların sebepleri, kuralları, taraflar arasındaki bağlar, ittifakların kuruluşu, müttefiklerin rolleri, prenslerin otoritesi ve güç dengelerini belirleyen unsurlar hakkında çıkarımlarda bulunma fırsatı verir.

Malka Savaşına sebebiyet veren olaylar İdarların Temruk soyunun son temsilcisi Kılıç Sauslan'ın, gelecekte Kumuk Şamhalı ve savaşın ana kahramanlarından biri olacak olan Aydemir Murza'nın saldırında öldürülmesiyle başladı. Onun ölümüyle 250 özden ve 11 köyden oluşan mirası tartışma konusu oldu. Doğrudan hak iddia edenler İdarların iki koluydu: Sunjaley kardeşler ve Kambulat soyunun temsilcisi olan Kelemet Kudenet. Sunjaleylerin güçlü müttefikleri vardı. Bunlar Kırım Hanı ve Küçük Nogay Orda ile güçlü bağlara, geniş topraklara ve çok sayıda özdene sahip olan Kaytuko prensleriydi. Kelemet ise mülkiyet olarak bütün Kabartay'ın en zayıf prensiydi ve sadece 35 özden ile dört köye sahipti. Bununla beraber Moskova'da ve Kafkasya'da çok güçlü akrabaları vardı. Kardeşi Yakov Kudenetoviç Çerkaski ile kuzeni İvan Borisoviç Çerkaski Moskova'da bulunuyordu. İkincisi Çar Mihail Fedoroviç'in anne tarafından kuzeniydi ve 1642'de ölümüne kadar Rus hükümetinin kilit figürlerinden biri olarak kaldı. Kelemet'in kendisi de Kabartay'ın etkili liderlerinden Mudar Alkas'ın yeğeni ve Kumuk Aydemir Mirza'nın kuzeniydi.[271]

---

[270] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 328-329.

[271] Z. A. Kozhev, "Bitva na Malke (1641 g.): Klassiçeskiy Primer Feodalnoy Voynı", *Kavkazologiya*, 4 (2019), s. 15.

Moskova'nın rakiplerinden yana tavır almasıyla Sunjaleyler Rusların hizmetinden çıktılar ve Kaytuko prenslerini harekete geçirdiler. Onlar da Nisan 1639'da Kelemet ve müttefiklerinin mülklerine saldırdı.[272] Aleguko Şogenuko ile Hatokşoko Kazi'nin başını çektiği grup bununla da yetinmeyerek Haziran 1640'ta Çar'a konuyla ilgili bir mektup gönderdiler. Mektup, rakiplerine karşı sayısal üstünlüklerini vurgulayacak şekilde on üç Kabartay prensinin resmi saygı ifadeleriyle açılıyordu. Bununla orantılı olarak askeri güçleri arasındaki büyük farkı vurgulamayı da ihmal etmediler. Rakiplerine yönelik suçlamalar ve olayların gelişimiyle ilgili detayların yanında diplomatik mesajın yazarları, Çarın hizmetkarı olarak kendilerinin muhatap alınmaması ve hak ettikleri karşılığı bulamamaları halinde Osmanlı sultanının şahsında güçlü bir koruyucu bulacaklarını, değerlerini takdir edebilecek adil bir hükümdara hizmet etmekten de çekinmeyeceklerini belirtiyordu.[273] Bu tehdit ve ifadelerindeki sert üslup Çarlık yetkililerini endişelendirdi ve mektubu sunmak üzere görevlendirilen elçiyi Çarın huzuruna çıkarma konusunda şüpheye düştüler. Müzakereler sonunda Aleguko'yu temsil eden özden Beyazuk Ahmet, Çarın huzuruna çıktı ve mesajı olduğu gibi iletti.[274]

Yanıt olarak sadakatsizlikle suçlanan Kaytuko liderleri Mayıs 1641'de karşı tarafın arazisine bir saldırı daha düzenlediler. Bu saldırı, gerilimi son aşamaya taşıdı. Kelemet tüm akrabalarını ve müttefiklerini bir araya getirdi. Kaytukoların kendi taraflarına çekmek için diplomatik girişimlerde bulunup başarısız oldukları Büyük Nogaylar 1200 civarında savaşçı çıkardı. Kumuk lideri Aydemir Şamhal ile Kabartay prenslerinin toplam kuvvetleri 3500 kişi kadardı. Ayrıca Ruslar Terek kasabasından çoğunluğu Kazaklardan oluşan 300 kişilik bir birlik görevlendirdiler. Karşı taraf ise Kabartay prens ve özdenlerinden 1300 civarında zırhlı süvari ile Küçük Nogaylardan 800 kadar savaşçıdan oluşuyordu. Kaytukoların Beştav'daki merkezine doğru harekete geçen Kelemet'in koalisyonu Malka Nehri yakınlarında düşmanla karşı karşıya geldi. Sayıca kendilerinin iki katından fazla olan rakiplerine karşı Kaytuko ve Küçük Nogay ittifakı mutlak bir zafer elde etti. Prens Kelemet, Aydemir Şamhal, Talosten lideri İldar İbak, diğer birçok Kabartay soylusu ve Rus birliğinin komutanı Artem Şişmarev öldürüldü.

---

[272] Z. A. Kozhev, "Bitva na Malke" s. 16.

[273] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. I, s. 181-182.

[274] *a. g. e.,* s. 183-185.

Aralarında Jilahsten lideri Tatarhan'ın da bulunduğu birçok lider de sağ olarak ele geçirildi.[275]

Kuvvetlerin sayısındaki büyük farka rağmen böyle bir sonuç ortaya çıkmasında muhtemelen mağlupların birleşik komuta eksikliği ve galip tarafın etkili stratejisi gibi sebepler rol oynamıştı. Sayılarla ilgili daha dikkat çekici olan husus ise bütün Kabartay'ı ilgilendiren bir savaş için genel katılımcı sayısının düşüklüğü ve dezavantajlı tarafın Kabartay topraklarının yaklaşık yüzde 80'ini yöneten grup olmasıdır. Bu durum çağın feodal mücadelelerindeki savaşçı gücün yalnızca zırhlı süvari ordusunu teşkil eden prens ve özdenlerden oluşması, imtiyazsız sınıfların çatışmalara dahil edilmemesinden kaynaklanıyordu. Böylesine kritik bir aşamada bile Kaytuko liderleri sayısal eksikliklerini telafi etmek için yönetimleri altındaki toprakların nüfus üstünlüğünü kullanarak halktan asker toplamak yoluna gitmeyi düşünmediler. Diğer taraftan Aleguko ve Hatokşoko Kabartay süvarileri bakımından rakipleri üzerinde küçük bir üstünlüğe sahipti ve bunun önemli bir fark yaratması bekleniyordu. Bu da söz konusu savaşçı tipinin bölgedeki en etkili profesyonel askerler olduğuna dair 18. yüzyılda Rus askeri uzmanları tarafından yapılan değerlendirmeleri doğrular niteliktedir.[276]

Malka Savaşının galipleri güçlerini kanıtladılar, fakat hala baskı altı altında bulunuyorlardı. Anlaşmazlık konularının çözüme bağlanması için Terek Kalesindeki Rus yetkililer ile Aleguko ve Hatokşoko arasındaki müzakereler Aralık 1642'den Mayıs 1643'e kadar sürdü. Sonunda Aleguko hem bütün Kaytuko bölgesi hem de Küçük Nogay Orda liderleri adına Terek Kalesine gitti. Değerli hediyelerle ve daha önceki emsallerinden belirgin biçimde üst düzey bir protokolle karşılandı. İki gün süren görüşmeler sonunda taahhütname belgesini sundu.[277]

Anlaşmaya göre, süregelen çatışmalar nedeniyle batıya doğru çekilmiş olan Kaytukoların eski bölgelerine güvenli şekilde dönmeleri sağlanacak, Ruslar onları Büyük Nogaylar, Kumuklar ve diğer Kabartay prenslerinin saldırılarından koruyacaklar, Kaytukolar ve Küçük Nogaylar ile Büyük Nogay Orda arasında arabuluculuk görevi

---

[275] Z. A. Kozhev, "Bitva na Malke", s. 16-21.

[276] *a. g. e.*, s. 22.

[277] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 347-348.

üstleneceklerdi. Buna karşılık esir alınan Ruslar ile diğer esirler karşılıksız ya da düşük fidye ile serbest bırakılacak, Küçük Nogaylar tarafından esir alınan Büyük Nogay Orda mahkumlarının serbest bırakılması için de Aleguko aracılık yapacaktı.[278]

En etkili Kabartay lideri ile yapılan bu anlaşma Temruk ile kurulan ittifaktan bu yana Rusya'nın Kafkasya'daki en önemli diplomatik başarısı oldu. Kabartaylar arasındaki son büyük çatışmanın başından itibaren Ruslar, olayların içinde aktif şekilde yer aldılar. Rakip gruplar mücadele boyunca Moskova'nın desteğini aradı, destek bulamayanlar Moskova'yı haklılıklarına ikna etme çabasından vazgeçmedi. Sonuçta tercih edilen grup çarpışmayı kaybetmiş olsa da Ruslar kazanan tarafla iyi bir anlaşma yapmasını bildiler. Diğer taraftan Kırım, böylesine önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreçte Kabartay ile ilgili görünmüyordu.[279]

2. 1. 3. Bozkırdan Gelen Tehlike

Aleguko da rakipleri üzerinde belirli bir üstünlük kurmayı başaran benzerleri gibi bu üstünlüğünü mutlak bir güce dönüştürme imkanlarından yoksundu. Bu her şeyden önce Kabartay'ın feodal yapısından kaynaklanıyordu. Feodal güçlerin toprakları büyük ölçüde savunmasızdı, yalnızca bölgesel lider kategorisindeki prenslerin yaşadığı köyler belirli bir seviyede tahkim edilmişti. Savunma hatlarının zayıflığıyla birlikte köle ticaretinin yaygınlığı ve yabancı müttefiklerin devreye sokulması, karşılıklı saldırı ve düşmanlıkları yoğunlaştıran unsurlardı. Halkın üretim yaptığı topraklar üzerinde mülkiyet hakkı bulunan soyluların, prenslerine bağlılığında geçerli olan katı geleneksel kalıplar, prensler arasındaki çatışmalardan galip çıkan tarafın, mağlup ettiği prensin toprakları ve halkını kolayca kendisine mal edebilmesine imkân tanımıyordu. Prensin mülkiyet üzerindeki hakkı tartışmasız, yönetici fonksiyonu ise zayıftı.[280]

Kabartay prensinin yönetici özelliğinin kısıtlı oluşundan dolayı Kabartay toplumunda soyluların ve halkın daha iyi şartlar sunan daha iyi bir yöneticinin hakimiyetini tanıması türünden bir merkezileşme görülemezdi. Kalıpları değiştirebilecek ölçüde bir güç

---

[278] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. I, s. 227.

[279] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 341, 347.

[280] Y. M. Azikova, "Knyajeskaya Vlast v Kabarde XVI–XVIII Vekov: Problemı İssledovaniya", *İzvestiya Vuzov. Severo-Kavkazskiy Region. Obşestvennıe Nauki.*, 6 (2010), s. 36.

yalnızca potansiyeli yüksek bir prens kolunun bölgedeki güçlerden birinin sürekli ve yoğun desteğini almasına bağlı olabilirdi. Kırım ile Kabartay arasında bu türden bir vasallık ilişkisine imkân verecek ölçüde kuvvet farkı yoktu. Osmanlı Devleti burada doğrudan yatırım yapmaya değecek çıkarlar ya da tehdit görmüyordu. İran, Dağıstan engelini aşarak Kabartay'daki müttefikine sürekli yoğun destek sağlayabilecek istikrara sahip değildi. Rusya ise sınır bölgesinde nüfuzunu pekiştirmeye herkesten çok ihtiyaç duyuyordu ve bozkır bölgesinden ilerlediği için avantaj sahibiydi. Onlar da bu avantajlarını, merkezi yönetim altında örgütlenmiş bir Kabartay'ın oluşumuna katkıda bulunarak yok etmek istemezdi. Ruslar güçlü bir Kabartay yönetiminde kendileri için fayda görüp, bunun doğrudan risklerini göze almış olsalar bile, böyle bir durumda hâlâ İstanbul'dan gelecek tehdidi göğüsleyebilecek durumda değillerdi.

Kabartay'da iç çekişmeler sürüp giderken Kafkasya'nın kuzeydoğusunda yeni bir aktör sahneye girdi. Budist inancına sahip göçebe Moğol topluluğu Kalmuklar 16. yüzyıl sonlarında Moğol Altın Han'dan ve Tevekkel Han yönetimindeki Orta Asya Kazaklarından ağır darbeler aldılar. Baskı onları kuzey ve batı yönünde yeni topraklar aramaya itti. Türkistan'daki geleneksel pazarlarla bağlarının kesilmesiyle dikkatlerini, Rusların sınır bölgelerinde kurduğu kasabalara yönelttiler. 1608'de başlayan Kalmuk göçleri geniş bir bölgenin siyasi arenasını ciddi şekilde etkiledi. 1615'te 15 bin Kalmuk, Başkırt topraklarına girmiş, 1630'larda Hazar steplerinde Kalmuk üstünlüğü kurulmaya başlanmıştı. Astrahan'a ulaşan Kalmukların şiddetli baskınlarına maruz kalan çok sayıda Nogay buradan Azak ve Kırım civarına kaçtı. 1630'ların sonunda Kalmuklar Hazar steplerinde tam kontrol sağlamış bulunuyordu.[281]

1643 Ağustos'un Ho-Urluk liderliğindeki Kalmuklar Terek ve Kuban nehirleri boyunca Nogaylara baskın yapmak için Volga'yı geçti. Ordunun Kuban'a yönelen kısmı burada bir grup Nogay'ı mağlup etti. Bir bölümü Rusların Terek kasabasını kuşatırken Ho-Urluk Terek'i geçerek Kabartay'a yöneldi. Prens Aleguko yönetimindeki tüfekli birlikler dağ geçişini kapatarak Kalmukları sürekli ateşe tuttular. Gün boyu süren şiddetli muharebenin ardından Kırım Hanı IV. Mehmet Giray tarafından gönderilen Nogay atlıları Kabartay'a yardıma yetişti. Savaşın sonunda Kalmukların büyük bölümü

[281] Michael Khodarkovsky, *Where Two Worlds Met: The Russian State and the Kalmyk Nomads 1600–1771*, Cornell University Press, 2018, s. 74-84.

yok edildi, çok sayıda esir alındı. Ho-Urluk, oğlu ve iki torunu ile birlikte öldürülenler arasındaydı.[282]

Bu yenilgiye rağmen Kalmuklar komşularına baskınları sürdürdüler. Üstelik batıya doğru Kalmuk göçü devam ediyordu. Yeni ve zorlu düşman başlangıçta bölgedeki herkes için endişe kaynağıydı. 1630'lar ve 1640'lar boyunca Kalmuk göçünün olumsuz etkilerini hisseden ve ciddi ticari kayıplar yaşayan Ruslar takip eden yirmi yıl boyunca onları müttefiklere dönüştürmek için büyük çabalar harcadılar ve bu yönde belirli başarılar da elde ettiler.[283] Çok geçmeden Kalmuklar Kafkasya'nın ve bozkırın ittifaklar ve düşmanlıklar dünyasına tam olarak dahil oldu. 1671 itibariyle başlıca Kalmuk grubunun lideri olan Ayuki'nin (Eyüge) önemli müttefiklerinden biri Kabartay prensi Kasbulat Mutsal idi. Ayuki, Kasbulat'ın kız kardeşi Abukhan ile evliydi.[284] Kasbulat 1640'lardan beri Terek kasabasının Rus olmayan nüfusunun yöneticisiydi ve yaşam boyu buranın gümrük vergilerini toplama yetkileriyle donatılmıştı.[285]

Kasbulat Mutsal, Ayuki ile Ruslar arasında çoğunlukla arabulucu rolü üstleniyordu. 1671-1673'te Kasbulat ve özdenleri Ayuki'nin yanında Nogaylara, rakip Kalmuk lideri Ablay'a, Kırım Tatarlarına ve Kumuklara karşı savaştı. Kalmuklar da Terek'te Kasbulat'ın rakiplerini takip ettiler ama çatışma yaşanmadı. 1673'te Ayuki babasının da yaptığı gibi Ruslarla bir anlaşma imzaladı. Kısa süre sonra ilişkiler, Ayuki'nin yeterince ödüllendirilmemekten kaynaklanan memnuniyetsizliği, Rusların da onu yeterince sadık olmamakla suçlamaları yüzünden çözülmeye başladı. Ayuki Kırım ile yakınlaşmaya başladı, nihayet 1683-1697 döneminde tamamen Rusya karşıtı çizgiye geçti. Bütün Kalmukları kendi yönetimi altında birleştiren Ayuki bu dönemde "han" unvanını kullanmaya başladı ve ilk Kalmuk Hanı oldu. Uzun süreli iktidarının 1697'den vefat ettiği 1724 yılına kadar olan bölümünde ise çoğunlukla Rusya ile mesafeli bir ittifak içine bulundu.[286]

---

[282] *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* c. VII, s. 289-290; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-hâfikayn)*, c. 3, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 1019; Michael Khodarkovsky, *Where Two Worlds Met,* s. 86.

[283] Michael Khodarkovsky, *Where Two Worlds Met*, s. 87-90.

[284] *a. g. e.,* s. 103.

[285] Çalimat Kardan, *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde,* s. 141-143.

[286] Michael Khodarkovsky, *Where Two Worlds Met*, s. 103-120.

Kabartay bundan sonra da dışarıdan saldırıların odağında yer almaya devam etti. Verimli düzlük arazilerinin her türlü ganimet elde etmeyi amaçlayan saldırıları için açık ve cezbedici bir hedef oluşundan dolayı kaçınılmaz bir durumdu bu. Göçebe komşularının aksine Kafkasyalılar bereketli topraklara sahip ve bunu değerlendirme konusunda başarılı tarım toplumlarıydı. Kabartaylar birçok yönden olduğu gibi bu özellikleriyle de Terek bölgesine yerleşen Kazakları etkilediler. Kazaklar toprağı sürmede kendi usullerini terk ederek onların metotlarını benimsediler, ayrıca tipik Rus evinin yerine Kabartay mimarisini tercih etmeye başladılar.[287] Bunun yanında Kabartaylar kuzeyde doğal sınırlarının da ötesinde Tomuzlovka Nehri civarına kadar geniş otlaklardan istifade ederek hayvancılık yapıyor,[288] Kafkas dağlarının eteklerinde yetiştirilen, dayanıklı Kabartay cinsi atları İran ve Orta Asya pazarına kadar alıcı buluyordu. Gümüş, bakır ve kurşun yataklarından istifade ediyorlardı. Birçok zanaat dalında üretim yapıyorlardı ve özellikle metal işçiliğinde iyiydiler. Arıcılık da kaliteli üretim yaptıkları alanlardan biriydi. Bütün bunların sonucunda Kabartay Kafkasya'nın en zengin bölgesiydi.[289]

17. yüzyıl boyunca Kabartayların yönetim biçiminde değişen bir şey olmadı, "erken devlet" ya da "devlet öncesi" denilebilecek bir yapı arz etmeye devam etti.[290] Kabartay prensleri diğer Çerkes topluluklarının liderlerinden daha yüksek bir statüde görülmeye devam ettiler[291] ve bazı Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Oset toplulukları üzerinde kurmuş oldukları otoritelerini korudular.[292] Dolayısıyla Kabartay toplum yapısı, kültürü ve dili komşu halklar üzerinde derin izler bıraktı.[293]

Kabartay'ın batı ve doğu bölgeleri arasındaki ayrım 17. yüzyıl ortalarından itibaren giderek derinleşti ve 18. yüzyıl başlarında geniş batı toprakları Büyük Kabartay, doğu

---

[287] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 44.

[288] Vladimir A. Fomenko, "Etnisçeskaya İstoriya Vostoçnıh Adıgov", s. 56-57.

[289] Chantal Lemercier-Quelquejay, "Co-optation of the Elites of Kabarda", s. 25; Nikolay F. Dubrovin, *Çerkesler*, Çev. Habibe Eren-Varol Tümer, Kafdav, Ankara, 2017, s. 43-44.

[290] Y. M. Azikova, "Knyajeskaya Vlast v Kabarde", s. 39.

[291] Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima,* s. 1019; *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi,* c. VII, s. 288.

[292] James Forsyth, *Kafkasya: Bir Tarih*, s. 240-241, 259; Adolf Berje, *Kafkasya: Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*, Çev. Murat Papşu, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 60-78; Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya,* s. 151-159.

[293] Ruslan Betrozov, *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, s. 238-240.

ise Küçük Kabartay olarak anılmaya başlandı.[294] Uzunca bir süre Ruslar tarafından Kazi Pşeapşoko'nun adına nispetle Kazi'nin Kabartay'ı olarak anılan Büyük Kabartay'a hükmeden Kaytuko soyu dallara ayrıldı ve sadece bir kolu bu isimle anılmaya devam etti. Büyük Kabartay'da Hatokşoko, Misost, Cambulat, Bekmirza ve Kaytuko; Küçük Kabartay'da ise Talosten ve Jilahsten soyları hüküm sürdüler.[295]

2. 2. KIRIM HANLIĞI İLE MÜCADELE

17. yüzyılın ortalarına doğru Kırım'da civar Çerkes boyları üzerinde baskıyı arttıran bir dizi harekât gerçekleştirilmişti.[296] Bu yüzyılın sonlarında da bütün Çerkes ve Nogay toplulukları üzerindeki kontrolü güçlendirme ve belirgin bir forma dönüştürme düşüncesi öne çıktı. Bu amaçla Nogaylar ve Çerkesler arasında hanın daimî birer temsilcisinin bulunması uygulaması 1690'lardan itibaren açıkça görünür. Bu görevlerin "seraskerlik" olarak ifade edilmesi de 18. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra yaygınlaşacaktır.

Döneme tanıklık eden Kırım tarihçisi ve hanedan üyesi Mehmed Giray, Nogay seraskerliğinin 1690 yılında ihdas edildiğini belirtir. Onun, seraskerlik kurumunun ortaya çıkışıyla ilgili anlatımı, Kırım aristokrasisinin Kafkasya'daki hakimiyet tasavvuruna ilişkin çarpıcı bir örnek niteliğindedir. Kırım'ın Nogaylar üzerindeki "mutlak" hakimiyetinin sorgulanmamasından çekinir gibi bir üslup takınan Mehmed Giray, Nogayların hem kendi yerel liderliklerini hem de topluluk olarak etkinliklerini olduğundan önemsiz göstermek için son derece abartılı ifadelere başvurur. Ona göre Nogaylar "hep birlikte" kendilerini "artık" doğrudan yönetmesi için hükümdara müracaat etmiş ve yöneticilerinin bizzat Hanın ailesinden olması için şöyle ısrar etmek zorunda kalmıştı: "Nogaylar toplu halde gelerek Han hazretlerinin huzuruna çıktılar. 'Bizim vilayetimiz İslam beldelerinin sınırıdır. Onu korumaya halkımızın gücü yeter. Fakat kardeşlerinizden birini askerlerimize serdar olması için göndermeniz gerekir. Memleketimizi boş bırakmak doğru olmaz' dediler. Han razı oldu ama namlı sultanlardan [Giray ailesi fertlerinden] birini görevlendirmek de istemedi. Fakat Nogay

---

[294] Vladimir Beslaneyev, *Malaya Kabarda,* Nalçik, Elbrus, 1995, s. 13-19.

[295] İrina Yakubova, *Severnıy Kavkaz v Russko-Turetskih Otnoşeniyah v 40-70-e Godı XVIII Veka*, Elbrus, Nalçik, 1993, s. 22.

[296] Yaroslav Pilipchuk, "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze", s. 225-226.

halkı hep birlikte ısrarla ricacı olup 'memleketimiz boş kalırsa buradan ayrılmayız' deyince Han da adı pek duyulmamış sultanlardan Safa Giray oğlu Kırım Giray'ı uygun görerek o vilayete serdar olarak atadı".[297]

Elbette buradaki kendilerini yönetmesi için hükümdara ricada bulunan vasal topluluk anlatısı, Moskova'nın Kabartaylarla ilk temaslarında görüldüğü kadar gerçeklerden kopuk değildir. Başka bir deyişle Kırım'ın Nogaylara ya da Çerkeslere tahakkümünde tasavvur ile gerçeklik arasında büyük bir uçurum yoktu. Ancak Kabartay söz konusu olduğunda ciddi bir mesafeden bahsedilebilirdi.

Safa Giray'ın iktidarı (1691-1692) Kabartay üzerindeki hakimiyet iddialarının gerçekleştirilmesine yönelik yeni girişimlerin başlangıcına şahitlik etti. Hanın oğlu Mübarek Giray yönetiminde 20 bin kişilik bir ordu Kabartay beylerinden Bekmirza üzerine sefere çıktı. Baksan'da ahşap bir kale inşa etmiş bulunan Bekmirza kalenin dışında bir saldırı düzenlemeye çalıştı ve başarısız oldu. Kırım ordusu karşılaşmadan bin beş yüzden fazla esir ve yüklü miktarda ganimet elde ederek ayrıldı. Çarpışmanın çok daha önemli bir sonucu olarak Baksan civarındaki Kabartaylar Beştav bölgesine yerleştirildi.[298] 1696'da Çerkes nizamına memur edilen Nureddin Şahbaz Giray'ın Besleneyler tarafından öldürülmesi krize yol açtı. Şahbaz Giray'dan sonra görevlendirilen nureddin Gazi Giray Çerkesistan'a gitmeyi reddetti. 1700'de Kaplan Giray görevi üstlendi ama o da kayda değer bir sonuç alamadı.[299]

1702'de II. Devlet Giray azledilip babası I. Selim Giray dördüncü kez tahta geçirilince Kabartay'a sığındı.[300] I. Selim Giray'dan sonra gelen Gazi Giray (1704-1707) Kabartayların Baksan'a dönmelerine izin verdi. Kaplan Giray 1707'de hanlığa

---

[297] *"Umûmen Nogaylı, Hân hazretlerine istikbâlen atlanup geldiler ve recâ eylediler ki: 'Bizim vilâyetimiz serhadd-i İslâm'dur. Vilâyetimiz hıfz u hırâset olunmak içün bunda kalan kavmimiz yetişür. Velâkin sultân karındaşlarıñuzdan birisin serdâr-ı asker içün bunda komañuz lâzımdur. Memleketimiz hâlî kalmak ma'kul degildür' didiler. Hân dahı: 'Ammâ hânıñ murâdı askeri bulunmasun hidmetde kemâliyle edâ oluna'. Râzı oldı, murâdı böyle oldugunda, nâmlı sultânları komak istemez idi. Lâkin Nogay halkı umûmen ibrâm ve recâ eyleyüp: 'Elbetde memleketimiz boş kalur ise bize gitmek güçdür' didükleri eclden hân dahı Safâ Giray Sultân-oglı Kırım Giray dirler, bir nâmı nâ-ma'lûm sultânı ma'kul görüp, ol vilâyete ser-leşker eylediler."* Bkz. Mehmed Giray, *Tarih-i Mehmed Giray*, s. 43-44.

[298] *a. g. e.*, s. 54-56.

[299] Seyyid Muhammed Rıza, *Es-Sebü's-Seyyâr*, s. 272-276.

[300] Mehmed Giray, *Tarih-i Mehmed Giray*, s. 156

getirildiğinde İstanbul'un beklentilerine uygun davranarak Rusya ile çatışmaya girmekten kaçındı. Başlıca hedefi Kabartay'ı itaat altına almaktı. Kabartayların yeniden Beştav'a yerleştirilmesi için kalgay Mengli Giray'ı görevlendirdi, fakat emrine karşılık bulamadı. Bunun üzerine Babıali'nin onayını alan Kaplan Giray büyük bir sefer için hazırlıklara başladı.[301] Hane başına bir asker çıkarmak için tahrir yaptırarak vergi topladı. Bu aşamada Kabartay Büyük Prensi olan Kurgogo Hatokşoko'nun makul miktarda esir teklif eden temsilcilerini reddeden Kaplan Giray bazı önde gelen Kırım mirzalarının seferden vazgeçmeye yönelik tavsiyelerini de dikkate almadı.[302]

Kabartayların Baksan'a dönüşü Kırım baskısından uzaklaşmak amacını taşıyorken, Kaplan Giray'ın onları geri döndürmekte ısrar etmesinin sebebi gelir kaybı endişesiydi. Rusya ile barış koşullarında Kabartayların kendi hakimiyet alanından uzak olması, durumu daha da ağırlaştırıyordu. Şahbaz Giray'ın intikamını öne süren han muhalefete rağmen geri adım atmadı.[303] Fırsat yakalamışken olabildiğince büyük bir darbe vurmak istiyordu ve bu isteğini karşılayabilecek ölçüde bir ordu topladı. Uzun süredir Kabartay üzerine büyük çaplı bir sefer düzenlenmemiş olmasıyla birlikte harekât öncesinde Kırım'daki beklentilerin artışı, toplanan ordunun büyüklüğü hakkında oldukça abartılı sayıların ortaya atılmasına neden olmuştur. Abdülgaffar Kırımî'nin sayı vermemekle birlikte *"Çerkes-i nâkes değil bir kral-ı kudret-iştimâlin ülkesini tahrîb eylemek emr-i mukarrer addolunmuştur"* diye bahsettiği bu ordu Howorth'a göre, 26 bin Nogay, 15 bin Kırım askeri, 5 bin Çerkes Temirgoy kabilesi savaşçısı ve Kefe'den 3 bin sipahi olmak üzere yaklaşık 50 bin kişiden oluşuyordu. Dimitri Kantemir'e göre kuvvetlerin sayısı 95 bin, Aubry de La Mottraye'e göre 100 binden fazlaydı. Ancak dönemin Kırım askeri gücü dikkate alındığında Hammer'in verdiği 35 bin sayısı çok daha makul görünmektedir ve 30-40 bin kişilik bir ordudan bahseden İstanbul'daki Rus elçisinin raporuyla da uyumludur.[304]

---

301 Halil İnalcık, "Kaplan Giray I (1680-1738)", *İslâm Ansiklopedisi*, VI (1955), s. 203.

302 Abdülgaffar Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar*, s. 406-411.

303 V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 449-450.

304 Abdülgaffar Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar*, s. 410-411; Henry H. Howorth, *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century: Part II The So-Called Tartars of Russia and Central Asia, Longmans*, Green, and Co., Londra, 1880, 571-572; *Adygi, Balkartsı i Karaçaevtsı v İzvestiyah Evropeyskih Avtorov XIII-XIX vv.* Haz. V. K. Gardanov, Elbrus, Nalçik, 1974, s. 124; Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 376.

1708 baharında Kabartay'a ulaşan Kırım kuvvetleri Elbruz eteklerinde Baksan ve Malka nehirleri arasında bir platoda kamp kurdu. Burada Kabartaylar başarılı bir gece baskını düzenleyerek hazırlıksız yakalanan düşmanı bozguna uğrattı. Kırım ordusunun büyük bölümü yok edildi, önemli bir kısmı da esir alındı. Kırım'ın önde gelen birçok beyleri öldürülenler arasında bulunuyordu. Güçlükle kurtulan Kaplan Giray ise Kırım'a dönmeye bile cesaret edemedi ve derhal azledildi.[305]

Olayı nakleden Kırım tarihleri Kabartay nüfusunun o dönemde tamamen Müslüman olduğu gerçeğine karşı yabancı bir tavır takınır. Hatta bu savaş ve yakın tarihli diğer hadiseler bağlamında Kabartayları dolaylı ya da doğrudan "kafir" olarak nitelemekten de kaçınmazlar.[306] Yalnız Osmanlı tarihçisi Silahdar Mehmed Ağa Kabartay üzerine açılan seferin gerekçesini somut olarak ortaya koyarken meselenin bu boyutuyla ilgili önemli detaylara da işaret eder: "Kırım hanları değiştirildiğinde aralarında üç yüz esir toplayıp yeni hana hediye olarak vermek Çerkeslerin kanunlarıydı. Kaplan Giray bu miktarla yetinmeyip üç bin esirden eksik almam diye ısrarcı olunca Çerkes beyleri istişare edip şöyle cevap gönderdiler: Gerçi bu miktar esir vermeye de alışkınız ama eskiden 15-20 senede bir han değişirdi. Şimdi ise yılda bir değişiyor. Kimin evladını alıp verelim? Çoğunluk İslam ile şereflenmiş, her köyde ve kasabada camiler, mescitler ve mektepler yapılmış, buralarda beş vakit namaz kılınır, çocuklar terbiye edilir olmuşken darülharp toprağındaki kafirlermiş gibi bir alay ümmet-i Muhammedi esir edip huzurunuza göndermek şeriat indinde caiz midir? Bu zülme Allah'ın rızası var mıdır? Af buyursunlar, kesinlikle bu talebi karşılamamız mümkün değildir".[307]

---

[305] Abdülgaffar Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar,* s. 411-413.

[306] "Allahu teala ümmet-i Muhammedi bir dahi bu misüllü hasaretden hıfz eyleye", "Çerakise melaini rast geldikleri ümmet-i Muhammedi kırmağa başladılar" Bkz. Abdülgaffar Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar,* s. 412; Tarih-i Mehmed Giray'da da Mübarek Giray'ın Kabartay seferi hakkında *"bir mikdâr Çerkes keferesi"*, Şahbaz Giray'ın öldürülmesi hakkında ise *"niçe Çerkes-i nâkes kâfirleri gelüp"* şeklinde bir ifade geçmektedir. Bkz. Mehmed Giray, Tarih-i Mehmed Giray, s. 54-56, 110.

[307] *"Kırım hanları tecdîd olundukça Çerkes beynlerinde üç yüz nefer Çerkes esiri tedarük edüp han-ı cedide hediyye namıyla virmek kanunları olmağın Kırım Hanı Kaplan Giray Han dahi ol mikdarı esire kanaat etmeyüp 'üç bin mikdarı esirden eksük almam' deyü sözünde musırr olmağla ümera-yı Çerkes bade'l-istişare gerçi bu mikdar esir vermek mutadımızdır. Nihayet evvel on beş yirmi senede bir han tebdil olurdu. Şimdi ise yılda biri tecdid oluyor, kimin evladun alıp verelim. Ale'l-husus şimdi ekser taife-i Çerkes şeref-i İslam ile müşerref olup her kura ve kasabada cevami ve mesacid ve mektebler bina ve salat-ı evkat-ı hamse eda ve talim-i sıbyan olunurken harbi kefere gibi bir alay ümmet-i Muhammedi giriftâr-ı esîr eyleyüp huzur-ı*

Sonuç itibariyle sefer Kırım açısından hezimetti. Öyle ki Kırımî, *"zikr olunması adama dehşet verecek husus olmağla tafsilden ictinab olunub ihtisar olundu"* diyerek konuyu kapatırken Silahdar Mehmed Ağa *"Çerkes askeri taraf taraf şeb-hûn idüp Tatar askerine bir mertebe kılıç urdular ki; bir tarihte Tatarın böyle kırılduğu müşahede olunmamıştır"* ifadelerini kullanır.[308] Buna mukabil Kabartay açısından oldukça çarpıcı bir başarı olarak görünmesine rağmen bu olayın başlı başına ilişkilerin seyrinde dönüm noktası olduğu söylenemez. Ancak hem Osmanlı Devleti hem de Rusya birer dönüm noktasında bulunuyordu ve bunun doğal olarak bölge üzerinde ciddi etkileri olacaktı. Rusya, I. Petro'nun yönetimi altında modern bir imparatorluğa dönüşmenin arifesindeydi. Başarısız İkinci Viyana Kuşatmasının (1683) ve Karlofça Antlaşmasının (1699) yıkıcı ekonomik ve politik sonuçlarıyla sarsılan Osmanlı Devleti ise 1700 yılında Rusya ile İstanbul Barış Anlaşmasını imzalamıştı ve barışı korumak konusunda çok daha hassas olması gereken taraftı. Zira savaştan Azak'ı ve bölgedeki nüfuzunu kaybetmiş olarak çıktı. Mutlak üstünlük karşı tarafa geçmiş bulunuyordu.[309]

Kırım'ın Rusya sınırındaki saldırıları muhakkak engellenmeliydi, çünkü Tatarların en küçük bir yağma hareketi dahi Babıali nezdinde şikâyet konusu ediliyordu. Rusya ve Batılı devletlere karşı saldırmazlık durumu söz konusu olunca Osmanlı Devleti için Kırım Hanlığı neredeyse tamamen işlevsiz hale geldi. Hem savaş gelirlerinin kesilmesi hem de İstanbul'dan alınan hediye ve nakdi gelirlerin azalması da Kırım için Osmanlı egemenliği altında olmayı sorgulanabilir kılıyordu. Tek uzlaşma noktası büyük miktarlarda Çerkes/Kabartay köle temin edebilmek için düzenlenecek seferlerdi.[310] Böylece Kabartay açık bir düşman haline geldi. Bu nedenle 1711 başlarında Sadrazam adına gönderilen bir mektupta Kalmuk Hanı Ayuki, Kabartay elçilerini kabul etmediği

---

hânîlerine irsal eylemek şeriat-ı mutahharada caiz midir, bu zulme Allah'ın rızası var mıdır, afv buyursunlar ve illâ bir veçhile mümkün değildir kat'i deyü cevabın göndermeleriyle..." Bkz. Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretname, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s. 709-710.

[308] Abdülgaffar Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar*, s. 413; Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretname*, s. 710.

[309] Halil İnalcık, Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 34.

[310] V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 470-471.

için *“sadâkat ve ‘ubûdiyette sâbit kademinizi isbât ve izhâr eylemişsiniz”* ifadeleriyle övüldü.[311]

Osmanlı Devleti ile Rusya’nın savaş halinde olduğu aynı günlerde Petro, Kabartay kökenli elçisi Aleksandr Bekoviç Çerkaski’yi anavatanına gönderdi. Aleksandr, Büyük Kabartay’ın etkili prenslerinden biri olan kardeşi Tatarhan, diğer bütün prensler, Kabartay halkı ve hatta bütün Çerkeslere hitaben kaleme alınan bir mesaj iletti. Petro’nun mesajının özü “Türk Sultanının ve Kırım Hanının boyunduruğunu kabul etmediğinizi, onlarla sık sık savaşmak zorunda kaldığınızı ve bizim egemenliğimiz altına olmayı tercih ettiğinizi biliyoruz. Haksız yere bize savaş açan Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığına karşı çıkarak samimi niyetinizi göstermenizi diliyoruz” şeklindeydi. Petro ayrıca Ayuki Han ile Don ve Greben Kazaklarının da kendilerine yardımcı olacaklarını vaat etti.[312]

Kabartay liderleri çağrıya olumlu yanıt verdiler ve 1711 yazı boyunca Kırımlılara saldırılar düzenlediler. 30 Ağustos’ta gerçekleşen çarpışmada da nihai bir zafer kazandılar. Ancak Rusların Prut Savaşındaki yenilgisinden sonra bekledikleri desteği bulamadılar. 1712’de üzerlerine düşeni yaptıkları halde Kırım tehdidi altında yalnız kalmaktan şikâyet eden Kabartay prensleri Petro’ya müttefik olarak yükümlülüklerini hatırlatan bir mektup gönderdi.[313] Birkaç yıl boyunca kayıplar vererek küçük çaplı Kırım saldırılarını püskürtmeye devam ettiler. 1717’de Petro’yu harekete geçirebilmek için yeniden sonuçsuz bir teşebbüste bulundular. 1719’da ilettikleri mektupta ise hiçbir iyimser sonuç beklemiyorlardı ve muhataplarını suçlamakla yetindiler.[314]

1719’da sonlarında IV. Saadet Giray ortada büyük bir başarı yokken Padişaha Kabartayların “*tarîk-i istikamete irca*” edildiğini arz etti.[315] Bir sonraki yıl ise gerçekten büyük bir Kabartay seferi için harekete geçildi. Saadet Giray Han’ın Kabartay’da yetiştirilen büyük oğlu Salih Giray, atalığı Muhammed Hatokşoko başta olmak üzere birçok güçlü Büyük Kabartay liderini birlikte hareket etmeye ikna ettiğini

---

[311] BOA, NHD, 6/307 (29 Zilhicce 1122 / 18 Şubat 1711), s. 520.

[312] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 3.

[313] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 8-10.

[314] *a. g. e.,* s. 15-21.

[315] BOA, NHD, 7/13 (29 Zilhicce 1131 / 12 Kasım 1719), s. 32-33.

belirterek Jambot, Bekmirza ve Kaytukolar üzerine sefer edilmesini tavsiye etti.[316] Bunun üzerine Osmanlı Padişahının onayını da alan Saadet Giray müttefik Kabartay beyleriyle birlikte sefere çıktı.[317] Çok ağır davranılması yüzünden bölgeye ulaşılması 1721 yılına sarktı ve Kaytukolar bütün halkı Jambot arazisi içindeki korunaklı Kaşkatav'a nakletme imkanı buldu.[318] Bu olay Büyük Kabartay prenslerinin iki grubu arasındaki anlaşmazlığın kamplaşmaya dönmesine zemin hazırladı. Burada Kırım Hanıyla birlikte hareket edenler, ilerleyen yıllarda Baksan grubu, diğerleri ise Kaşkatav grubu olarak anılmaya başladı.[319] Bundan sonra da Kırım, Kabartay'ı hedef almaktan vazgeçmeyecek fakat Osmanlı ile Rusya arasındaki ilişkilerin seyri nedeniyle işi daha da zorlaşacaktır.

2. 3. RUSYA YÜKSELİRKEN

2. 3. 1. Petro'nun Kafkasya Seferi ve Kabartay Üzerinde Diplomasi Savaşı

18. yüzyılın hemen başında Osmanlı Devleti karşısında iyi bir pozisyon elde eden Rusya, 1711'de alınan yenilginin ardından Azak Kalesini iade etti. Sonrasında Kabartay'dan gelen çağrıları da yanıtsız bırakarak bölgeyle bağını asgari seviyede tuttu. Bu süreçte Rus dış politikasının öncelikli hedefi Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da etkinliğine ve Hazar Denizi kıyılarında kontrol sağlamasına engel olmakla sınırlıydı. Kısa süre sonra ise Rusya için Kafkasya'da yeniden bir hücum stratejisine yönelme fırsatı doğdu. 1720'de Safevi Devletinin iç karışıklıklar içinde bulunduğu sırada Dağıstan halklarından Lezgiler, Lak ve Dargilerin de desteğini alarak isyan başlattı. Safevilerin içine düştüğü kargaşayı fırsat bilen Petro Kafkaslara doğru harekete geçmeye hazırlandı.[320]

1721 yılı itibariyle Çar unvanının yerine İmparator unvanını kullanmaya başlayan Petro savaş hazırlıklarına başlarken bir taraftan da Osmanlı Devleti ile önceki yılın Eylülünde

---

[316] Abdülgaffar Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar,* s. 448-449.

[317] BOA, NHD, 6/295 (20 Reviülevvel 1133 / 19 Ocak 1721), s. 493.

[318] Abdülgaffar Kırımî, *Umdet'ül-Ahbar,* s. 448-449.

[319] Çalimat Kardan, *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde,* s. 307.

[320] Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi: 1724 İstanbul Antlaşması*, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2017, s. 58-64.

imzalanan ve "ebedi barış" olarak nitelenen İstanbul Antlaşmasının şartlarını ihlal etmeyeceğine dair güvence veriyordu. 7 Mart 1722'de Padişaha yazdığı mektupta, Hazar sahillerindeki hareketliliğin nedenine kısaca değindi ve buradaki kaleleri Dağıstanlıların saldırılarından korunmak ve İran'a gidip gelen tüccarların can ve mal güvenliğini sağlamak için tedbirler alındığı açıklamasında bulundu. Mektubun asıl konusu ise Kırım Hanının şikayetlerinin de odak noktası olan Kabartay meselesiydi. Petro, Sultanın bu konudaki endişelerini giderebilmek için geniş bir izahat sundu: "Kabartaylar eskiden beri kendi aralarındaki sürekli düşmanlık ve mücadele içinde birbirlerini harap ederler, Kalmukları ve Tatarları zaman zaman yanlarına çektikleri gibi bizden de yardım isterlerdi. Bu amaçla Kabartay beyleri hem bize hem de Astrahan'daki valimize birçok defalar müracaat etmiştir. Fakat biz onların kendi aralarındaki düşmanlıklarına karışmayı istemediğimiz için bölgedeki görevlilerimizi sürekli uyarmaktayız. Kabartay beylerinden herhangi birine sahip çıkıp Kırım Hanına karşı kışkırtmamız söz konusu değildir. İki dost devlet arasında fitne çıkarmayı amaçlayan Kırım Hanının şikayetleri iftiralardan ibarettir. Kabartay'da kale inşa etmediğimiz gibi ne bizim böyle bir düşüncemiz olmuş ne de Aslan Bey'den böyle bir talep gelmiştir. Eğer güvenilir bir adamınızı bölgede inceleme yapmak üzere görevlendirseniz en kısa süre içinde gerçekler açığa çıkar ve barışa aykırı bir harekette bulunmadığımız anlaşılır." Petro gerekli açıklamayı yapıp gizleyecek şeyleri olmadığına dair güvence verdikten sonra istikrarın korunması için Kabartay'ın önceden olduğu gibi kendi haline bırakılması ve Kırım tarafından rahatsız edilmemesi gerektiğini ifade etti.[321]

1722'nin Mayıs ayı ortalarında Moskova'dan harekete geçen Petro'nun ordusu Haziran'da Astrahan'a ulaştı. Kumuk Şamhalı Adil Giray, başkenti Tarku'da Petro'yu karşıladı ve işbirliğine hazır olduğunu bildirdi. Kaytak Usumisi Ahmed Han ise tamamen farklı yönde hareket etti. Petro'nun elçilerini öldürerek 16 bin kişilik ordusuyla direnişe geçti. Sayı ve teçhizat bakımından çok üstün olan Rus ordusu bu engeli aştıktan sonra Derbend şehri işgale karşı koymadı.[322] Derbend'e Ağustos sonunda ulaşan ordu, bu noktaya gelene kadar çatışmaların yanında arazi ve iklim şartlarının yarattığı ciddi sıkıntılarla boğuşmuştu. Bunun üzerine deniz yoluyla erzak nakleden geminin Derbend açıklarında batması da eklenince ani şekilde geri dönüş

---

[321] BOA, NHD, 7/30 (19 Cemaziyelevvel 1134 / 7 Mart 1722), s. 56-57.

[322] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 54-56.

kararı alındı.[323] Bu esnada İstanbul'dan Çarın 7 Mart tarihli mektubuna yanıt olarak dostluk ilişkilerindeki iyi niyetten duyulan memnuniyetle birlikte Kabartay konusundaki endişeler yeniden dile getirildi.[324]

Ekim başlarında yazılan başka bir mektupta ise Kuban taraflarındaki sorunlar da dahil olmak üzere sınır bölgelerindeki ihlallerle ilgili daha ayrıntılı bir tablo çizildi. Bu defa Dağıstan seferinde yer alan çok sayıda Rus askerinin de barış şartlarını ihlal ettiğini kaydeden Sultan, "Devlet-i Aliyye'me tâbi Çerkes, Kabartay ve başka memleketlere doğru varıp ahali arasında karışıklık yaratacak eylemlerde bulundukları da yine Kırım Hanı ve bölgedeki görevliler tarafından haber verilmiştir" diyordu.[325] Osmanlı Devleti Kabartay'ın kendisine tabi olduğunu açıkça iddia ederken Rusya tarafı ise üstü kapalı olarak bölgenin kendi kontrolünde olduğunu hatırlatmaya devam etti. Şansölye Golovkin'den Sadrazam İbrahim Paşa'ya hitaben aynı günlerde yazılan mektup, Petro tarafından Sultana verilen izahatın ana hatlarını taşımaktaydı.[326]

Diplomasi trafiği Kapıcıbaşı Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova'ya gönderilmesiyle hız kazandı. Heyetler arasındaki ilk toplantı 10 Şubat 1723'te gerçekleşti. Kabartay konusu 19 Şubat'ta yapılan üçüncü görüşmede gündeme geldi. Mehmed Ağa, daha önce İstanbul'daki Rus elçisine yapılan açıklamayı tekrarlayarak Kabartay'da isyan ve firar eden Aslan Bey'e sahip çıkılmaması ve eskiden beri olduğu gibi bir beyin bir oğlunu rehin almakla yetinip, daha fazla rehin alınmaması talebini iletti ve Aslan Bey hususuna açıklık getirilmesini istedi. Rus tarafı, Aslan Bey'in İmparatoru ziyaret edip oğlunu rehin bıraktığı açıklamasında bulundu. Ruslar daha sonra bu açıklamadan tatmin olmayan Mehmed Ağa'ya konuyu İmparatora arz edip cevabını iletme sözü verdiler.[327] Bir sonraki görüşmede yine cevap alamayan Mehmed Ağa konu ilk defa

---

[323] Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi*, s. 91-96.

[324] BOA, NHD, 7/33 (20 Şevval 1134 / 3 Ağustos 1722), s. 61.

[325] BOA, NHD, 7/35 (29 Zilhicce 1134 / 10 Ekim 1722), s. 63-65.

[326] BOA, NHD, 7/31 (20 Şevval 1134 / 3 Ağustos 1722), s. 58-59.

[327] Nişli Mehmed Ağa, *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1722-1723)*, Haz. Aydın Mertayak, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005, s. 105-106.

görüşülüyormuş gibi davranan muhataplarına tepki gösterdikten sonra taleplerini yazılı olarak yeniden sundu.[328]

Mehmed Ağa'nın sözünü ettiği Aslan Bey, Kabartay'daki rakiplerinin kendisine karşı kışkırttığı Saadet Giray'dan kaçarak 1721'de bağlılarıyla birlikte Kaşkatav'a sığınan Aslanbek Kaytuko idi. 1722'in Nisan ve Mayıs aylarında Kırım Hanına karşı Petro'dan ısrarlı biçimde yardım istemek zorunda kalan Aslanbek, 1723'ün Ocak ayında Petersburg'a bir elçi daha yolladı. Bu defa Saadet Giray'dan aldığı bir haberden dolayı endişeliydi, çünkü Han, kendisine yazdığı mektupta Osmanlı Sultanı ile Rusya İmparatorunun aralarında anlaşarak Kabartay'ı kendisine verdiklerini söylüyordu. Haberin doğruluğundan emin olamayan Aslanbek, böyle bir şeye izin verilmemesini istedi.[329]

1723'ün yaz aylarında tıpkı Rusya gibi Safevilerin düştüğü zor durumdan yararlanmak üzere harekete geçen Osmanlı ordusu Tiflis'e doğru yol alırken, Petro da yeni bir Kafkas seferine hazırlanıyordu. Askeri faaliyetlerin gölgesinde iki devlet Fransa'nın arabuluculuğuyla kuzeydoğu Kafkasların paylaşımı için müzakerelere başladı. Yaklaşık bir yıl süren görüşmelerin ardından 24 Haziran 1724'te İstanbul Antlaşması imzalandı. Osmanlı Devleti Dağıstan topraklarının Çarın tasarrufunda olduğunu kabul etti.[330] Kabartay'ın statüsü ise bir sonraki savaş döneminin ardından masaya yatırılacaktı.

2. 3. 2. Osmanlı-Rus Sınırında Endişeli Bekleyiş

Petro, Derbend seferinden dönerken Dağıstan'da Kutsal Haç Kalesini kurmuş ve Kafkasya'daki merkezini, o ana kadar yalnız bir ileri karakol olarak hizmet veren Terek Kalesinden buraya taşımıştı.[331] Ardından yeniden pasif göreve çekilen Kafkasya'daki Rus birlikleri Kabartay'daki gelişmeler karşısında da bu pozisyonu korudular.[332] Kırım ise 1708 ve 1721'deki başarısızlıklardan sonra Kabartay'a yönelik saldırı niyetinden

---

[328] Nişli Mehmed Ağa, *Rusya Sefâretnâmesi*, s. 120-121.

[329] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 33-38.

[330] Ensar Köse, *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi*, s. 316-317.

[331] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 42; Michael Khodarkovsky, *Bitter Choices: Loyalty and Betrayal in the Russian Conquest of the North Caucasus*, Cornell University Press, 2011, s. 148.

[332] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 59.

vazgeçmiş değildi, fakat bu defa Kabartay'daki dostları ve düşmanları yer değiştirecekti. 1721'de Kırım Hanı IV. Saadet Giray ve Kabartay'daki rakiplerinin saldırısından kurtulan, 1723'te hâlâ kaçak olarak Osmanlı Devleti'nin hedefinde olduğu için Petro'dan yardım isteyen Aslanbek Kaytuko yalnızca bir yıl sonra karşı tarafta yer almaya başladı. Bunun nedeni Saadet Giray'ın azledilip yerini II. Mengli Giray'ın almış olmasıydı. Mengli Giray ile yakın ilişki kuran Aslanbek Kırım müttefiki olunca dengeler tersine döndü. 1729'da Kırım'ın Çerkes Seraskeri Baht Giray ve kardeşi Şehbaz Giray, Aslanbek'in desteğiyle Hatokşoko'ların başını çektiği Baksan grubuna saldırdılar. Bu saldırı Kırım hanzadelerinin ölümü ve Aslanbek ile Baksan grubu arasındaki anlaşmazlıkların derinleşmesiyle sonuçlandı.[333]

Bu olayın ardından Kaplan Giray 1730'da üçüncü kez Kırım Hanı olduğunda gündeminin ilk sırasında yine Kabartay meselesi vardı. Nisan ayı itibariyle olası bir saldırının ekonomik kayıplarından endişelenen Kabartay prensleri Rusları harekete geçirerek önlem almaya çalıştı. Derbend'teki Kafkasya birlikleri komutanı General Rimyantsev'den yardım istediler. Ruslar derhal bir müfreze gönderdi, ancak daha önceki durumlarda olduğu gibi sebepsiz yere Kabartay'a girmemeleri emredildi. Bu nedenle "sadece Kabartayları cesaretlendirmek için" gönderilen birlikler sınırdaki Grebenski'de bekledi. Rimyantsev'in raporuna göre bu kadar askerle Kırım saldırısına karşı koymak zaten imkansızdı.[334] Bununla beraber Ruslar bir noktada Kabartay'ın savunmasına Kalmukları kontrol altında tutarak destek verdiler. Kaplan Giray'ın Kabartay'a karşı saldırıya teşvik ettiği Kalmuk liderleri böyle bir harekete kalkışmamaları için sertçe uyarıldı.[335]

Kırım Hanı gerçekten de harekete geçmek için Padişahı ikna etmeye çalışıyordu. Han'dan ve bölgedeki diğer yetkililerden gelen raporlara göre Kabartaylar arasında ayrılık bulunuyordu, yakın geçmişteki kayıpların intikamını almak ve kazançlı bir yağma için bulunmaz bir fırsat doğmuştu. Kırım Hanı sefer izni için Sultanın Rusya ile barışın korunması konusundaki hassasiyetini kendi lehine kullanmayı da denedi ve

---

[333] Çalimat Kardan, *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde,* s. 314-315.

[334] Timur Aloev, "Bitva na Pereprave Jırıştı: Kabardino-Kırımskaya Kampaniya 1731 g. i Ego İtogi", *Vestnik KBİGİ,* 4.39, (2018), s. 27-28.

[335] Michael Khodarkovsky, *Where Two Worlds Met,* s. 197.

Kabartaydaki Nogayların yola getirilmezlerse kesin olarak Moskova'yı çapul etme niyetinde olduklarını öne sürdü.[336]

1730'da beklenen Kırım ordusu gelmedi. Ancak bir sonraki yıl sınırdaki hareketlilik görünür bir hal almaya başladı. Kutsal Haç Kalesi komutanı General Eropkin Mart ayının sonunda Baksan grubu lideri İslam Misost ve diğer Kabartay prenslerinden sınırda bekleyen Kırım kuvvetleri hakkında dört kez mektup aldığını, birkaç gün sonra da Tatarhan Bey'in kaleye gelerek yardım taleplerini yinelediğini üstlerine rapor etti. Nihayet 1731 yazının sonunda beklenen ordunun varlığı kesin olarak tespit edildi. Rus raporlarına göre bu devasa bir orduydu fakat Hanın kendisi tarafından komuta edilmiyordu. 1708'deki hezimetin sorumlusu olan Kaplan Giray dikkat çekici şekilde Bahçesaray'da kalmıştı. Rus dışişlerinin yetkili mercii olan Dışişleri Koleji bu olağanüstü Kırım ordusu karşısında Kabartay yenilgisinin kaçınılmaz olduğunu öngörerek General Eropkin'e "Kutsal Haç Kalesinin çekilmesi istenirse kabul edebilirsiniz" talimatını verdi.[337]

Büyük Kabartay prensleri her şeye rağmen taviz vermeye niyetli değildi. Ağustos ayının sonunda Çariçe Anna'ya yazdıkları mektupta oldukça kararlı bir şekilde "düşman saldırıya geçerse direneceğiz, onlara savaşmaya hazırız" mesajını ilettiler. Gerçekten de önceki saldırılara nazaran daha hazırlıklıydılar. Aslanbek dışındaki bütün prensler ittifak halinde bulunuyordu. Baksanlılar kendi içinde birlikte hareket eden bir grup olarak ortaya çıkmışlardı ama Kaşkatavlılar henüz Aslanbek'in yanında yer alarak karşıt kampı oluşturmamıştı. Bunun yanında 1730 sonu ve 1731 başlarında yedi bin süvari çıkartma gücü olan iki bin Nogay ailesi bir anda Kabartay'a taşındı. Bu, Kabartay prenslerinin Kırım Hanları ile olan akrabalık bağlarını kullanarak Kırım'daki iktidar mücadelesinde yer alan Salih Giray ile kardeşi Şahin Giray'a sığınma sağlamasıyla bağlantılı bir hamleydi. Ayrıca Kırım ordusunun çok daha ezici bir sayısal üstünlüğe sahip olduğu Küçük Kabartay'ı hedef alacağına dair söylentiler, onları da Büyük Kabartay liderleriyle birlikte hareket etmeye zorlamıştı.[338]

---

[336] BOA, Ali Emîrî III. Ahmed Tasnifi (AE. SAMD.) III. 232-22220 (29 Zilhicce 1142 / 15 Temmuz 1730).

[337] Timur Aloev, "Bitva na Pereprave Jırıştı", s. 28.

[338] *a. g. e.,* s. 28-32.

Bütün bu hareketliliğin sonunda büyük bir Kırım ordusu yerine yalnızca 7 bin kişilik bir birlik Kabartay topraklarında göründü. Eylül ayının sonunda sınırı geçtiler ve tarlaları yakarak ilerlediler. Belki de gözdağı vererek taleplerini karşılatmayı umuyorlardı fakat Kabartayların saldırısı altında Terek nehri üzerindeki Jerıştey mevkiinde imha edildiler ve Kırım saldırısının arkası gelmedi.[339]

Kırım'ın kararsızlığının ardında yatan en büyük neden Rusya'nın İstanbul nezdinde sürdürdüğü diplomatik baskıydı. Seferin kaldırılmasının hemen ardından Kaplan Giray, Rusların endişelerine sebep olacak faaliyetlerde bulunulmadığına dair güvence verdi. I. Mahmud da aynı hassasiyeti sürdürmesini istedi.[340] Bir süre sonra da "Kabartay ve sair Çerâkise'nin" düzenini sağlamaktaki başarılarından dolayı değerli hediyeler ve nakit ile ödüllendirildi.[341] Eli kolu bağlanmış bulunan Kırım hanlarının zararını bir şekilde karşılamak gerekiyordu. Yine de bu yöntem yeterince etkili değildi. Kaplan Giray Eylül 1733'te Rusların barış şartlarına uygun hareket etmediklerini ve Kabartay'a sefer etmek istediğini Sultan'a bildirdi. Karşılığında kesin bir ret cevabı aldı. Kayıtlarda geçen ifade şu şekildedir: *"mugâyir-i musâleha mikdâr-ı zerre vaz' u harekete tecessür olunmağa kat'â rızâ-yı hümâyûn-ı husrevânemüz yoktur"*.[342]

1735'te Osmanlı-İran savaşı patlak verdi. Kırım Hanı, Rus tarafına herhangi bir müdahalede bulunmamak kaydıyla en kısa sürede bizzat Dağıstan ve Şirvan'a sefere çıkmakla görevlendirildi.[343] Sürekli yinelenen emirlerin sonunda Dağıstan'a hareket etti. Bu arada Rusya, Osmanlı Devleti'nin İran ile savaşta olmasını fırsat bilip, Avusturya ile de ittifak sağladıktan sonra sınır ihlallerini gerekçe göstererek savaş ilan etti ve Kırım'a saldırdı. İran cephesinde de Osmanlı ordusu zor durumdaydı.[344] Nihayet 1736'da imzalanan İstanbul Antlaşmasıyla Gence, Tiflis ve Revan'ı İran'a bıraktılar. Bu arada Kırım'da Bahçesaray, Akmescit ve Gözleve'yi tahrip eden Ruslar, Azak, Özi ve

---

[339] Timur Aloev, "Bitva na Pereprave Jırıştı", s. 36-39.

[340] *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayun (2 Numaralı Nâme Defteri)*, Haz. Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013, s. 17-18.

[341] *a. g. e.,* s. 19-20.

[342] *a. g. e.,* s. 25-26.

[343] *a. g. e.,* s. 30-33, 38-41.

[344] Halil İnalcık, "Kaplan Giray I", s. 204.

Hotin kalelerini de ele geçirdiler, Boğdan'a girip Yaş şehrini aldılar. Fakat bu başarılarına büyük kayıplar da eşlik etti.[345]

Ruslar düşmanın potansiyelini ve lojistik desteğin önemini hafife alacak kadar kesin bir hücum stratejisiyle hareket ediyordu. Eflak ve Boğdan'ı aldıktan sonra Tuna'yı geçip İstanbul'u ele geçirmeyi planladılar. Fakat Kırım üzerinde yoğunlaşan harekât büyük sıkıntılar doğurdu. Bozkırda askerin hayati ihtiyaçlarını ikmal edebilecek yerleşim yeri yoktu. Erzak yavaş hareket eden çok sayıda öküz arabasıyla naklediliyordu. Bu arabaları tamir etmek için tahta ve yakacak odun bile bulunamıyordu. Aşırı sıcaklar, erzak ve su yetersizliği on binlerce askerin ölümüne yol açtı.[346] Osmanlı Ordusu karşısında avantajını yitiren Avusturyalıların savaştan çekilmesi ve İsveç'in Osmanlı Devleti yanında savaşa dahil olacağı endişesiyle birlikte Ruslar da barış yapmaya yöneldi ve taraflar arasında Belgrad Antlaşması imzalandı.[347]

2. 4. BELGRAD ANTLAŞMASI İLE BAĞIMSIZLIĞIN TANINMASI

Son savaşın ardından Osmanlı Devleti ve Rusya arasında 18 Eylül 1739'da imzalanan antlaşma, ticaret, esirler, sınırda vuku bulması muhtemel saldırı ve firarlar, Rus din adamlarının serbestçe Kudüs'ü ziyaret edebilmesi ile barışın korunması ve antlaşmanın uygulanmasına dair genel hükümlerin yanında iki devlet arasındaki sınırların tayiniyle ilgili iki önemli madde ihtiva ediyordu. Birincisi Azak kalesinin yıkılarak Rusların *"kadimden Moskov devletinin hududu"* olan Kuban nehrinin öte yakasının sınır olmasını düzenleyen üçüncü madde, diğeri ise Kabartay'ın bağımsız olmasını kararlaştıran altıncı madde. Antlaşmanın altıncı maddesi Kabartay'ın bağımsız olmasını şöyle tarif etmektedir:

"Küçük ve Büyük Kabarta ahâlîleriyçün tarafeynden münâsib görülmüşdür ki zikr olunan Kabartalar serbest kalalar. Ya'ni gerek Moskov Devleti'nin ve gerek Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin zîr-i hükmünde olmayup iki devlet beyninde fâsıla olalar ve Devlet-i Aliyye'nin Osmanlu ve Tatar tâifesi zikr olunan Kabartalara halel vermeyüp

---

345 Sinan Yüksel, "Çariçe Anna Zamanında Rusya'nın Karadeniz Politikası", *Mukaddime*, 8.2 (2007), s. 362

346 John P. LeDonne, *Rus İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, s. 81.

347 Sinan Yüksel, "Çariçe Anna Zamanında Rusya'nın Karadeniz Politikası", s. 362.

karışılmaya ve kezâlik Moskov Devleti tarafından dahi halel verilmeyüp karışılmaya ve lâkin mu'tâd-ı kadîm üzre zikr olunan Kabartalardan râhat tahsili içün Moskov Devleti tarafından rehinler alınmak ve bu husus içün Devlet-i Aliyye tarafından dahi rehinler alınması câ'iz ola ve zikr olunan Kabartalardan iki devletin birine şikayete mebni halet oldukda gerek Devlet-i Aliyye'ye ve gerek Moskov Devletine te'dib ve haklarından gelinmesi câiz ola."[348]

Kabartay'ın egemenliği sorununu gündeme getiren ilk uluslararası araç olarak Belgrad Antlaşması, Rusya'yı Kabartay'ın bağımsızlığının garantörlerinden biri haline getirdi ve Osmanlı Sultanı ile Kırım Hanını da ilk kez Kabartay'a ilişkin eski iddialarından vazgeçmek zorunda bıraktı. Bununla birlikte 6. Maddenin bağımsızlığı tartışmalı hale getiren rehin alma ve gerektiğinde cezalandırma hakkı unsurlarından da açıkça anlaşılacağı gibi taraflar, Kabartay için uzun vadeli bir bağımsızlık öngörmemişti. Ülkelerinin kaderiyle ilgili antlaşmanın müzakerelerinde kendi liderlerine hiçbir söz hakkı verilmediği gibi Kabartay'ın Kırım ve Rusya ile arasındaki sınırları da bu antlaşmada belirtilmedi. Gelecekteki ilhak girişimleri için zaman kazanmaya yönelik bir mutabakat söz konusuydu ve bu durumda Rusya daha avantajlıydı. Kırım tehdidi Rus nüfuzunu arttırmaktan başka bir sonuç vermiyordu. Bölgeyle yakın temas halinde olan da rehin uygulamasını aktif olarak kullanan da Rus tarafıydı.

Ruslar Kabartaylardan rehin alırken antlaşmanın öngördüğü şekilde tek bir rehin ile yetinmek hususunda pek de hassas davranmıyordu. 1740 yazında Büyük Kabartay prensleri İmparatoriçe Anna İvanovna'ya eskiden olduğu gibi tek bir rehin alınması, eğer mümkün değilse rehinlerin daha kısa sürelerle alıkonulması ricasında bulundular. Bununla birlikte onlar açısından rehinlerin pratik karşılığı maaş olduğundan bir süredir alamadıkları maaşlarını da talep ettiler.[349]

Osmanlı Devleti, Rusya'nın aksine Kabartay'dan hiç rehin almadığı halde bu uygulamanın antlaşmada yer almasını kabullenmişti. Nitekim antlaşmanın yürürlükte olduğu sırada Kırım Hanı, Osmanlı Devleti tarafından rehin alınmadığı halde Rus tarafının birden fazla rehin almasından şikâyet etmekteydi. Osmanlı Devleti Rusya'nın rehin meselesindeki suiistimalini, İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti ile

---

[348] *Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834*, s. 195.

[349] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 101.

Rusya arasında Belgrad Antlaşması şartlarını korumak için arabuluculuk yapabileceğini bildiren Prusya Kralına, yine elçilik vasıtasıyla verilen takrir ile bildirmişti.[350]

Kırım Hanlığı, aslında Rusların antlaşma şartlarını ihlal etmesinden değil Kabartay'a yeni statüsünü kazandıran antlaşmanın kendisinden rahatsızdı. Bağımsızlığı iki imparatorluk arasında karara bağlandıktan sonra da Kırım Hanları Kabartay'ı kontrolü altına alma çabasından vazgeçmiyordu. II. Selamet Giray 1741 yılı başlarında Kabartay Başbeği (Büyük Prens) Aslan Bey'in "ahâlî-i Kırım ile ahd ü sebâtını" bildirerek Padişahı Kabartay'daki konumumun güçlü olduğuna ikna etmeye çalıştı. Sultan I. Mahmud ise yanıt olarak sadece Rusya ile antlaşmanın gereği olarak Kabartay'ın serbestiyetine riayet edilmesini istedi.[351] Bir sonraki yıl Kırım Hanı, Kabartay topraklarındaki Kasayoğulları kabilesinden Nogayların eski yurtları olan Kuban tarafına dönmek istediklerini, bunların 30 bin civarında nüfusa sahip olduklarından engellemenin mümkün olamayacağını bildirdi. Bu durumda antlaşma şartlarına göre ne yapılması gerektiğini soran Kırım Hanına I. Mahmud'un cevabı, antlaşmanın üçüncü maddesine göre tartışmalı hallerde iki devletin sınırdaki yetkilileri nezdinde çözüme kavuşturulması gerektiğini hatırlatmaktan ibaretti.[352]

Osmanlı Devleti gibi Rusya da Kabartay'da sükunetin korunmasını istiyordu. Belgrad Antlaşması sonrasında Rus yönetiminin dikkati ve enerjisi güneyden çok batıya yönelmişti.[353] Yaklaşık 20 yıl boyunca Rusların Kafkasya'daki askeri planları Terek hattında savunmada kalmak ve savunma hattını Hazar'dan içerilere, Sulak'a doğru kaydırmaktan ibaretti. Burada dahi Kazaklar kendi hallerine bırakılmıştı. Bu aşamada kolonizayon ağını güçlendirmeden Kumuklar, iç bölgelerdeki Dağıstanlılar ya da Çeçenler üzerinde hakimiyet kurma imkânı yoktu. Böyle bir girişimde Kabartayların da

---

[350] BOA, İbnülemin Hariciye (İE.HR.) 15-1445. Belge üzerinde tarih bulunmamakta, indeks bilgilerinde verilen 1776 tarihinin ise hatalı olduğu düşünülmektedir. İçeriğinde, Rusların antlaşmaya aykırı olarak Kabartay dahilinde kale inşa ettiğinin de konu edilmesi göz önünde bulundurulduğunda belge 1762-1768 dönemine ait olmalıdır.

[351] *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümâyûn*, s. 79-81.

[352] BOA, Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT) 5-137 (25 Safer 1155 / 1 Mayıs 1742).

[353] William H. McNeill, *Avrupa'nın Bozkır Sınırları: Osmanlı'nın Batıdaki İlerleyişi Neden Durdu?*, Çev. S. Erdem Türközü, Nika Yayınevi, Ankara, 2017, s. 189.

onlara katılmasıyla ortaya çıkacak müttefik Kafkasyalı kuvvetler ile mücadele edebilmek hiç de kolay olmayacaktı.[354]

Astrahan ve Kazan'ı topraklarına kattığı 16. yüzyılın ortalarından beri Kabartay'daki nüfuzunu arttırmaya çabalayan Rusya için bu aşamada ilk kez bölgedeki kendi yanlılarını, onların rakiplerine karşı desteklemek yerine aralarındaki anlaşmazlıkları sonlandırmak iyi bir opsiyon olarak görünüyordu. Büyük Kabartay prensleri uzlaşma içinde olursa bundan böyle aralarında Kırım yanlısı bir taraf olmayacak, böylece onları kesin olarak Osmanlı İmparatorluğundan koparmak mümkün olacaktı. 1742 yılı itibariyle bu hedef çok kolay görünmüyordu, çünkü taraflar arasındaki çatışma oldukça derinleşmişti. Baksan grubu liderleri Kasay Hatokşoko, Muhammed Hatokşoko ve Karamurza Alibek, İmparatoriçe Elizabet Petrovna'ya yazdıkları mektupta rehinlerin yıllık olarak değiştirilmesini, Kazak kasabalarına kaçan toprağa bağlı kölelerinin iadesini ve birkaç yıldır alamadıkları maaşlarını talep ederken, Kabartay'ı Kırım'a vermek istemekle suçladıkları Aslanbek'e karşı yıllardır sürdürdükleri mücadelelerini öne sürüyorlardı.[355]

Ruslar kendilerine açıkça yönelmiş bulunan Baksanlılarla yakından ilgilendiler. Maaş talepleri karşılandı, Petersburg'a giden temsilcileri Muhammed Hatokşoko, Elizabet ile görüştü ve kendisine iki hizmet madalyası verildi. Fakat aynı anda Rus yetkililer Aslanbek ile Baksan grubu liderlerini barıştırmak için yoğun bir arabuluculuk faaliyetine de giriştiler.[356] Uzlaşmayı sağlamak çok kolay olmadı. 1745 yılı başlarında Aslanbek ve yaklaşık on yıldır onunla birlikte hareket eden diğer Kaşkatav grubu liderleri hem Elizabet'in arabulucu olarak görevlendirdiği Petro Koltsov'un davranışlarından hem de Baksanlılardan şikâyet ediyorlardı. Yine de Elizabet'e şikayetlerini iletirken altını çizdikleri gibi anlaşmaya daha hazır olan taraf onlardı.[357] Aslanbek'in 1746 yılında vefatından kısa süre sonra, 1747 Haziranında Kaşkatav grubu

---

[354] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 59.

[355] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 102-105.

[356] *a. g. e.,* s. 105-113.

[357] *a. g. e.,* s. 126-127.

prensleri Rusya'nın Kızlar Kalesi komutanına Kırım'ın baskısından bıktıklarını ve Rusya tebaası olmak istediklerini açıkladılar.[358]

Rusya için şartlar tam da umdukları gibi şekilleniyordu. Kaşkatav grubunun Kırım'dan kesin olarak kopmasından birkaç ay öncesinde Rusya'nın İstanbul'daki büyükelçisi Nepluyev, Petersburg'a gönderdiği raporda, Osmanlı tarafında endişe edilecek hiçbir durumun söz konusu olmadığını, Kırım Hanının da eli kolu bağlı şekilde beklemeye mecbur edildiğini bildirmişti.[359] 1752'de Kırım Hanı Arslan Giray'ın Kabartay'da bulunan oğulları Devlet Giray ve Şehbaz Giray'ın Kırım'a dönmelerine bile, Kabartaylardan bazı kendini bilmezleri harekete geçirebileceği gerekçesiyle izin verilmedi. Ayrıca barışı koruma konusundaki kararlılığın Rus tarafına bildirilmesi ve istikrarın muhafazası için elden gelen gayretin gösterilmesini isteyen Sultan, Kabartay halkının bağımsızlığının tartışmaya açık olmadığını da bir kez daha vurguladı.[360]

Kabartay halkının yöneticileri ise aralarındaki ilişkilerin seyrinden de anlaşıldığı üzere Belgrad'da elde edilen statüye, korunması ve geliştirilmesi gereken bir kazanım olarak değer atfedebilecek durumda değillerdi. Bu süreçte çatışma devam etmekle kalmadı kesin bir ayrışmaya dönüştü. Büyük Kabartay'ın, Baksan ve Kaşkatav grupları olarak iki parçaya bölünmesi Rusya'nın askeri-politik gücünde muazzam bir yükseliş içinde olduğu döneme denk gelmişti. Büyük Kabartay prensleri 1750'lere doğru nihayet uzlaşmaya vardıklarında bu defa enerjilerini Küçük Kabartay'a saldırmak için kullandılar. Bu da Küçük Kabartay'ın Rusya etkisi içine daha fazla itilmesine neden oldu.[361]

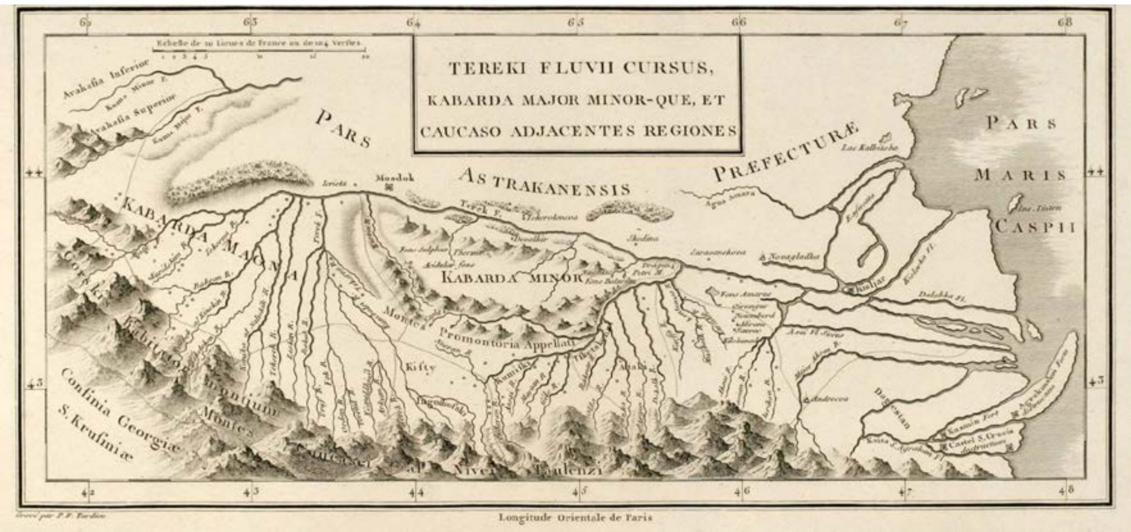
[358] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 144-145.

[359] V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 504.

[360] *Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayun*, s. 116-118.

[361] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 408-415

Harita 3: Terek Nehri, Büyük ve Küçük Kabartay ve Komşu Kafkas Bölgeleri[362]

Tartışmalı bir bağımsızlık statüsü çizilen Kabartay üzerindeki çekişme sorun olmaya devam etse de 27 yıllık bir dönem için imzalanan Belgrad Antlaşması, bu süre içinde Osmanlı-Rus barışını korudu. Bölgedeki nüfuzunu tamamen kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalan Kırım'da, bu durumdan çıkabilmek için tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi Kabartay'daki dostlar yardımıyla düşman kampları etkisiz hale getirme düşüncesi hakimdi. Son olarak Selamet Giray, Aslanbek Kaytuko ile birlikte bu yönde kararlı bir hamle yapmak istediğinde Padişahtan beklediği onayı alamadı. Rusya ise alışılagelmişin dışında bir seçenek olarak Kabartay'daki taraflar arasında mutabakat sağlama çabasına girişti. Petro'nun henüz 1722'de Osmanlı Padişahına ilettiği "Kabartay'ın tamamen kendi haline bırakılması" teklifi hatırlandığında, Rusların Büyük Kabartay'daki tarafları bir araya getirme çabası, uzun vadeli bir planın parçası olarak görülebilir.[363] İlk aşamada Kabartay'ın resmen bağımsızlığı Kırım'ı etkisiz hale getirmiş, Kırım tarafında yer almanın Kabartaylar arasında herhangi bir gruba fayda sağlamadığı şartlarda da onları barıştırarak toplu halde Osmanlı Devleti'nin etki alanından koparmak mümkün olmuştu. Bir sonraki aşama Kabartayların Rusya'ya yakınlaşmasını sağlamaktı.

Rusya'nın askeri harekata girişmeden Kabartay'ı kendisine çekebilmesinin önündeki en büyük engel din faktörüydü. Belgrad Antlaşmasının yürürlükte olduğu dönemde siyasi

---

[362] Bu harita Fransız Haritacı Pierre François Tardieu (1711-1774) tarafından hazırlanmış ve 1783 yılında Paris'te yayınlanmıştır. Bkz. https://www.vintage-maps.com/en/antique-maps/asia/russia/tardieu-russia-terek-river-caspian-sea-1783::486 (Erişim Tarihi: 26.11.2020)

[363] BOA, NHD, 7/30 (19 Cemaziyelevvel 1134 / 7 Mart 1722), s. 56-57.

ve toplumsal planda Kabartay'da İslam'ın etkisi yükselişini sürdürdü. Bu etki özden sınıfı içinde şekillenen davranış kalıpları ve geleneksel hukuk normlarının esnetilmesi, genele yayılması ve özgür sınıflar arası farkların yumuşatılmasını hızlandırdı. Bunda da Jabağı Kazanoko (1684-1750) adlı bir figür kilit rol oynadı. Hangi toplumsal sınıftan geldiği hakkında birbirinden çok farklı rivayetler üretilmiş olan Jabağı muhtemelen iyi bir İslami eğitim almıştı. Yaşamının son 25-30 yılında parlak bir kariyer yaptı. En üst seviyeli mahkeme başkanı, Büyük Prenslerin başdanışmanı ve elçisiydi. Bütün bunların ötesinde adını efsaneleştiren şey, "khabze" denilen örfi hukuk kuralları ve geleneklerin İslam'a daha uygun hale getirilmesi üzerinde bıraktığı yapıcı etkiydi.[364]

1748-1762 yılları arasında Kabartay Büyük Prensi unvanını taşıyan Bammat (Muhammed) Kurgogo'nun oğlu Temruk, şeriat kurallarının tam olarak uygulanamayışına tepki gösterdiği için babasıyla ters düştü, sürgün edildi ve mirastan mahrum bırakıldı. 1759'da hacca gitti. Hac dönüşünde birkaç yıl Kırım'da kaldıktan sonra Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan Besleney bölgesine yerleşti. Temruk Kabartay'dan ayrıldığı sırada kendi sınıfı içinde uç bir noktada görülse de birkaç yıl içinde Rusya'nın Kabartay topraklarını işgale başlamasının da etkisiyle tavizsiz şeriat yanlılarının sayısı hızla çoğaldı. Prensler ve özdenler arasından çıkan genç liderler bağımsızlığı korumak için sosyo-ekonomik kurumları modernize etmeye ve soylularla halkı bir araya getirmeye çalıştı. İlerleyen dönemlerde de Kafkasya'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi İslam'a bağlılık Rus işgal ve asimilasyon politikaları karşısında direncin temel motivasyonunu oluşturdu.[365]

2. 5. RUS İŞGALİNE GİDEN YOL VE KÜÇÜK KAYNARCA ANTLAŞMASI

2. 5. 1. İşgalin İlk Adımı: Mozdok Kalesi

Güney sınırlarında savaşsız geçen yıllar boyunca Rus dış politikasının dikkati Kafkasya'dan uzaktı. Savaş baskısı geride kaldıktan sonra nihayet yeniden bölgeye

---

[364] Sufian N. Zhemukhov, "One Thousand Years of Islam in Kabarda", s. 59-60; Çalimat Kardan, *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde,* s. 282-294.

[365] R. M. Begeulov, "Şeriatskoe Dvijenie v Regione Tsentralnogo Kavkaza: Suşnost, Priçnı, Harakter, Posledstviya (XVIII-Naçalo XIX)", *İslam i Politika na Severnom Kavkaze: İstoriya i Sovremennost. Materialı Vserossiskoy Nauçnoy Konferentsii*, Karaçayevsk, 2007, s. 35-36; Michael Khodarkovsky, "Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm", s. 140.

odaklanma fikri canlandı ve 1762'de tahta geçen II. Katerina'nın dönemi Kafkasya'nın işgali için atılan ilk adımlara sahne oldu. Bu yolda gerçekleştirilecek ilk görev I. Petro tarafından tasarlanan Kafkas Savunma Hattının, yani güvenlikli Kazak köylerinin güçlendirilip daha ileriye taşınmasıydı.[366] Bu iş için Petersburg'daki dış politika uzmanlarını harekete geçiren gelişme ise henüz Çariçe Elizabet döneminde bir Küçük Kabartay prensinin Kızlar Kalesi komutanına yaptığı müracaat olmuştu.

Küçük Kabartay prenslerinden Kurgoko Kanşoko 26 Kasım 1759'da Kızlar Kalesi komutanı İvan Frauendorf'a yazdığı mektupta, Rus egemenliğinin sadık bir tebası olarak herhangi bir baskı atında olmadan kendi rızasıyla Hristiyan inancına girdiğini açıkladı. Mektubunda bu kararının sebebi hakkında bir şey söylemiyor, bunun yerine Meken ile Mozdok arasındaki çayırlıklara yerleşme talebini iletiyordu. Kardeşleri İslam, Giray ve Alhas'ın da Hristiyanlığa geçerek Rus kanunlarına tabi olmaya hazır olduğunu belirten Kabartay Prensi mektubunu iki adıyla birden mühürledi: Kurgoko Kanşoko ve Adrei İvanov.[367]

Kurgoko Kanşoko daha önce de kendi bölgesinden Giray Mamat ve İslam Han adlı iki prensle birlikte Rusların kontrolünde bir bölgeye yerleşme talebinde bulunmuştu. 1750 yılı başlarında Astrahan Valisi Vırılkin'e yaptıkları başvuruda Küçük Kabartay prensleri, sürekli olarak hayvan sürüleri ve kölelerini çalan Büyük Kabartay prensleri ve Kumuklardan şikayetçi olmuştu.[368] 1755 yılında ise Kurgoko'nun babası Kanşoko'nun da aralarında bulunduğu Küçük Kabartay liderleri, Büyük Kabartay'ın hem Baksan hem de Kaşkatav grupları tarafından devamlı saldırıya uğrayan köylerini koruyabilmek için İmparatoriçe Elizabet'ten yardım istemişti.[369]

Küçük Kabartay'ın içinde bulunduğu durumun farkında olan Kızlar Kalesi komutanı General Frauendorf, Kurgoko'nun mektubunu aldığında onun Hıristyanlığa geçtiğini zaten biliyordu. Ağustos ayında Kızlar kalesinde kendi huzurunda Kurgoko vaftiz edilmiş, İvanov soyadını da kendisinden almıştı.[370] Şimdi resmiyete dökülen bu önemli

---

[366] Moshe Gammer, "Empire and Mountains", s. 121.

[367] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 201.

[368] *a. g. e.,* s. 167.

[369] *a. g. e.,* s. 198-199.

[370] Vladimir Beslaneyev, *Malaya Kabarda,* s. 59.

gelişmeyi derhal Petersburg'a iletmek gerekiyordu. Daha önce Kabartay soyluları içinde din değiştirenler olmuştu, ama onlar bunu Rusya'nın yönetici sınıfı içinde yer almak için bireysel bir tercih olarak yaptılar. Belirli bir bölgenin ve bağlılarının doğrudan sorumluluğunu taşıyan özgür Kabartay prensleri içinde Hristiyanlığı kabul eden kimse olmamıştı. Dışişleri Koleji komutandan olayın özel nedenlerinin araştırılmasını istedi. Kanşoko'ya bağlı ne kadar insan olduğu, akrabaları ve diğer prensler arasındaki konumu ve soy bilgileri özellikle merak edilen hususlardı. Din değiştirmesindeki motivasyonunun inançla ilgili olmadığı açıktı ve bu durum soruşturma kapsamında elde edilen bilgilerle de doğrulandı. Elbette bunun bir önemi yoktu. Önemli olan prensin niyetinin ciddi olduğunun ve kuzenleriyle birlikte Mozdok'a 800 civarında nüfus getirebileceklerinin anlaşılmış olmasıydı.[371]

Kurgoko Kanşoko 1760 baharında Petersburg'da İmparatoriçe Elizabet'in huzuruna çıkıp hakkındaki şüpheleri bizzat giderdikten sonra Albay unvanı alarak Rus yönetici sınıfının üyesi oldu. Taleplerinin karşılanması Rus Dışişleri Koleji tarafından büyük bir fırsat olarak görüldü. Akademi, Senato'ya müteakip raporlar sunarak Mozdok'ta bir yerleşim kurulmasını ve buraya yeni Hristiyanların yerleştirilmesini önerdi. Dışişlerine göre imparatorluğun Kafkasya'da yüz yüze olduğu en büyük sorun Kızlar bölgesinin güçlendirilmesiydi. Terek boyunca şekillenen savunma hattındaki boşluklar kendilerine sadık yerli nüfusla doldurulmalıydı. Yeni gelişmeyle henüz başarı sağlanamamış olan Osetler arasındaki misyonerlik faaliyetlerine hız kazandırmak için fırsat doğmuştu. Öngörüler ümit vericiydi. Bir an önce harekete geçmek için sadece Mozdok'ta kurulacak yerleşimin Belgrad Antlaşması şartları altında nasıl yorumlanacağı sorununu çözmek gerekiyordu.[372]

---

[371] Sean Pollock, "Friend and Foe: Religious Toleration in Northern Caucasia in the Age of Catherine the Great", *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies*, 27 (2015), s. 31-34.

[372] *a. g. e.*, s. 32-35.

Harita 4: 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Çerkes Kabileleri ile Diğer Kafkasya Halkları[373]

Kale kurulması planlanan bölgede herhangi bir yerleşim yeri bulunmuyordu, yalnızca bütün Kabartayların kullandığı bilinen otlaklar vardı. Nitekim 1744'te, Ruslar burada çok daha mütevazi bir girişim olarak bir karakol inşa ettikleri zaman Büyük Kabartay prensleri ortak bir tepki vererek derhal yıktırılmasını sağlamışlardı.[374] Bu defa Rus dışişleri yetkilileri buranın Rusya sınırları içinde olduğunu ve Kurgoko'nun durumunun Belgrad Antlaşmasının Kabartay'ın bağımsızlığını tanıyan 6. Maddesi ile çelişmediğini savundu. Bunun için de taraflar arasındaki kaçakların iadesini öngören 8. Maddeyi yorumladılar. Kabartay bağımsız ve Kurgoko Rus topraklarında Hristiyan olduğuna göre herhangi bir ihlal söz konusu olmamalıydı. Bu değerlendirmenin barışı sürdürmek adına güçlü bir savunma olmadığı açıktı. Ancak öngörülen kazanımların cazibesi ve Osmanlı Devletinden gelecek tehdidi göğüsleyebilecek pozisyonda olmanın güveniyle

---

[373] Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. XV.

[374] Samir Khotko, *Tsivilizatsiya Kabardı*, s. 417.

Katerina, 9 Ekim 1762'de dışişleri yetkililerinin değerlendirmeleri doğrultusunda hazırlanan Mozdok'ta bir yerleşim kurulması hakkındaki Senato kararını onayladı.[375]

1763'te Mozdok'ta Ortodoks kilisesi yükseldi ve yoğun bir yerleşim merkezi ortaya çıkmaya başladı. Sınır hattının güvenliği arttırıldı, bölgenin iskanında önemli rol oynaması düşünülen din değiştirenlerin teşvik edilmesi için faaliyetler hızlandırıldı. Geleneksel inançların yaygın olduğu Osetler arasındaki misyoner faaliyetlerin yanında kaçak Kabartay köylülerini çekmek de önemliydi, çünkü bu aynı zamanda Kabartay soyluları ile halk arasında kullanışlı bir karşıtlık yaratıyordu. Mozdok'ta ekonomik ve sosyal dengelerini sarsan bu yerleşimin kuruluşu Kabartay prenslerini çok zor durumda bıraktı. Sorunu diplomatik yollardan çözme girişimleri sonuçsuz kalınca şiddete başvurdular.[376] Mozdok Kalesinin kurulmaya başlanması ve ardından gelen ilk çatışmaların yaşandığı 1763 tarihi bir görüşe göre Rus işgalinin ve karşı direnişin başlangıcı olarak görülmektedir.[377]

Mozdok'taki hareketlilik beklenildiği gibi Kırım'ın endişelerini en üst noktaya çıkardı. Padişahı bilgilendiren Kırım Hanı, Rusların antlaşmaya aykırı olarak Küçük Kabartay'da yeni bir kale inşa ederek müdahaleye başladığını, ehl-i İslam olan Kabartay halkının zor durumda olduğunu, Ruslar kalenin varlığını reddeder ya da kendi sınırları içinde olduğunu iddia ederlerse adam gönderip teyit edilebileceğini söyledi. Rus elçisi ise sınır ihlali söz konusu olmadığını, Sultanı tahrik etmeye çalışan Kırım Hanının düşmanlık ve tarafgirlik ile yanlış bilgi verdiğini iddia etti.[378]

Rus elçisi Obreskov konuyla ilgili olarak 29 Haziran 1764'te Osmanlı yetkilileriyle yaptığı görüşmede, ihtilaf konularının madde madde tartışılmasını önerdi. Birincisi, Rusya Astrahan'dan Kızlar'a Kazakları sevk etmekle ihlalde bulunmuyor, rehinleri

---

[375] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 218-220.

[376] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 60; Sean Pollock, "Religious Toleration in Northern Caucasia" s. 40.

[377] Bir başka görüşe göre Rus-Kafkas savaşlarının başlangıcı Rusların Gürcü Askeri Yolunu tamamladığı 1799 yılıdır. Ancak Rus ve Batı kaynaklarında daha yaygın olarak Çar I. Aleksandr'ın General Aleksey Yermolov tarafından hazırlanan Kafkasya'nın işgali ve sömürgeleştirilmesine yönelik planı onayladığı 1817 yılı başlangıç olarak gösterilir. Bkz. Fabio L. Grassi, *Yeni Bir Vatan: Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na Zorunlu Göçü 1864,* Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 37-38.

[378] Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet*, s. 52-59.

almak ve çalınmış malların iadesini sağlamak haklarını kullanıyordu. Kale meselesiyle ilgili olarak Obreskov bölge haritası üzerinde Kabartay'ın sınırlarını batıda Kuban nehri, doğuda Kurpa nehri olarak gösterdi. Böylece Büyük Kabartay'ın doğusundaki Besleneyler ve diğer Çerkes kabileleri Osmanlı tebaası, Küçük Kabartay'ın doğusundaki Kumuklar, Çeçenler ve diğer halklar da Rusya tebaası idi. İkincisi, Rusya bölgede kale değil "karakollar" inşa ediyordu. Bunlar Terek ve Kurpa nehirlerinin birleştiği yerde değil, aşağıda, Kazak yerleşimlerinin yakınındaydılar. Göçebelerin ve dağlıların Rus vatandaşlarını kaçırdığı, Rus yerleşimlerini bastığı ve bölgeden geçen kervanları soyduğu bir ortamda bu tür karakollar Rus vatandaşlarını koruma işlevine hizmet ediyordu ve kesinlikle gerekliydi. Mozdok da bu karakollardan biriydi. Rus vatandaşlığına geçen Kabartaylar hakkında Obreskov, anlaşmanın, bireylerin din değiştirme hakkını ve buna bağlı olarak yeni Hristiyanların Rus topraklarına, yeni Müslümanların da Osmanlı topraklarına sığınma hakkını açıkça tanıdığını dile getirdi.[379]

Rusya, Osmanlı Devleti'ni böylece yatıştırmaya çalışırken bir taraftan da Mozdok'u geliştirmek amacıyla Kafkasyalılara, tarım ve hayvancılık ürünlerini bölgeye getirmeleri için gümrük muafiyeti tanımak gibi tasarılar üzerinde yoğunlaşmış bulunuyordu.[380] Kabartaylar ise Rusları Mozdok'tan çıkarma hedefinde birleşmiş durumdaydı. 1764 yılı sonlarında Kızlar Kalesi komutanı Nikolay Potapov'un sunduğu raporlara göre Büyük Kabartay prensleri Mozdok'a saldırmak için Besleneyler ve Nogayları teşvik etmeye çalışıyor, ayrıca Kurgoko Kanşako'yu öldürmeyi planlıyorlardı.[381] Mozdok'un hatırı sayılır bir askeri güce erişmiş bulunduğu 1765 yılının Haziran ayında güçlü bir saldırı için organize olan Kabartaylar Kızlar'ı kuşattılar, şehri alamayınca çevredeki bölgeleri yağmalayarak çekildiler. Bu saldırılar Rusları askerî açıdan bölgeyi daha fazla takviye etmeye teşvik etti.[382]

---

[379] Sean Pollock, "Religious Toleration in Northern Caucasia" s. 38-40.

[380] *Çerkesı i Drugie Narodı Severo-Zapadnogo Kavkaza v Period Pravleniya İmperatirtsı Ekaterinı II 1763-1774 g.g., Sbornik Dokumentov,* t. I, Seriya: Kavkazskiy Literaturno-İstoriçeskiy Olimp, Ed. R. U. Tuganov, Nalçik, Al-Fa, 1996, s. 147-148, 163-169.

[381] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 232-235.

[382] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 61.

1765 yılı sonlarında Kabartay prensleri bu defa Kırım Hanını harekete geçirmeyi denediler. Mozdok'ta, Kabartay topraklarında Rusların inşa ettiği kalenin yıkılması sağlanırsa eskiden beri Kırım ile Kabartay arasında süregelen her türlü anlaşmazlık, çatışma ve kan davasının sona ereceğini, Rusya ve Kabartay arasında en küçük bir ilişkinin bundan böyle söz konusu olmayacağını bildirdiler. Buna karşılık Kırım Hanı, 1729'da öldürülen Baht Giray ve Şehbaz Girayın kan bedeli olarak 1500 köle ile isim isim saydığı bütün prens ailelerinden onlarca rehin istedi. Ancak bundan sonra Kabartayların talepleriyle ilgili bir şey yapıp yapamayacağına bakabilecek, aksi halde aralarında herhangi bir münasebet olmayacaktı. Hanın cevabı Kabartay prensleri ve özdenlerinin konseyinde büyük bir hayal kırıklığı ve öfkeye neden oldu. Bütün bu gelişmeleri Kızlar komutanına aktaran Kabartay soylusunun ifadesine göre Han'a beddualar ederek dağıldılar.[383]

Kabartaylar Rusya'nın Mozdok'taki faaliyetleri karşısında çaresiz kalırken Osmanlı Devleti de diplomatik yollarla bu duruma engel olamadı. Sonunda Rusların Kabartay'a müdahalesi, Lehistan'ın iç işlerine karışması ve Kırım taraflarındaki sınır ihlalleri ile birlikte Osmanlı Devleti'nin 1768'de savaş açma gerekçelerinden birini oluşturdu.[384]

2. 5. 2. Küçük Kaynarca Antlaşmasında Kabartay

Osmanlı Devleti'nin savaş açması Rusya için çok şaşırtıcı değildi ve Katerina'nın Rusya'sı sadece Kafkasya'nın doğu ve merkez bölgesindeki ara zemini doldurmakla değil, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarındaki hakimiyetini kırmakla da ilgileniyordu. Rusya İmparatorluğu için en başından beri savaşın hedeflerinin Karadeniz'de serbest dolaşım ile Kırım Hanlığının "bağımsızlığı" olduğu açıktı. Bunlar Osmanlı İmparatorluğunun hayati menfaatlerine o kadar tersti ki yalnız hezimet niteliğinde bir yenilgi İstanbul'u böyle bir anlaşmaya zorlayabilirdi.[385]

---

[383] *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya,* t. II, s. 253-254.

[384] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, c. 26, Ankara, 2002, s. 524; Salahattin Tansel, "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8.4 (1950), s. 476.

[385] John P. LeDonne, *Rus İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi*, s. 162.

Osmanlı Devleti savaş ilanıyla birlikte zaten çatışma halinde bulunan Kabartaylardan, Rusya üzerine açılacak seferde Kırım Hanını desteklemelerini istedi.[386] Kabartayların saldırıları nedeniyle 1769'da Volga Kazakları atamanları General Savaliyev komutasında Terek kıyılarına gönderildi. Bu olay hattın büyük ölçüde güçlenmesini sağladı. 1770'te Mozdok kalesi yeni gelen Kazaklarla takviye edildi.[387] Bu yıl itibarıyla Kabartayların direnişi önemli ölçüde kırılmıştı.[388]

Rus kuvvetleriyle çatışmadan sonuç alamayan Kabartay prensleri kaçak köylüler meselesini çözmek için diplomatik girişimlerde bulunmaya devam ettiler. Savaş şartlarında onları daha fazla kışkırtmanın herhangi bir getirisi olmayacağından Katerina 1771'de bizzat mektup yazdı ve "her ne kadar Hristiyan inancının peşinden koşanları geri çevirecek bir yasa dünyanın hiçbir yerinde var olmasa da Hristiyanlığı kavraması mümkün olmayan ve tarlalarda çalışması gereken Kabartay köylülerinin din değiştirme talepleri reddedilmelidir" diyerek soyluları bir ölçüde rahatlattı. Fakat daha iyi şartlar arayan toprağa bağlı kölelerin Rus yerleşimlerine kaçışı, Ruslar tarafından her fırsatta kullanılabilecek kadar derin bir krize dönüşmüş haldeydi.[389]

Diğer yandan Rusya'ya karşı açılan savaş Osmanlı Devleti için hiç de iyi gitmedi. Ordunun hazırlıksızlığı ve kötü yönetimi düşmana beklediği mutlak zaferin yolunu açtı. Ruslar kısa sürede Kırım'ı kuşattılar, Eflak ve Boğdan'ı işgal ederek Tuna'yı geçtiler.[390] Savaşın sonunda Osmanlı Devleti için oldukça ağır şartlar içeren Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Rusya'yı müzakere masasında zorlayan, Osmanlı Devleti'nden ziyade, güç dengesinde Rusya lehine şiddetli bir bozulma görmek istemeyen Avusturya, Prusya ve diğer Avrupa devletleriydi.[391] İlk barış girişimlerinin söz konusu olduğu 1770 yılı sonunda Katerina'nın arabulucu rolündeki Prusya kralına bildirdiği ön şartlar arasında iki Kabartay'ın kendilerine terk edilmesi de bulunuyordu.[392]

---

[386] BOA, Cevdet-Eyalât-ı Mümtâze (C.MTZ) 14-691 (29 Cemaziyelâhir 1182 / 10 Kasım 1768).

[387] John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 45, 61.

[388] Sean Pollock, "Religious Toleration in Northern Caucasia" s. 42.

[389] Michael Khodarkovsky, "Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm", s. 130-131.

[390] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", s. 524.

[391] William H. McNeill, *Avrupa'nın Bozkır Sınırları*, s. 193.

[392] Albert Sorel, *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muahedesi*, İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.

Rusların iddiasına göre her iki Kabartay eskiden beri Rusya'ya tabi idi ve yöneticileri, Belgrad Antlaşması şartlarını ortadan kaldıran savaş ilanıyla birlikte bağlılık yeminlerini yenileyerek Rusya'nın egemenliği altında geri dönmüşlerdi. Karşıt yöndeki Osmanlı retoriğini dengelemeye yönelik bu iddianın yanında asıl gerekçe sınır güvenliği sorununa dayandırıldı. Buna göre Rusya, Kabartay'ın kendisine ilhakını, sınırlarını kontrol altına alabilmek amacıyla, Kabartaylara karşı güç kullanma yetkisi üzerindeki kısıtlamanın kaldırılması için istiyor ve bunun dışında herhangi bir menfaat gözetmiyordu. 1739'dan sonra Kabartayların taşkınlıkları, yağmacılıkları, sürekli yer değiştirmeleri ve Osmanlı Devleti'nin garantörlüğünü kötüye kullanmaları sebebiyle sınırlarının güvenliğini sağlayabilme konusunda büyük zorluklar yaşamıştı.[393]

Rusların öne sürdüğü barış şartları arasında Kabartay'ın kendilerine bırakılmasının yanında Eflak ve Boğdan'ın ilhakı ve Kırım'ın bağımsızlığı da yer alıyordu. Eflak, Boğdan ve Kırımla ilgili taleplerden rahatsız olan Avusturya, Kabartay'ın ilhakını, Karadeniz'de ticaret hakkı ve savaş tazminatı ile birlikte Rusya'nın kabul edilebilir taleplerinden biri olarak değerlendirdi.[394] Daha müzakereler başlamadan Kabartay'ın kaderi çizilmiş görünüyordu. 6 Kasım 1772'de başlayan ve nihai antlaşmaya temel oluşturacak olan Bükreş müzakerelerinde de Kabartay'ın ilhakı Rusların öne sürdüğü 10 maddelik listede yer aldı.[395] Nihayet Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 21. Maddesi bu konuya ayrıldı: *"İki Kabartaylar, yani Büyük Kabarta ve Küçük Kabarta Tatar taifesiyle vaki civariyetlerinden nâşi Kırım hanlarıyla taallukları olmağla Rusya devletine tahsis olunmaları maddesi Kırım hanlarının ve meşveretinin ve Tatarbaşlarının irâdesine ihâle oluna".*[396]

Müzakerelerin sonunda Kabartay'ın Rusya'ya bırakılması meselesi muğlak denilebilecek bir şekle bürünmüştü. Osmanlı Devleti böylelikle Kabartay'ın kesin olarak Rusya'ya bırakılmasının önüne geçen bir tedbir almaya çalıştı.[397] Ancak Rus tarafının talebinin bir ölçüde esnetildiği görülmekle birlikte, bu esneklik 21. Maddenin

---

[393] *Çerkesı i Drugie Narodı Severo-Zapadnogo Kavkaza* s. 335-337, 368-370.

[394] Albert Sorel, *Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muahedesi*, s. 163.

[395] Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki),* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 83-84.

[396] *Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834*, s. 292.

[397] Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya,* s. 257.

bölgenin Rusya'ya terk edilmesi olarak yorumlanmasının önüne geçememiştir.[398] Zira hiçbir somut karşılığı da olmadı. Katerina 5 Eylül 1774'te General İvan De Medem'i anlaşmanın kendileriyle ilgili maddesi hakkında Kabartayları bilgilendirmesi için görevlendirdi. Katerina'nın kendisi tarafından onaylanmış gizli belgede yer alan yorumu aktaran De Medem "Antlaşmaya göre Kabartayların Kırım Hanlığı ile güçlü bağları olması münasebetiyle onların Rusya'ya bırakılması konusu Kırım Hanı, konseyi ve yaşlılarına bırakılmıştır. Halihazırda onlar da Kabartay'ın Rusya'nın himayesi altında olduğunu tanımışlardır" dedi. General De Medem 1769-1770'te Kabartaylara boyun eğdiren birliklerin komutanıydı ve bu başarısı Petersburg gazetelerinde geniş yer bulmuştu. Dolayısıyla son antlaşma ile Ruslar'ın gözünde Kabartay'ın statüsünde herhangi bir değişiklik olmamış, sadece mevcut duruma meşruiyet sağlanmıştı.[399]

2. 5. 3. Küçük Kaynarca'dan Sonra Kabartay

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonrası için Rusya askeri tedbirlerin daha geri planda olacağı bir entegrasyon süreci öngörmüştü. Her şeyden önce oldukça gerilen ilişkileri yumuşatmak gerekiyordu. Geçmişteki saldırganlıklar bağışlanacak, Kabartayların inancına ve yaşam tarzına müdahale edilmeyeceğine dair garanti verilecek, Rus otoritesinin onlar tarafından zorunluluğun ötesinde faydalı görülmesi için çaba harcanacaktı.[400]

Bölgede görev yapan yetkililerin, yerli halkların Hristiyanlığı benimseyebileceği konusundaki iyimserliği devam ediyor, aksi halde onları uysallaştırmanın mümkün olmayacağına dair yaygın kanaat de güncelliğini koruyordu. Bu insanlar kendi toprakları ve doğal kaynakları üzerinde ucuz iş gücüne dönüştürülür, Rus halkıyla iletişim olanakları arttırılır, Rusçaya, Rus mallarına ve para kullanmaya alıştırılırsa dilleri, yaşam tarzları ve gelenekleri zahmetsizce ortadan kaldırılabilirdi. Bütün bunların gerçekleşmesi ve Kafkasyalıların sadık, Hristiyan Rusya vatandaşlarına dönüşmeleri son tahlilde bölgedeki Rus yerleşimlerinin sayısının arttırılmasına bağlıydı.[401] Ancak

---

[398] Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca Antlaşması", s. 526; Albert Sorel, *Mesele-i Şarkiyye ve Kaynarca Muahedesi*, s. 228.

[399] Sean Pollock, "Religious Toleration in Northern Caucasia", s. 41-42.

[400] *a. g. e.,* s. 42-43.

[401] Michael Khodarkovsky, "Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm", s. 125-127.

kısa süre sonra Kafkasya'da Rus varlığını arttırmanın her şeyden önce askeri bir gereklilik olduğu sonucuna varıldığında çatışmasız çözüm önerileri kaçınılmaz olarak geri plana itildi.

Savaşın ardından Rusya'nın Kuzey Kafkasya sorununu incelemeye başlayan Astrahan Genel Valisi Prens Grigori Potemkin 1776'da İmparatoriçeye Mozdok ile Azak arasındaki Kazak hattının tamamen savunmasız olduğunu ve acilen takviye edilmesi gerektiğini bildirdi. Hattın inşası Eylül 1777'de başladı. Hat üzerinde çok sayıda yeni yerleşim kuruldu ve buralara Pugaçev İsyanında yer aldıkları için cezalandırılan Volga Kazakları yerleştirildi. Potemkin, onların düşman toplulukların olası saldırıları altında hayatta kalma mücadelelerinin Rusya'nın güvenliğine katkı sağlayacağını düşünüyordu. Yeni yerleşenlere destek olarak her aileye ücret ödeniyordu. Savunmaları iyileştirmek için, kalelerin etrafına toprak surlar inşa edildi ve iletişimi kolaylaştırmak için kaleler arasına gözlem noktaları yerleştirildi.[402]

Bu toprakların Rus yerleşimciler tarafından doldurulması Kafkasya'nın askeri kolonizasyonunda yeni bir aşamanın başlangıcı oldu. Hattın Rus tarafındakilerin gelişmesi beklenirken, diğer taraftakiler zayıflayacak, ticari bağları ve geleneksel mera alanlarıyla bağlantıları kesilecekti. Potemkin yerleşimciler tarafından kullanılması gereken toprakların Çerkes, Abaza ve Kabartaylar ile bağının kesilmesinin ekonomik ve askeri faydalarını uzun uzun sıraladı. Hattın bu yeni hali Kafkasyalılar için sonun başlangıcı demekti. Kabartaylar batıda Temirgoylar ve Besleneyler, doğuda Çeçenler ve Kumuklar arasında müttefikler edindiler. 1779'da 15 bin kişilik birleşik Kafkasya ordusu bazı Rus yerleşimlerini vurdu fakat geri püskürtüldü. Karşı saldırıda Kabartay ağır bir yenilgi aldı ve çok sayıda kayıp verdi. Sonunda teslim olan prenslere Rusya'ya kesin bağlılıklarını bildiren bir antlaşma imzalatıldı.[403]

---

[402] Sean Pollock, "Religious Toleration in Northern Caucasia", s. 43-45.

[403] *a. g. e.,* s. 47-48.

Harita 5: 1780'lerde Kafkasya[404]

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Karadeniz sahilindeki Anapa ve Soğucak'ta bir üs kurarak bu bölgedeki Çerkeslerin desteğini kazanmak için harekete geçti. Bu iş için seçilen Ferah Ali Paşa öncelikle kapsamlı bir planlama yaparak görevin gerektirdiği bütün ihtiyaçları tespit etti. Cephane, mühimmat, gıda ve yapı malzemesi gibi ihtiyaçlardan marangoz, duvarcı ve demirci gibi her türlü teknik personele; maaşlardan Çerkes ileri gelenlerinin kalplerini kazanmak için kullanılacak olan hediyelerin cinsine kadar ayrıntılı bir değerlendirme yapan Ferah Ali Paşa, beklenilen sonuçların alınabilmesi için taleplerinin harfiyen karşılanmasını istedi.[405]

1781 yılında göreve başlayan Ferah Ali Paşa, atıl ve savunmasız durumda olan Soğucak Kalesindeki imar ve inşa faaliyetlerini kısa süre içinde tamamlayarak bölgedeki Çerkeslerle iyi ilişkiler geliştirmeye yönelik faaliyetlerine başladı. Bir Çerkes beyinin kızıyla evlenerek emri altındakileri de Çerkes kızlarıyla evlenmeye teşvik etti. Yerli halkın isteklerinin yerine getirilmesi ve onlara karşı güç kullanılmaması konusunda son derece hassas davranan Ferih Ali Paşa, bu yaklaşımıyla birlikte tebliğ faaliyetlerinden

---

[404] Charles King, *The Ghost of Freedom,* s. XX.

[405] Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı,* s. 17-20.

de başarılı sonuçlar alarak civardaki Çerkes kabileleri arasında İslamiyet'in yayılmasında büyük rol oynadı. Bunun yanında bölgede düzen ve asayişinin sağlanması, Çerkesler arasındaki ihtilafların çözülmesi, Kafkasya'daki olaylar hakkında düzenli ve hızlı istihbarat sağlanması, Anapa Kalesinin yeniden inşası ve Anapa gümrüğünün faaliyete geçirilmesi gibi faydalı icraatlar yaptı.[406]

Ferah Ali Paşa Çerkes topraklarının batı kesimindeki kabileler arasında başarılı çalışmalar yaparken daha iç bölgelerdeki Besleney ve Temirgoy kabilelerinin liderleri İstanbul'a ilettikleri mesajda, halihazırda çaresiz görünen Kabartayların Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki barışın ortadan kalkması halinde kendileriyle birlikte cihâda hazır ve hâlâ kırk bin asker çıkarabilecek durumda olduğunu bildirdi. Fakat İstanbul yeni bir savaş için hazır değildi.[407]

Osmanlı Devleti barışı korumak için ihtiyatlı davranırken Rusya iki kışkırtıcı hamle yaptı. 1783'te Kırım'ı ilhak ettiler ve Gürcistan'ı resmen himaye altına aldılar. Bunun yanında Sunçkale ve Kızlar Kalesi'ni tahkim edip Dağıstanlılar ile Çeçenler üzerindeki baskıyı arttıran Rusların Çeçenya'ya saldırıları burada bir direniş önderinin ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Çeçen Nakşibendi Şeyhi İmam Mansur 1784'de müritleri vasıtasıyla bütün Kafkasya halklarını Ruslara karşı cihada çağırmaya başladı ve daha sonra "müridizm" adıyla anılacak olan hareketin ilk lideri oldu. 1785'in Temmuz ayında Çeçen köyü Aldı yakınlarında Kabartaylar ve Çeçenler onun liderliğinde 7 bin kişilik Rus birliğini imha ettiler. Bu başarı İmam Mansur'un şöhretini ve Kafkasya'nın her tarafından gelen savaşçılarının sayısını arttırdı. Birkaç ay sonra 15 bin kişilik bir kuvvetle Terek Nehrini geçerek Kızlar-Mozdok hattını kuşatan Mansur, Rusları geri çekilmeye zorladıysa da takviye Rus birlikleri karşında büyük kayıplar vererek mağlup oldu. Ordusunun dağılması üzerine Mansur önce Kabartay'a çekildi, ardından da Anapa Kalesine gelerek Osmanlılara sığındı.[408]

1787'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yeniden savaş patlak verdiğinde Ruslar, Karadeniz kıyılarına ulaşmayı hedefliyordu, ancak Kafkasyalıların sürekli baskınları

---

406 *a. g. e.*, s. 20-30.

407 *Osmanlı Belgelerinde Kafkasya: I Savaş ve Sürgün 1781-1919,* Haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı, İstanbul, 2011, s. 36-39.

408 Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya,* s. 269-273.

nedeniyle ilerlemekte zorlandılar. Çok fazla kayıp vermiş ve yıpranmış olarak Anapa önüne ulaşan Rus birlikleri, iki kez Anapa Kalesini kuşattılar. Ancak her iki teşebbüste de kalenin direnmesi ve Çerkeslerin saldırıları karşısında yine büyük kayıplar vererek yeniden Kuban gerisine çekildiler.[409]

1790'da Kuban gerisine çekilen düşmana büyük bir darbe vurmaya hazırlanan Osmanlı Devleti, Rusların bölgedeki askeri gücünün merkezi olan Kabartay'daki Gumkale'yi (Giorgiyevsk) ele geçirmeye yönelik bir harekât planladı. Ancak harekâtı yönetmesi için seçilen Battal Hüseyin Paşa önce harekâtı geciktirdi, ardından kuvvetlerini Çerkes, Çeçen ve Dağıstanlı savaşçılarla birleştirmek yerine Rusların askeri merkezine öncü birlik gönderdi. Öncü birliklerin yenilgiye uğradığı esnada da Ruslara sığındı.[410]

Bu olayın ardından Anapa'yı ve Karadeniz kıyılarındaki diğer kaleleri ele geçiren Rusya, 1792 yılında imzalanarak savaşı sonlandıran Yaş Antlaşmasıyla yeniden Kuban ötesine çekildi.[411] Benzer durum 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşının sonunda da yaşandı. Osmanlı Devleti bu defa Karadeniz'in Çerkes sahilleriyle birlikte Abhazya'yı da kaybetti, ancak Kuban Nehri'nin sınır kabul edildiği Bükreş Antlaşmasıyla Ruslar bir kez daha geri çekildi.[412]

Böylece Karadeniz'e ulaşma hedefini bir süreliğine daha ertelemiş bulunan Rusya General Yermolov planının devreye sokulduğu 1817 tarihine kadar Kafkasya'da yeni yerleşimciler iskân ederek, yerli halka seküler okullar ve mahkemeler dayatarak ve benzeri uygulamalarla mutlak hakimiyetini kurmaya çalıştı. Bu tür uygulamalar her defasında şiddetli tepkiler doğurdu. Nihayet Yermolov'un toplarla desteklenen yıldırım birlikleri Kabartay'da köyden köye dolaşarak baskınlara başladı. 1822 yılı itibariyle Kabartay'ın bütün yerleşim yerleri yok edildi, insanlar sürüldü, bahçeler ve ormanlar ateşe verildi.[413]

---

[409] Cengiz Fedakar, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı,* s. 149-162.

[410] Ali Barut, *Anapa Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Faaliyetleri,* s. 81-82.

[411] Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya,* s. 282-283.

[412] *a. g. e.,* s. 329-330.

[413] Thomas M. Barrett, "Belirsizlik Hatları: Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri", s. 73; John F. Baddeley, *Rusya'nın Kafkasya'yı İstilası,* s. 155-156.

Bu felaketten sonra çok sayıda Kabartay Kuban ötesine geçti. Zaten büyük kayıplar verdikleri 1779 yılında Kabartaylar Rus hatlarına saldırıya devam edebilmek için Kuban nehrini geçerek diğer Çerkes kabilelerinin arasına yerleşmeye başlamıştı. 1822'ye kadar olan bütün sonuçsuz kalkışmalardan sonra da aynı şekilde hareket edenler oldu ve bunlar Hajret Kabartayları olarak anıldı.[414]

1826-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Ruslar İstanbul'dan gerekli asker, erzak ve mühimmat takviyesini alamayan Anapa Kalesini bir kez daha kuşattılar ve iki ay süren kuşatmanın ardından teslim aldılar. Savaşın sonunda imzalan Edirne Antlaşmasıyla Osmanlı Devleti Kuban Nehri güneyindeki hakimiyetinden vazgeçerek Kuzey Kafkasya'dan tamamen çekilmiş oldu.[415]

Kafkasya halkları arasında Rus işgaline direniş bu tarihten sonra da devam etti. İmam Mansur'un teşebbüsünden yaklaşık kırk yıl sonra, mücadeleyi daha örgütlü ve kararlı bir şekilde yürütmeye yönelik çağrı bu kez Dağıstan'da ortaya çıktı. Avar kökenli, Nakşibendi öğretisine bağlı liderler Gazavat Hareketine (Müridizm) yeni bir soluk getirdiler. 1830-1834 yılları arasında Gazi Muhammed ve Hamzat Bey'in öncülük ettiği hareketin bir sonraki ve en önemli önderi ise adını tüm dünyaya duyuracak ölçüde başarılı bir liderlik sergileyen İmam Şamil oldu. İmam Şamil otoritesini Kafkasyalıların büyük çoğunluğuna kabul ettirmeyi başararak 25 yıl boyunca Ruslara büyük kayıplar verdirmeyi başardı.[416]

Rus işgaline direniş Dağıstan'da 1859 ve Çerkesya'da 1864 yılına kadar devam etti. Rus-Kafkas Savaşlarının son yıllarında Rus işgali altındaki bölgelerden kitleler halinde Osmanlı topraklarına göç başladı. 1860-1864 arasında yüzbinlerce Çerkes ve Abaza Osmanlı İmparatorluğu'na sürgün edildiler.[417]

---

[414] Michael Khodarkovsky, *Bitter Choices,* s. 148

[415] Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya,* s. 350-357.

[416] Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya,* s. 530-532; Aytek Kundukh, *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, Haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul, 1987, s. 87-98.

[417] Charles King, *The Ghost of Freedom,* s. 91-98.

SONUÇ

Kuzey Kafkasya'nın merkezinde yer alan Kabartay, 15. Yüzyılın sonlarından itibaren bölgede güçlü bir konum edinmeye başladı. Kabartaylar diğer Kuzey Kafkasyalı topluluklara nazaran merkezi otorite etrafında teşkilatlanmaya daha fazla eğilim göstermiş olsa da belirli bir seviyenin üzerinde merkezileşmeye ulaşılamadı ve Kabartay toprakları hiçbir zaman idari bir bütünlüğe sahip olamadı. Aynı soydan gelen Kabartay prensleri arasındaki mücadele, 16. yüzyılın ortalarında Kırım Hanlığı ile Rusya arasındaki rekabetin bir parçası olma özelliğini de kazandı. 17. yüzyıl boyunca aralarındaki yıpratıcı çekişme devam etti, ilerleyen dönemlerde de daima birkaç güçlü rakip Kabartay'da aynı anda söz sahibi oldu.

Bu nedenle Kabartay'ın Osmanlı Devleti ve Rusya ile bağlılık ilişkilerinden bahsettiğimizde, söz konusu olan yekpare bir Kabartay ülkesinin büyük güçlerle arasındaki istikrarlı ve kurumsallaşmış ilişkiler değil, Kabartay'daki güç odaklarının baskı altındaki kararsız ve zayıf pozisyon alışlarıdır. Başka bir deyişle Kabartay prenslerinden biri Osmanlı-Kırım ya da Rusya'dan destek aldığı anda diğerlerinin karşı tarafa yakınlaşmasıdır. Bu türden ilişkileri en iyi yansıtan örneklerden biri Rus Çarı IV. İvan ile Kabartay prenslerinden Temruk İdar arasındaki ittifakta görülebilir. Temruk'un kızı ile evlenen ve Kafkasya'da nüfuz sahibi olmak amacıyla kayınpederine askeri destek sağlayan İvan'ın bu hamlesi, bazıları daha önce Rusya ile temas kurmuş bulunan diğer prenslerin Kırım Hanlığı yanlısı çizgide buluşarak Temruk'u zayıflatmasıyla sonuçlandı.

Bölgedeki ilişkileri yansıtan bir başka çarpıcı örnek ise 18. yüzyılın önemli figürlerinden Aslanbek Kaytuko'nun siyasi kariyerinde görülür. Aslanbek, peşindeki Kırım kuvvetlerinden halkıyla birlikte dağlık araziye doğru çekilerek kurtulmuş ve Osmanlı Devleti için aranan adam haline gelmişken bir süre sonra gerçek bir Osmanlı-Kırım yanlısı ve amansız bir Rusya karşıtı konumuna geçmişti. Gerek Temruk'un gerekse Aslanbek'in döneminde olduğu gibi Osmanlı-Rus sınırındaki Kabartay zaman zaman uluslararası bir sorun haline gelmişse de Rusya'nın işgaline kadar tarafların doğrudan varlık gösterdiği bir yer olmadı.

Kabartay örneğinden yola çıkarak tarafların genel Kafkasya siyasetine baktığımızda sınır bölgesindeki statükonun korunmasında zorunlu bir mutabakattan bahsedilebilir.

Rusya açısından bu zorunluluk yeterli askeri güce ve sınır bölgesinde nüfuzunu arttırabilecek dini-kültürel bağlara sahip olmayışın bir sonucuydu. Osmanlı Devleti içinse Kafkasya, Kırım ile ilişkisinden bağımsız bir mesele olarak görülmüyordu. Ancak Rusya ve İran karşısında uzun vadede büyük avantajlar sağlayacağı düşüncesiyle girişilen iki operasyon kapsamında Kafkasya ile doğrudan irtibat kuruldu. Bu girişimlerden ilki olan ve iyi organize edilmeyen Astrahan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi (1569-1570) başarısızlıkla sonuçlanırken Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki nüfuzuna da katkı yapmadı. Safevilere karşı açılan (1578-1590) savaş ise kazanılan yerlerin kısa sürede kaybedilmesinden dolayı önemli bir başarı sayılmasa da Şirvan Seferleri olarak adlandırılan ilk safhası Kafkasya'nın kuzeyindeki halklarla ilişkilerin geliştirilmesi bakımından olumlu etki yaptı.

Astrahan Seferinin aksine iyi planlanmış bir harekatta Osmanlı ordusu Kafkasya'da coğrafyanın zorlayıcılığından kaynaklanan aksaklıklar dışında ciddi sorunlar yaşamadı. Bölgede çok sayıda yerel otorite olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin organizasyon kabiliyeti, Kafkasyalılardan hem lojistik destek hem de muharip güçlerin bir unsuru olarak yararlanmayı mümkün kılıyordu. Yerel güçlerin desteğini kazanmanın elbette bir maliyeti oluyordu ama Astrahan ve Şirvan seferlerinin muazzam külfeti göz önüne alındığında en azından Çerkes topraklarında kalıcı etkisi olabilecek yatırımlardan yalnız maliyeti yüzünden kaçınıldığını düşünmek zordur.

Yine bu dönemde gündeme gelen Kabartay sınırının iki yakasında, Kuban ve Terek nehirleri üzerinde kale kurma projesi Kırım Hanının karşı çıkması üzerine hayata geçirilmedi. Osmanlı Devleti için Kırım Hanlığı önemli bir araçtı. Tatar süvarileri Osmanlı askeri gücünü yalnız sayısal olarak değil taktik anlamda da tamamlayan bir unsurdu. Bunun yanında köle akınları konusunda uzmanlaşmış Kırımlılar, Osmanlı Devleti'nin başlıca köle sağlayıcılarıydı.

Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgeye bakışında köle ihtiyacının doğrudan rol oynadığını iddia edebilmek için öncelikle Çerkes esirlerin Osmanlı topraklarındaki esirler içinde ciddi bir yoğunluğa sahip olması gerekir ki, 19. yüzyıla kadar böyle bir şey söz konusu değildir. Kırımlılar sadece Kafkasya'dan değil, asıl yoğunluğu oluşturan Rusya, Polonya ve Avrupa'dan da köle getiriyordu ve bu bölgelerden getirilenler Osmanlı Devleti'nin köle ihtiyacını büyük oranda karşılıyordu. Ekonomisi büyük ölçüde bu

ticarete dayalı olan Kırım'ın Çerkes köleliğine ihtiyacı ise çok daha büyüktü. Osmanlılar doğal olarak bir numaralı vasalıyla olan ilişkisine, onların kontrolüne bırakılmış olan Çerkeslerle olan ilişkiden daha çok önem veriyordu. Dolayısıyla mevcut koşulların korunmasını, Kırım Hanlığı'na tanınmış olan hareket alanına Rusya ile ilişkilerde sorun çıkarmadığı sürece müdahale edilmemesi olarak tanımlamak daha uygun görünmektedir.

Bununla beraber Kafkasya'yı Kırım'ın kontrolüne bırakma stratejisinin pasif nitelik taşımadığın altını çizmek gerekir. Kabartay'da Ruslar tarafından inşa edilen kalenin Astrahan Seferini izleyen müzakereler sonucunda yıktırılmasında görüldüğü gibi Osmanlı yönetimi sınır bölgesindeki statükoyu korumak için gerekli durumlarda aktif olarak müdahalede bulunabiliyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'nin Rus tehdidini yeterince erken algılayamadığını, bu sebeple Kafkasya'ya yönelik bir politika geliştiremediğini ya da tamamen ihmalkâr davrandığını öne süren tezleri zayıflatmaktadır.

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın Kafkasya'ya bakışını kıyaslarken bölgenin iki devletin öncelik sırasında nerede yer aldığını unutmamak gerekir. Verimli topraklara doğru genişlemenin kendileri için hayati önem arz ettiği Rusların aksine, Osmanlı Devleti için Kafkasya'nın çok şey ifade ettiğini söylemek zordur. Dolayısıyla Rusya, Kafkasya için büyük yatırımlar yaparken Osmanlı Devleti bölgeye yönelik çıkarlarına uygun, daha düşük maliyetli bir strateji izlemesi olağan görünmektedir. Gerçekten de Kafkasya'yı Kırım'ın kontrolüne bırakma stratejisi Osmanlı Devleti için belirgin bir tehlike oluşturmadı, ta ki 18. yüzyılla birlikte bambaşka bir döneme girilene kadar.

Kırılma noktasına geçmeden önce Rusya'nın macerasını da hatırlamalıyız. Moskova Prensliğinden doğan Rusya'nın güneye doğru hızlı ilerleyişi 16. yüzyıl ortasında Kazan ve Astrahan'ın işgalinden sonra durdu. Osmanlı ve İran imparatorluklarının etki alanına yaklaştığında, bu büyük güçlerle yüzleşmeden önce uzun bir duraklama yapmak zorunda kalan Ruslar 17. yüzyıl boyunca Kuzey Kafkasya'da askeri bir girişimde bulunmadıkları gibi Kabartaylarla ilişkileri geliştirmek için sarf edilen çabalardan da verimsiz oldu. Osmanlı-Kırım ekolü etkisiyle İslamlaşmış olan Kabartayların Kırım ile akrabalık bağları ve ticari ilişkileri varken, Ruslar bölgeye nüfuz etme bakımından

tamamen dezavantajlı konumdaydı. Bu durumda Rusya sınır bölgesinde kararlı ve uzun vadeli bir stratejiye bağlı kalmak zorundaydı.

Kutsal İttifak karşısında yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti, 1700 yılına girildiğinde Rusya karşısındaki üstünlüğünü kesin olarak kaybetti. Ancak Devletin yöneticileri güç dengelerinin altüst olduğu bu kırılma noktasında, yeni dönemin Kafkasya ve Kırım'a yönelik yeni bir yaklaşım gerektirdiğini kabullenebilmiş görünmüyordu. Avrupalı güçler ve Rusya karşısındaki sıkışmışlık durumunda İstanbul için eski fonksiyonlarını yitirmekte olan Kırım Hanlığı'nın Kabartay'ı hedef almasına göz yumuldu. Avrupa'ya ve Rus topraklarına sefere çıkamayan Kırım, hayatiyetini sürdürmek için Kabartay'dan yüklü miktarda esir getirmeye bel bağladı ancak ısrarlı saldırıları Rusya'nın pozisyonunu güçlendirmekten başka bir sonuç vermedi.

Buna karşın Petro'nun yönetimi altında büyük bir sıçrama yapan Rusya, kontrollü hareket etmeye devam ediyordu. Kırım baskısı altında kalan Kabartay'da doğrudan hak iddia etmek ya da işgal için somut adımlar atmak yerine bölgeyi Kırım etkisinden kesin olarak koparmayı hedeflediler. Petro'nun 1720'lerde Osmanlı Sultanına sunduğu çözüm önerisi Kabartay'ın kendi haline bırakılmasıydı. 1739'da Osmanlı İmparatorluğuna bunu kabul ettirdiler ve Kabartay'ın bağımsızlığını sağladılar. Bir sonraki aşama 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kabartay'ın resmen ilhak edilmesi oldu.

KAYNAKÇA

Yayımlanmamış Kaynaklar

BOA,

Mühimme Defterleri (defter/hüküm no):

14/1621, 21/364, 22/325, 23/248, 23/255, 23/256, 24/427, 24/510, 28/142, 28/903, 30/776, 32/312, 32/318, 32/456, 32/457, 32/490, 32/504, 34/571, 42/383, 43/193, 43/206, 43/480, 43/506, 44/58, 44/87, 44/122, 44/182, 44/190, 44/218,48/730, 51/10, 51/11, 51/23, 60/565, 61/210, 61/41, 62/100, 62/118, 62/119, 62/297, 68/96, 69/39, 69/42, 69/52, 69/56, 70/271, 70/273, 72/75, 73/213, 100/201, 100/358, 101/70, 101/71.

Name-i Hümayun Defteri (Defter/name no):

6/295, 6/307, 7/13, 7/30, 7/31, 7/33, 7/35.

Diğer:

Ali Emîrî III. Ahmed Tasnifi (AE. SAMD. III.) 232-22220, İbnülemin Hariciye (İE.HR.) 15-1445., Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT) 5-137, Cevdet-Eyalât-ı Mümtâze (C.MTZ) 14-691.

Yayımlanmış Kaynaklar

3 Numaralı Mühimme Defteri, (966-968 / 1558-1560), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri 972/1564-1565, I-III, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 (1567-1569): Özet, Transkripsiyon, İndeks, I. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

7 Numaralı Mühimme Defteri 975-976 (1567-1569): Özet, Transkripsiyon, İndeks, III. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1998.

9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569, Özet ve Transkripsiyon), Haz. Orhan Paşazade, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

9 Numaralı Nâme-i Hümayûn Defterinin Transkribi ve Değerlendirmesi (H.1186-1218/M.1772-1803), Haz. Songül Bediroğlu, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis, 2014.

16 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1-119), Haz. İlkay Şener, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2015.

23 Numaralı ve 1573 Tarihli Mühimme Defteri. s. 1-86 (Özet-Transkripsiyon-Dizin), Haz. Ahmet Kılıç, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2018.

72 Numaralı Mühimme Defteri, Haz. Abdullah Tanrıvermiş, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

88 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi, 1637-1638 (H. 1046-1048), Haz. Murat Ateş, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2008.

[Ebubekir bin Abdullah]. *Tarih-i Osman Paşa*, Haz. Yunus Zeyrek, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2001.

[Kaysunizade Nidai Remmal Hoca]. *Tarih-i Sahib Giray Han: Historie de Sahip Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551, edition critique, traduction, notes et glossaire*, Haz. Özalp Gökbilgin, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1973.

Abdulgaffar Kırımî. *Abdulgaffar Kırımî'nin Umdetü'l-Ahbâr'ına Göre Kırım Tarihi*, Haz. Derya Derin, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

Abdullah ibn Rıdvan. *Tevârih-i Deşt-i Kıpçak an Hıtta-i Kırım veya Tevârih-i Tatar Hânân-ı Kadim ve Ahâl-i Deşt-i Kıpçak*, Haz. M. Akif Erdoğdu, Selçuk Uysal, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2012.

Adygi, Balkartsı i Karaçaevtsı v İzvestiyah Evropeyskih Avtorov XIII-XIX vv. Ed. V. K. Gardanov, Elbrus, Nalçik, 1974.

Adli, *Manzume-i Feth-i Şirvan ve Demirkapı*, Haz. Kürşat Şamil Şahin, Ankara, 2017.

Âsafî Dal Mehmed Çelebi. *Şecâ'atnâme*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2006.

Barbaro, Josaphat. *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

Çerkesı i Drugie Narodı Severo-Zapadnogo Kavkaza v Period Pravleniya İmperatirtsı Ekaterinı II 1763-1774 g.g., Sbornik Dokumentov 1, t. I., Seriya: Kavkazskiy Literaturno-İstoriçeskiy Olimp, Ed. R. U. Tuganov, Nalçik, Al-Fa, 1996.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. II, Haz. Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, c. VII, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, c.VII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.

Halîm Girây. *Gülbün-i Hânân*, Haz. İbrahim Gültekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2019.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Nusret-nâme*, Haz. H. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

İbn Battuta Seyahatnamesi, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Kabardino-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII vv., Dokumentı i Materialı v 2-h Tomah, t. II, Ed. V. M. Bukalova, İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1957.

Kabardino-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII vv., Dokumenty i Materialy: v 2-h Tomah, t. I, Ed. N. F. Demidova, E. N. Kuşeva, A. M. Persov, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1957.

Kırım Hanlarına Nâme-i Hümayun (2 Numaralı Nâme Defteri). Haz. Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul, 2013.

Kırım Yurtına ve Ol Taraflarga Dair Bolgan Yarlıglar ve Hatlar (1520-1742 Kırım Tatarcasıyla Yarlıklar ve Mektuplar), c. 1, Haz. Faysal Okan Atasoy, Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 2017.

Interiano, Giorgio. *Çerkesya Seyehatnamesi,* Çev. Gamze Gül Özfırat, Kafkasya Yayınları, Susurluk, 2017.

Mehmed Giray. *Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin),* Haz. Uğur Demir, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

Mehmet Haşim Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, Haz. Mustafa Özsaray, İstanbul, Kafkas Vakfı Yayınları, 2012, s. 17.

Mustafa Kesbî. *İbretnümâ-yı Devlet,* Haz. Ahmet Öğreten, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002.

Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-hâfikayn),* c. 3, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Nişli Mehmed Ağa. *Nişli Mehmed Ağa'nın Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi (1722-1723),* Haz. Aydın Mertayak, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2005.

Osmanlı Belgelerinde Kafkasya: I Savaş ve Sürgün 1781-1919, Haz. Mustafa Özsaray, Kafkas Vakfı, İstanbul, 2011.

Osmanlı-Rus Antlaşmaları 1700-1834, Haz. Numan Yekeler, Yılmaz Karaca vd., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, İstanbul, 2019.

Rahîmîzade İbrahim Çavuş. *Zafername-i Sultan Murad Han,* Haz. Çetin Sungur, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi, Haz. İlyas Kamalov, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih–i Selânikî (1003–1008/1595–1600)*, c. 2, Haz. Mehmet İpşirli, Ankara, 1999.

Seyyid Muhammed Rıza. *Es-Sebü's-Seyyâr Fî Ahbâr-ı Mülûki't- Tatar*, Haz. R. Abdujemilev, Kazan, 2019.

Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, Haz. Halil Sahillioğlu, IRCICA, İstanbul, 2002, s. 318.

Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa. *Nusretname, Tahlil ve Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

Mühimme Defteri 44, Haz. Mehmet Ali Ünal, İzmir, 1995.

Diğer Kaynaklar ve İncelemeler

Acar, Serkan. “XV. Yüzyılda Deşt-i Kıpçak’ta İktidar Mücadelesi”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2.2 (2017), 22-34.

Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih*, c. 3, İstanbul, 1309.

Allen, W. E. D. “Rus-Kafkas Münasebetlerinde İtil-Terek Güzergahı”, Çev. Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII.1 (2013), 301-313.

Allen, W. E. D. “The Caucasian Borderland”, *The Geographical Journal*, Vol. 99, No. 5/6 (1942), 225-237.

Allen, W. E. D. *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, Central Asian Research Centre, Londra, 1963.

Aloev, Timur. “Bitva na Pereprave Jırıştı: Kabardino-Kırımskaya Kampaniya 1731 g. i Ego İtogi”, *Vestnik KBİGİ*, 4.39, (2018), 27-44.

Ayalon, David. “The Circassians in the Mamluk Kingdom”, *Journal of the American Oriental Society*, No: 69 (1949), 135-147.

Ayan, Ergin. “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1.2 (2010), 19-50.

Aydın, Mustafa. “Abazalar”, *DİA*, c. Ek-1, s. 1-3.

Azikova, Y. M. “Knyajeskaya Vlast v Kabarde XVI–XVIII Vekov: Problemı İssledovaniya”, *İzvestiya Vuzov. Severo-Kavkazskiy Region. Obşestvennıe Nauki.*, 6 (2010), 36-39.

Baddeley, John F. *Rusya’nın Kafkasya’yı İstilası ve Şeyh Şamil*, Çev. Sedat Özden, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1989.

Barrett, Thomas M. "Belirsizlik Hatları: Kuzey Kafkasya Sınır Bölgeleri", *Kafkasya Calışmalar -Sosyal Bilimler Dergisi,* 2.3 (2016), 47-82.

Barut, Ali. "Kırım Hanlığı ile Kuzey Batı Kafkasya İlişkilerinde Atalık Müessesesinin Yeri". *Emel Dergisi,* 219 (1997), 21-24.

Barut, Ali. *Kuzey Kafkaslara Rus İlerleyişi Karşısında Anapa Muhafızı Ferah Ali Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1781-1784)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997.

Begeulov, R. M. "Şeriatskoe Dvijenie v Regione Tsentralnogo Kavkaza: Suşnost, Priçnı, Harakter, Posledstviya (XVIII-Naçalo XIX)", *İslam i Politika na Severnom Kavkaze: İstoriya i Sovremennost. Materialı Vserossiskoy Nauçnoy Konferentsii,* Karaçayevsk, 2007.

Berje, Adolf. *Kafkasya: Dağlı Halkların Göçü ve Kısa Tarihi*, Çev. Murat Papşu, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul, 2010.

Beslaneyev, Vladimir. *Malaya Kabarda,* Nalçik, Elbrus, 1995.

Betrozov, Ruslan. *Çerkeslerin Etnik Tarihi*, Çev. Orhan Uravelli, Kafdav, Ankara, 2009.

Beydilli, Kemal. "Küçük Kaynarca Antlaşması", *DİA*, c. 26, Ankara, 2002, 524-527.

Bilge, Sadık Müfit. "Çerkezler", *DİA*, c. Ek-1, 289-292.

Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya: 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi),* Kitabevi, İstanbul, 2012.

Blaramberg, Yohann F. *Kafkasya: Tarihi, Topografik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, Çev. Habibe Eren, Kafdav Yayınları, Ankara, 2017.

Buniyatov, Ziya Musa. "Azerbaycan", *DİA*, c. 4, 1991, 318-320.

Bushkovitch, Paul. *Rusya'nın Kısa Tarihi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul, 2016.

Bushkovitch, Paul. "Çerkasski Prensleri veya Çerkes Mirzaları: Rusya Boyar Eliti İçinde Kabardeyler (1560-1700)", *Kafkasya Calışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi,* 1.2 (2016), 1-32.

Canbek, Ahmet. *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi*, İstanbul, 1978.

Coene, Frederik. *The Caucasus: An Introduction*, Routledge, New York, 2010.

De Madariaga, Isabel. *Korkunç İvan: Rusya'nın İlk Çarı*, Çev. Emin Tanrıyar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Dubrovin, Nikolay F. *Çerkesler*, Kafdav, Ankara, 2017.

Faroqhi, Suraiya. Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya, Çev. Ayşe Berktay, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 2010.

Fedakar, Cengiz. *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

Fisher, Alan. *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, Stanford, 1978.

Fomenko, Vladimir A. "Etnisçeskaya İstoriya Vostoçnıh Adıgov (Kabardintsev) XV-Pervoy Treti XIX v. v Otrajenii Pogrebalnıh Praktik", *Obşestvo: Filosofiya, İstoriya, Kultura*, 4 (2018) 55-59.

Forsyth, James. *Kafkasya: Bir Tarih*, Çev. Timuçin Binder, Ayrıntı, İstanbul, 2019.

Gammer, Moshe. "Empire and Mountains: The case of Russia and the Caucasus", *Social Evolution and History*, 12.2 (2013), 120-142.

Grassi, Fabio L. *Yeni Bir Vatan: Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu'na Zorunlu Göçü 1864*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2017.

Gutova, Lyana A. "Obıçay Atalıçestva: Obryad i Folklor, Filologiçeskie Nauki", *Voprosı Teorii i Praktiki*, 10.76 (2017), 20-23

H. R. Roemer, "The Safavid Period", *Cambridge History of Iran*, Vol. 6, Ed: Peter Jackson ve Laurence Lockhart, Cambridge, 2006, s. 246

Henze, Paul. "Circassian Resistance to Russia", *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards The Muslim World.*, Ed. Marie Bennigsen Broxup, Hurst & Company, Hong Kong, 1992, 62-111

Howorth, Henry H. *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century: Part II The So-Called Tartars of Russia and Central Asia*, Longmans, Green, and Co., Londra, 1880.

İnalcık, Halil. "Kaplan Giray I (1680-1738)", *İslâm Ansiklopedisi*, VI (1955), 202-205.

İnalcık, Halil. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", *Doğu Batı: Makaleler II*, Doğu Batı, Ankara 2009, 123-153.

İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, 25-36.

İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII.46 (1948), 349-402.

İnalcık, Halil. *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1. Cilt: 1300-1600*, Çev. Halil Berktay, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

İnci, Abidin. “16. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nin Çerkesya ile İlişkileri ve Osmanlı-Çerkes Sınırı”, *Kafkasya Calışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi,* 5.9 (2019), 1-16.

İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza c Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII v., Ed. B. Piotrovskiy, Akademiya Nauk SSSR, Moskva, 1988.

Kafalı, Mustafa. *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1976.

Kagazejev, Jiroslan V. “Territoriya i Naselenie Kabardı v Pervoy Polovine XVII v.”, *Karadeniz (Black Sea-Çernoye More)*, 12 (2011), 157-168.

Kardan, Çalimat. *Kabardey Pşı Kudameham ya Thıde,* Elbrus, Nalçik, 1997.

Khodarkovsky, Michael. “Non-Russian Subjects”, *The Cambridge History of Russia, Volume I From Early Rus’ to 1689,* Ed. Maureen Perrie, New York, 2006, 520-538.

Khodarkovsky, Michael. “The non-Christian Peoples on the Muscovite Frontiers”, *The Cambridge History of Russia, Volume 1, From Early Rus’ to 1689,* Ed. Maureen Perrie, Cambridge University Press, New York, 2006, 317-337.

Khodarkovsky, Michael. *Bitter Choices: Loyalty and Betrayal in the Russian Conquest of the North Caucasus*, Cornell University Press, 2011.

Khodarkovsky, Michael. “Hıristiyanlık, Aydınlanma ve Kolonyalizm: Rusya, Kuzey Kafkasya’da, 1550-1800”, Çev. Furkan Özkan, *Kafkasya Calışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi*, 2.4 (2017), 101-140.

Khodarkovsky, Michael. *Where Two Worlds Met: The Russian State and the Kalmyk Nomads 1600–1771*, Cornell University Press, 2018.

Khotko, Samir. “Circassian Principalities in the XIV-XV Centuries: Formation and Interrelation with Sub-Ethnic Groups”, *İstoriçeskaya i Sotsialno-Obrazovatelnaya Mısl / Historical and Social Educational Ideas*, 8.2/1 (2016), 46-58.

Khotko, Samir. “Genealogical Legends About Inal and Their Relationship with the Legendary Versions of the Origin of the Circassian Mamluks”, Historical and Social Educational Ideas, 7.1 (2015).

Khotko, Samir. “Matrimonialnıe Soyuzı Sistema Priemnogo Rodstva Kak İnstrumentı Vneşney Politiki Çerkesskih Knyajestv (XIII-XVII vv)”, *Nauçnaya Mısl Kavkaza*, 2 (2016), 76-86.

Khotko, Samir. “Politiko-Diplomatiçeskie i Torgovıe Syazi Kaffi i Çerkesii (1266-1475 gg.)”, *Adıgeyskiy Respulikanskiy Gumanitarnıh İssledovaniy İmeni T.M. Keraşeva Vestnik Nauki*, 7.31 (2015), 138-144.

Khotko, Samir. *Otkrıtie Çerkesii: Kartografiçeskie İstoçniki XIV-XIX vv.*, Maykop, Poligraf-Yug, 2015.

Khotko, Samir. *Tsivilizatsiya Kabardı*, S-Peterbugskogo Univerisiteta, Sankt-Peterburg, 2008.

Kırzıoğlu, Fahrettin. *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590),* Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

King, Charles. *Karadeniz,* Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.

King, Charles. *The Ghost of Freedom*, Oxford University Press, New York, 2008.

Kopraman, Kazım Yaşar. *Mısır Memlükleri Tarihi: Sultan al-Malik al-Muayyad Şeyh al-Mahmudî Devri (1412-1421)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Kozhev Z. A. "Bitva na Malke (1641 g.): Klassiçeskiy Primer Feodalnoy Voynı", *Kavkazologiya*, 4 (2019), 12-25.

Köse, Osman. *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki),* Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2006.

Köse, Ensar. *Osmanlı Devleti ve Rusya Arasında Kafkasların Taksimi: 1724 İstanbul Antlaşması*, Büyüyenay, İstanbul, 2017.

Kundukh, Aytek. *Kafkasya Müridizmi (Gazavat Tarihi)*, Haz. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul, 1987.

Kunt, Metin İbrahim. "Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment", *International Journal of Middle East Studies*, 5 (1974), 233-239

Kurat, Akdes Nimet. *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.

Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu: 1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Küpeli, Özer. *Osmanlı-Safevî Münasebetleri (1612-1639),* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2009.

Kütükoğlu, Bekir. *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993.

LeDonne, John P. *Rus İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi 1650-1831*, Çev. Ç. Taşkın, İstanbul, 2016.

Lemercier-Quelquejay, Chantal. "Co-optation Of the Elites of Kabarda and Dagestan in the Sixteenth Century, *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance Towards The Muslim World*., Edi. Marie Bennigsen Broxup, Hurst & Company, Hong Kong, 1992, 18-44.

Lyulye, Leonti. *Çerkesya*, Çev. Murat Papşu, Çiviyazıları, İstanbul, 1998.

McNeill, William H. *Avrupa'nın Bozkır Sınırları: Osmanlı'nın Batıdaki İlerleyişi Neden Durdu?*, Çev. S. Erdem Türközü, Nika Yayınevi, Ankara, 2017.

Morozova, L. E. "Mariya Temryukovna: Vtoraya Jena İvana Groznogo", *Kavkazologiya*, (1) 2017, 205-219.

Nalçacı, Nida Nebahat. *Sultanın Kulları: Erken Modern Dönem İstanbul'unda Savaş Esirleri ve Zorunlu İstihdam*, Verita Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

Namitok, Aytek. "The 'Voluntary' Adherence of Kabarda (Eastern Circassia) to Russia". *Caucasian Review.* 2 (1956), 17-33.

Nekrasov A. M. "Jenşinı Hanskogo Doma Gireev v. XV-XVI vv.", *Drevneyşie Gosudartsva Vostoçnoy Evropı*, RAN, 2000, 213-221.

Pilipchuk, Yaroslav. "Politika Krımskogo Hanstva na Severnom Kavkaze. 1475-1769 gg.", *İstoriya Voennogo Dela: İssledovanniya i İstoçniki*, 8 (2016), 220-246

Pitcher, Donald Edgar. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakçı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Pollock, Sean. "Friend and Foe: Religious Toleration in Northern Caucasia in the Age of Catherine the Great". *Princeton Papers: Interdisciplinary Journal of Middle Eastern Studies,* 27 (2015), 25-61.

Polovinkina, Tamara V. *Çerkesya Gönül Yaram*, Çev. Orhan Uravelli, Kafdav, Ankara, 2007.

Riasanovsky, V. Nicholas ve Steinberg, D. Mark. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan Günümüze*, Çev. Figen Dereli, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2014.

Roemer, H. R. "The Safavid Period", *Cambridge History of Iran*, Vol. 6, Ed: Peter Jackson ve Laurence Lockhart, Cambridge, 2006, 189-350.

Smirnov, V. D. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2016.

Sroeckovsky V. E. *Muhammed Geray Han ve Vassalları*, Çev. Kemal Ortaylı, Su Yayınları, İstanbul, 1979.

Sorel, Albert. *On Sekizinci Asırda Mesele-i Şarkıyye ve Kaynarca Muahedesi*, İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.

Şafiyev, M. A. "Bir Çerkes Boyu Kabardeylerin Kökeni ve Yerleşimi", *Kafkasya Gerçeği*, 9 (1992), 50-56.

Şahin Allahverdi, Reyhan. *Kafkas Fatihi Özdemiroğlu Osman Paşa,* Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2016.

Tansel, Salahattin. "1768 Seferi Hakkında Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 8.4 (1950), 475-536.

Tavkul, Ufuk. *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Tikhonov, Vitaly V. "İstoriya Lobbirovaniya Rukovodstvom Kabardinskoy ASSR 400-letniya 'Dobrovolnogo Prisoedineniya' k Rossii", *Noveyşaya İstoriya Rossii,* 4.21 (2017), 107-114.

Toumarkine, Alexandre. "Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sında Abhazistan ve Çerkezistan: Kuzeybatı Kafkasya'ya Bir Osmanlı Bakışı", *Toplumsal Tarih,* 40 (1997), 28-34.

Ünal, Fatih. "Geçmişten Günümüze As-Tarhan (Astrahan/Hacı Tarhan)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 38 (2008), 227-252.

Ürekli, Muzaffer. *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1989.

Veinstein, Gilles. "İtalyanlardan Osmanlılara: On Altıncı Yüzyılda Kuzey Karadeniz Kıyılarının Durumu", *Türk Dünyası Araştırmaları,* 95 (1995), 152-166.

Veinstein, Gilles. "XVI. Yüzyılda Karadeniz'in Kuzeyindeki Steplerde Bulunan Osmanlı Kolonizasyon Çiftlikleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 43.1/4 (1987), 79-109.

Vernadsky, George. *Moğollar ve Ruslar*, Selenge Yayınları, Çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul, 2007.

Vernadsky, George. *Rusya Tarihi*, Çev. Egemen Çağrı Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.

Winter, Michael. *Egyptian Society Under Ottoman Rule: 1517–1798*, Routledge, Londra ve New York, 1992.

Yakubova, İrina. *Severnıy Kavkaz v Russko-Turetskih Otnoşeniyah v 40-70-e Godı XVIII Veka,* Elbrus, Nalçik, 1993.

Yakubovski, A. Yu. *Altın Ordu ve Çöküşü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Yerasimos, Stefanos. "Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında I", *Toplumsal Tarih,* 36 (1996), 14-20.

Yerasimos, Stefanos. "Türklerin Kafkasları: Egzotizmle Jeopolitik Arasında II", *Toplumsal Tarih,* 37 (1997), 7-13.

Yüksel, Sinan. "Çariçe Anna Zamanında Rusya'nın Karadeniz Politikası", *Mukaddime,* 8.2 (2007), 352-364.

Yüksel, Sinan. "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30.49 (2011), 205-218.

Zhemukhov, Sufian N. “One Thousand Years of Islam in Kabarda: An Experiment in Periodization”, *Anthropology & Archeology of Eurasia*, 49.4 (2011), 54–71.

Zilfi, Madeline C. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Kölelik ve Kadınlar (1700-1840)*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.

İnternet Kaynakları

https://www.vintage-maps.com/en/antique-maps/asia/russia/tardieu-russia-terek-river-caspian-sea-1783::486 (Erişim Tarihi: 26.11.2020)